

JULIUSZ SŁOWACKI

**Sen srebrny
Salomei**

Ta lektura, podobnie jak tysiące innych, jest dostępna on-line na stronie wolnelektury.pl.

Utwór opracowany został w ramach projektu Wolne Lektury przez fundację Nowoczesna Polska.

JULIUSZ SŁOWACKI

Sen srebrny Salomei

ROMANS DRAMATYCZNY W PIĘCIU AKTACH

AKT I

Komnata w regimentarskim dworze. — Pan Regimentarz¹ STEMPOWSKI i Pan LEON, syn Regimentarza, przy stoliku z papierami. — SEMENKO, kozak dworski, siedzi przy progu na ławce, otulony burką.

REGIMENTARZ

Mój Leonie, już po Ave Marii,
Siadaj waćpan² do tych ekspedycji.
Cóż tam piszą z króla kancelarii?

LEON

Rozkazują, byś rozesłał wici³
Po Podolu jako regimentarz,
I z Grzyłowem się łączył Moskałem⁴
Przeciw chłopstwu.

REGIMENTARZ

Odpiszę im z żalem,
Żem nie Moskal; pierw⁵ pójdę na cmentarz,
Niżbym moją moc regimentarską
Miał połączyć z kozacką i carską,
Z którą król mię żąda zaprzyjaźnić.
Chcąc, jak widzisz mocanie⁶, mnie zbłaźnić
Za to, żem był królowi posłuszny.
Cóż tam dalej?

Duma

LEON

Raport Gruszczyńskiego.

REGIMENTARZ

Czytaj wacan⁷, bo to człowiek jest słuszny
I był dawniej moim szkolnym kolegą.
A dziś w mojej chorągwi mi służy.
Człowiek silnej ręki, człowiek duży!
Takich nie ma już dzisiaj na ziemi!
A są, to ich karty i kieliszek,
Już nie szabla z ogniami złotymi,
Nie koń bawi, harcujący przed szykiem.
Jak mi drogi ten święty Franciszek
Całuje sygnet.
Na pierścieniu dziadowskim⁸ z krwawnikiem⁹,
Tak mi drogie serduszko w tym starcu!
Biały starzec — biały — jak kot w marcu,
A tak jeszcze ognisty...! Cóż pisze?

LEON

czytając list.

«Ja i moi towarzysze,

¹regimentarz — w daw. wojsku polskim zastępca hetmana. [przypis edytorski]

²waćpan — daw. skrót od zwrotu grzecznościowego: waszmość pan. [przypis edytorski]

³wici — dawny sposób zwolowywania wojowników na wyprawę wojenną. [przypis edytorski]

⁴Moskal (daw., pogard.) — Rosjanin; obywatel państwa moskiewskiego, szczególnie urzędnik a. żołnierz. [przypis edytorski]

⁵pierwej (daw.) — najpierw; tu: prędkiej. [przypis edytorski]

⁶mocanie — daw. skrót od zwrotu grzecznościowego: mości panie, waszmość panie. [przypis edytorski]

⁷wacan — daw. skrót od zwrotu grzecznościowego: waszmość pan. [przypis edytorski]

⁸dziadowski — należący do dziada (przodka), odziedziczony po nim. [przypis edytorski]

⁹krwawnik — daw. określenie ozdobnego kamienia barwy czerwonej, rubinu a. granatu. [przypis edytorski]

Stanąwszy u Czarnego Kurhana¹⁰,
 Stopy Jaśnie Wielmożnego Pana
 Całujemy. Wszystko dobrze nam idzie.
 A na wielkiej piramidzie
 Nie spisać słowo po słowie,
 Co jeszcze zamiarów w głowie
 I projektów, i zasadzek.
 Naszliśmy na kilka schadzek
 W lesie hajdamackiej¹¹ czerni¹²,
 I tak się moi pancerni
 Popisali jak zazwyczaj.
 W jednej sotnik pewien, Nyczaj,
 Zarąbany; w drugiej sprawie,
 Gdzie nam rzecz poszła na rękę,
 Przydybaliśmy¹³ Tymenkę.
 I tak uszedł nam ciekawie,
 Że jeszcześmy w zadziwieniu,
 Na Salamandry w płomieniu,
 Na Pliniuszowe bajeczki
 Myśl i *mentes*¹⁴ obracamy.
 Widziałem go sam przy kordzie¹⁵,
 W żupanku¹⁶ ze złotej lamy¹⁷,
 W kontuszu¹⁸, ze krwią po mordzie
 Kapającą¹⁹ jak berberys²⁰;
 Lecz bestia w żar się rzuciła
*Tanquam drago*²¹. *De caeteris*²²
 Nie piszę. Chłopstwo jest czarne,
 Krwawe, wściekle i niekarne;
 Wódką i miodem zalane,
 Przez popy²³ oszukiwane,
 Karmione w cerkwiach proskurą²⁴
 Śród krwi, mordów, których pióro
 Dotknąć się boi w pisaniu.
 Powiem też, że dzisiaj rano,
 Będąc sam na harcowaniu,
 Razem z jutrzeńką różaną,
 Z ogniem płonącej aurory²⁵
 Do sławnego Wernyhory²⁶

¹⁰*kurban* — rodzaj daw. mogiły. [przypis edytorski]

¹¹*hajdamacki* — związany z hajdamakami, tj. uczestnikami zbrojnych i krwawych rebelii przeciwko Rzeczypospolitej w latach 1730–1770. [przypis edytorski]

¹²*czerni* — chłopstwo. [przypis edytorski]

¹³*przydybać* — złapać; zacząć się na kogoś i spotkać go. [przypis edytorski]

¹⁴*mentes* (łac.) — umysły. [przypis edytorski]

¹⁵*kord* — krótka szabla, używana zazwyczaj przez niższe warstwy społeczeństwa. [przypis edytorski]

¹⁶*żupan* — staropolska szata męska w kształcie długiej sukni z długimi rękawami, zapinana na rząd guzików. [przypis edytorski]

¹⁷*lama* — tu: ozdobny materiał. [przypis edytorski]

¹⁸*kontusz* — staropolska szata wierzchnia z rękawami rozciętymi od pach do łokci, tak aby widać było żupan. [przypis edytorski]

¹⁹*kapający* — dziś: kapiący. [przypis edytorski]

²⁰*berberys* — krzew o opadających gałęziach, w okresie dojrzewania cały pokryty podłużnymi, czerwonymi jagodami. [przypis edytorski]

²¹*tanquam drago* (łac.) — jak smok. [przypis edytorski]

²²*de caeteris* (łac.) — o innym; o czym innym; o innych sprawach a. pozostałych osobach. [przypis edytorski]

²³*popy* — dziś popr. forma D.lm: popów. [przypis edytorski]

²⁴*proskura* — chleb pszenny pełniący w cerkwiach rolę hostii (ofiary). [przypis edytorski]

²⁵*aurora* — jutrzeńka, zorza, brzask. [przypis edytorski]

²⁶*Wernyhora* — lirnik kozacki z XVIII w., który przepowiedział rozbiory Rzeczypospolitej, a następnie jej odrodzenie się. [przypis edytorski]

Dotarłem. — Lecz żal się, Boże! —
 Stary w samotnym futorze²⁷,
 Nad którym dęby kołyszą
 Swoje złote sybillińskie
 Listeczki, nie wart tej famy²⁸,
 Którą pieśni ukraińskie
 Rozniosły, i z czym²⁹ się słyszą
 W kraju — i futor augura³⁰
 Do Trofoniuszowej jamy³¹
 Nie umył się³² — choć i to dziura
 W pobliżu dawnych kurhanów,
 Pełna starych lir³³ i dzbanów,
 Mogłaby wiatrem przesyta
 Wydawać sybilne jęki.
 Widziałem miecz Doroszenki³⁴
 I złote końskie kopyta;
 Sądzę, że są tylko z miedzi
 W ogniu dobrze pozłoczone.
 Sam zaś starzec... w jamie siedzi
 Spokojnie i rzeczy śnione,
 Pełne szumu i zamętu
 Rozpowiada bez talentu
 Mieszanym chłopskim językiem.
 Żeby zaś był czarownikiem,
 Nie wierzę... Gdy na pytanie
*De propriis*³⁵, Wielmożny Panie,
 Płótl mi, zwyczajnie gaduła,
 Że mi żonka moja spruła
 Kaftanik dawno zaczęty...
 Że co do mnie, będę wzięty
 Przez dwie chorągiewki w stepie,
 Jak szczygieł i gil na lepie
 W przerażeniu odrętwiały,
 Że prócz głowy, będę cały
 W grobie. — Na te przepowiednie
 Spoglądam jako na brednie,
 Nic z nich nie rokując złego,
 A do krzyża się krwawego
 W każdej niedoli uciekam.
 Teraz na rozkazy czekam
 Dalsze i jestem ostrożny.
 A gdy Pan Jaśnie Wielmożny
 Rozkażesz, to krew się zbudzi,
 I będę ryzykował ludzi
 I siebie...».

Prorok

²⁷futor a. chutor — przysiółek staniczki kozackiej na ukraińskich stepach. [przypis edytorski]

²⁸fama — sława. [przypis edytorski]

²⁹czem — dziś popr.: czym. [przypis edytorski]

³⁰augur — starożytny kapłan, który wnioskował wolę bogów z lotu dużych ptaków drapieżnych. [przypis edytorski]

³¹Trofoniuszowa jama — Trofoniusz był murarzem, który miał wybudować niezwykle bogatemu człowiekowi jamę, w której będzie on mógł trzymać złoto; wiedząc o tym, pozostawił jeden kamień na tyle luźno, że nocami zakradał się tam i kradł cenny kruszec. [przypis edytorski]

³²nie umył się — nie umywa się; jest bez porównania gorszy. [przypis edytorski]

³³lira — instrument muzyczny szarpany. [przypis edytorski]

³⁴Doroszenko — hetman ukraiński w latach 1665–1676. [przypis edytorski]

³⁵de propriis (łac.) — własne; tu: o rzeczy mnie dotyczące. [przypis edytorski]

REGIMENTARZ

Pocziwy szlaga³⁶!

LEON

czytając list.

«Kończąc list w zwykłym afekcie³⁷,
Który mi się z wiekiem wzmaga,
Jaśnie Wielmożnego Pana
Sługa, ściskam za kolana
I córce, co na respekcie³⁸
W jego domu kornie służy,
Z tej krwawej mojej podróży
Posyłam błogosławieństwo,
Zupełnie o jej panieństwo
I dalsze losy spokojny».

REGIMENTARZ

Poślę mu huf³⁹ jeden zbrojny.
A ty, Lwie⁴⁰, napisz, niech czeka
I niech unika rozprawy,
Aż przybędzie z niedaleka
Chorągiew Kozaka Sawy⁴¹,
To pójdziemy na pewnika.
Teraz niech boju unika,
W lasach lega, nie na stepie,
Ani na wietrznym wertepie
Harcuje... Dodaj dwa słowa:
Że Salusia jego zdrowa,
Że my go wszyscy kochamy,
Z tej Trofoniuszowej jamy
Złego nie rokując sobie,
Wszakże omenu ciekawi...
A jeśliby już był w grobie,
Proś go, niech głowę wystawi
I nie straci polskiej duszy,
A ja go wyciągnę za uszy.
Cha! Cha! bajkarz Wernyhora
Staremu napłótl powiastek...!
Pójdę do naszych niewiastek
Powiedzieć o tej potyczce
Z duchami... A ty... czy wczora⁴²
Oświadczyłeś się księżniczce?

LEON

Nie śmiałem, ojcie kochany!

REGIMENTARZ

Głupiś! Więc ja cię wyręcę.

³⁶*szlaga* (z niem. *schlagen*: bić, uderzać) — rębajło; por. *szlagon*: prowincjonalny, zasiedziały na wsi, niewykształcony szlachcic, hreczkosiej. [przypis edytorski]

³⁷*afekt* (daw.) — miłość, uczucie. [przypis edytorski]

³⁸*na respekcie (...)* *służy* — być na utrzymaniu; por. *panna respektowa*: kobieta niezamężna, mieszkająca stale u bogatszego krewnego lub u pracodawcy i będąca na jego utrzymaniu. [przypis edytorski]

³⁹*huf* (daw.) — zastęp, hufiec. [przypis edytorski]

⁴⁰*Lew* — dosł. tłumaczenie z łac. i wschodniosłowiański odpowiednik imienia Leon. [przypis edytorski]

⁴¹*Kozak Sawa* — Józef Sawa-Caliński, wybitny dowódca konfederacji barskiej. [przypis edytorski]

⁴²*wczora* — dziś popr.: wczoraj. [przypis edytorski]

LEON
Ojczy!

REGIMENTARZ
Aniś do kieliszka,
Ani do... Serce zajęczy!
Na sygnet świętego Franciszka
Przysięgam! Że cię zaręczy
Dziś jeszcze tym oto krwawnikiem.

Całuje pierścien i wychodzi.
LEON
Semenko, siadź za stolikiem
I do Gruszczyńskiego napisz
Ekspedycją⁴³.

Wychodzi.
SEMENKO
Dobrze, panie!
Zrzuca burkę i siadając przy stoliku, pisze.
Złoty Lach⁴⁴... Ot czart i papież
Na moje edukowanie
Musieli lożyć pieniądze.
Oj, staremu ja szlachciurze
Taką wannę przyporządy,
Takim pismem się przysłuży,
Taki bodiak⁴⁵ mu przyczepię,
Że, oj wspomni on w purpurze,
Toj⁴⁶ dziad, cały w krwawych ranach,
Jak mię kiedyś bił na stepie,
Szukając skarbów w kurhanach.
Stary dziad! Żaloszny sknera!
Bywało chłopcy⁴⁷ odziera
I plecy nahajem⁴⁸ porze⁴⁹
A złoto w szkatule dusi...
Každy dzień, mówi, wyorze
Pereleczkę dla Salusi
I turkusik da błękitny,
Albo pasek aksamitny;
Aż, powiada, moja córka
Cała w perłach i brylantach,
Będzie grzebała jak kurka
W księciach i grafach⁵⁰ amantach.
Ot i wybrała szczyglica⁵¹,
Nim szesnastu latek doszła,
Gacha⁵², przy blasku księżyca,
Z którym sobie za mąż poszła
Bez barwinku⁵³ i bez księdza...

Gniew, Zemsta

Ojciec, Córka, Klejnot,
Mąż, Malżeństwo,
Bogactwo, Przemoc,
Chłop, Szlachcic

⁴³ekspedycja — tu: wysłanie listu, przesyłki. [przypis edytorski]

⁴⁴Złoty Lach — tu: iron. o bogatym Polaku. [przypis edytorski]

⁴⁵bodiak — roślina stepowa o kolczastych łodygach i liściach. [przypis edytorski]

⁴⁶toj — ten. [przypis edytorski]

⁴⁷chłopy — dziś popr. forma B.lm: chłopów. [przypis edytorski]

⁴⁸nahaj — skórzany bicz. [przypis edytorski]

⁴⁹porać — tu: bić. [przypis edytorski]

⁵⁰graf — tytuł arystokratyczny. [przypis edytorski]

⁵¹szczyglic — syn szczygła; tu: ptaszek. [przypis edytorski]

⁵²gach — lekceważąco o kochanku. [przypis edytorski]

⁵³barwinek — roślina o niebieskich kwiatach; tu: bukiet ślubny. [przypis edytorski]

Tam stary w stepach się pędza
Za wiatrem i rzezuniami⁵⁴,
A tu młokos dziecko plami
Na respekcie w ojca domu.
A ja... a ja... a ja ginę
Z miłości!

Nalewa szklanę romu⁵⁵ i pije.

Hej! Szklanę romu!

Ot za tę jedną dziewczynę,
Gdyby słowo miłe rzekła,
Skoczywby⁵⁶ jak czart do piekła,
Wyrezałby⁵⁷ dwór i pany.

Był ja niegdyś wychowany
Na hetmana, nie na chłopa;
Choć syn Gruszczyńskiego popa,
To, bywało, na kurhanie,
Kiedy koń nade mną stanie
A miesiąc w oczy uderzy,
To ja sobie śnił z rycerzy
Wielkie hufce, błyskawice,
Rusaleczki i księżyce;
Hej, i zamek na Ostrowie,
I hetmański miecz w alkowie⁵⁸;
A ja, wtenczas pan mieczowy,
Wyśnił sobie, snem widuna⁵⁹,
Od miecza jak od pioruna
Wyzłoczone dno alkowy;
I w tej wielkiej ognistości,
W tym oblasku⁶⁰ i rubinie,
Śnił ja siebie przy dziewczynie
Pełnej wiary i miłości;
A to była jakaś nowa,
Blaskiem miecza koralowa,
Jakaś wielka hetmanowa,
Jakieś serce bohaterne⁶¹,
Zapalone, na śmierć wierne,
Na atlasach, na kobiercu
Bijące mi tuż przy sercu.

A dziś, co ja? Kozak dworny,
Rzeński, śmiały i przezorny,
I do korda, i do czaszy⁶²,
Lecz niedługo sługa laszy⁶³!
Hej! Kozaczek was nastraszy,
Pany Lachy⁶⁴! Taj⁶⁵ w godzinę
Ruszy całą Ukrainę
I z królem ją rozgraniczy.

⁵⁴*rzezuni* (z ukr. *rezun*) — zabijaka, hajdamak. [przypis edytorski]

⁵⁵*rom* — rum. [przypis edytorski]

⁵⁶*skoczywby* — dziś popr.: skoczyłby. [przypis edytorski]

⁵⁷*wyrezać* — wyrżnąć. [przypis edytorski]

⁵⁸*alkowa* — ustronna izba; sypialnia. [przypis edytorski]

⁵⁹*widun* — szaman, jasnowidz, opowiadacz baśni. [przypis edytorski]

⁶⁰*oblask* — odbłask. [przypis edytorski]

⁶¹*bohaterne* — dziś: bohaterski. [przypis edytorski]

⁶²*czasza* — tu: kielich. [przypis edytorski]

⁶³*laszy* — polski. [przypis edytorski]

⁶⁴*pany Lachy* — panowie Polacy. [przypis edytorski]

⁶⁵*taj* — toć; przecież. [przypis edytorski]

Wbiega panna Salomea Gruszczyńska

SALOMEA

Semenko!

SEMENKO

Od jej słodyczy
Serce mi pęka... Szczo panna⁶⁶...?

SALOMEA

Troska jakaś nieustanna
Dręczy mię. Ciągłe sny miewam,
Chociaż przed każdym⁶⁷ uśnięciem
Głośno Anioł Pański śpiewam.
Ciągłe sny, których pojęciem
Wytłumaczyć i pojąć nie mogę...
Ojciec mię także niebogę
Przestraszył tym Wernyhorą
I sen znowu spędził z powiek.
Powiedz mi, co to za człowiek?
Czy go znasz? Skąd mu się biorą
Te wróżby?

Sen

SEMENKO

Z ducha, panienko.

SALOMEA

Kiedy ja byłam maleńką,
To o nim słyszałam wiele...
Powiedz mi, czy on bywa w kościele?
Czy się modli do Najświętszej Panny?

SEMENKO

Czart⁶⁸ wie...

SALOMEA

Czart wie? Ach! Jaki ty blady!
Lękam się go... Czy ty chory, czy ranny?
Ach!

Semenko nagle gasi świece, Salomea zląkniona ucieka.

SEMENKO

Ptaszynę maleńką ja spłoszył...
Taj nie da z tą Laszką⁶⁹ rady
Człowiek, póki się krwią nie spanoszył⁷⁰.

Siada znów na ławie i udaje drzemiącego. Wchodzą REGIMENTARZ i KSIĘŻNICZKA będąca u niego na opiece.

REGIMENTARZ

Dosyć tu srebrnych blasków od księżycy,
Moja księżniczko, bo na to, co powiem,
Płoni się każda dostojna dziewica;
Mój syn przepłaci tej miłości zdrowiem,

Swaty

⁶⁶*szczo panna* (z ukr.) — co, panienko; słucham panienko. [przypis edytorski]

⁶⁷*każdym* — dziś popr.: każdym. [przypis edytorski]

⁶⁸*czart* — diabeł. [przypis edytorski]

⁶⁹*Laszka* — Polka. [przypis edytorski]

⁷⁰*spanoszyć się* — stać się panem; zyskać bogactwo, władzę, panowanie. [przypis edytorski]

Jeżeli serca dla niego nie ruszysz;
Chłopca mi, moja piękna panno, suszysz.

KSIĘŻNICZKA

Syn mię acana⁷¹ nazywa księżycem,
A księżyc ani suszy, ani grzeje.

REGIMENTARZ

Więc mi chłopczyna biedny oszaleje,
Ciągłe pod twojem rozwidnionem licem⁷²,
Na białe, srebrne strzały wystawiony.

KSIĘŻNICZKA

Lecz mówi, żem ja księżyc jest czerwony.

REGIMENTARZ

Być może, moja dowcipna dziewczynko!
Czerwony, bo ty jesteś Ukrainką,
A ukraińskie miesiące w czerwieni,
Zresztą... Nie mogę w dowcip iść zapaśnię⁷³...
Jak się syn z białym miesiącem ożeni...

KSIĘŻNICZKA

przerywając
Będzie zaćmienie wielkie... Miesiąc zgaśnie.

REGIMENTARZ

Dobrze...! Po ciemku kochać się będziecie.
Weź ten pierścionek...

KSIĘŻNICZKA

Zarzuć go w śmiecie⁷⁴.

REGIMENTARZ

Nie rób, acanna⁷⁵, sobie z tego śmieszek,
Bo to jest krwawnik mój święty Franciszek,
Sygnet cudowny przez dziada mi dany
A tak przez usta już wycalowany,
Że świętych rysów na nim ani śladu.
Usteczek twoich pierścionek, uwity
Z róż i perełek, będzie tak zużyty.

KSIĘŻNICZKA

Więc go drugiemu oddam.

REGIMENTARZ

Daj cię gadu!
Jakaś dowcipna...! Tego nie chcę wcale.
Powiedz mi, kiedyż wam hymen⁷⁶ zapalę?
I wniosę pierwszy za zdrowie kieliszek?

⁷¹acana (daw.) — skrót od zwrotu grzecznościowego: waszmość pan. [przypis edytorski]

⁷²twojem rozwidnionem licem — daw. formy dla r.ż. i r.n.; dziś: twoim rozwidnionym licem. [przypis edytorski]

⁷³iść zapaśnię — iść w zapasy, stawać do walki. [przypis edytorski]

⁷⁴śmiecie — dziś popr. forma B.Im: śmieci. [przypis edytorski]

⁷⁵acanna (daw.) — skrót od zwrotu grzecznościowego: miłościwa panna. [przypis edytorski]

⁷⁶hymen — tu: płomień zapalany podczas uroczystości zaślubin. [przypis edytorski]

KSIĘŻNICZKA

Jak się pokaże ten święty Franciszek,
Zejdzie z pierścionka i ślub da w kościele.

REGIMENTARZ

Czasu ci nie dam, dziewczyno, tak wiele,
Jutro mi staniesz przed wielkim ołtarzem,
Nie darmo jestem tu regimentarzem;
Zregimentuję was do posłuszeństwa...
Dziwno, że wszystkie waćpanny błazeństwa
Tak mi są miłe jakby głos słowika.

KSIĘŻNICZKA

Więc jako wdowiec oświadczyć mi się z ręką,
A ja ci wrócę twojego krwawnika.

REGIMENTARZ

Co za szalona i głupia dziewczyna!
Jak to? Więc wolisz mnie niż mego syna?

KSIĘŻNICZKA

Nie wiem, co wolę, namyśleć się muszę.
Skowronków pełną wiosennych mam duszę.
Kapryśną jestem i trudną dziewczicą.

Kobieta, Młodość

REGIMENTARZ

Więc się namyślaj, moja kapryśnico,
Ale nad suknią, nie zaś nad małżonkiem.

Wychodzi.

KSIĘŻNICZKA

Otóż zostałam z szlacheckim pierścionkiem
I sprawdzają się widzenia
I świat jest z duchami zgodny,
Bo krwawość tego pierścienia
Świadczy o tem⁷⁷, że to pierścień rozwodny.
Bo ta kropla z Dejaniry
Koszuli⁷⁸ na mnie skapana
Dawno mi przez srebrne liry
Była już zapowiedziana.
Widzę na palcu człowieka
Ten pierścień; w ciało się wjada.
I do kości dłoń wypieka
I z węglem, z ręką upada.
Ach! i widzę, ach! i słyszę
Jeszcze głos lirnego dziada,
Co jak dumka na sen mię kołysze.
Ach! i wioszczaną ulicą⁷⁹
Leci rycerz — tak że chaty
Miecza jego błyskawicą
Oświecone świecą w sadach
Jak złoto-różane kwiaty...
Ach! i śpieszy po lewadach⁸⁰

Proroctwo

⁷⁷o tem — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: o tym. [przypis edytorski]

⁷⁸kropla z Dejaniry koszuli (mit. gr.) — Dejanira nieświadomie podarowała swojemu mężowi, Heraklesowi, zatrutą jadłem (umoczoną we krwi centaura Nessosa) koszulę, przez którą heros zginął. [przypis edytorski]

⁷⁹wioszczana ulica — wiejska droga; droga przez wioskę. [przypis edytorski]

⁸⁰lewada (daw.) — łąka, polana. [przypis edytorski]

Dziad do wesela potrzebny,
Podarunek niosąc srebrny,
A za nim co...? Drużka trupia...

O! Boże, jaka ja głupia,
Że o snach marzę ogniście.
Jak gdybym z duchami żyła,
Gdym na świecie rzeczywiście
Takie głupstwo popełniła,
Że choćby się teraz dręczyć
I być braną przez miłość lub trwogę,
To już ani się zaręczyć,
Ani żoną być nie mogę.
Spostrzegając Semenkę.
Jezu! Kozak się rozczuchał⁸¹,
Zginionam... jeśli podsłuchał,
Jeśli mi stanie za świadka,
Że gdy słońce zejdzie z czoła,
To ja nie zawsze wesola,
Ale czasem jestem smętna wariatka.
Semenko.

SEMENKO

udając, że się budzi.

Czego potrzeba księżniczce?

KSIĘŻNICZKA

Świętojańskiego robaczka w różycze,
Gwiazdy i kwiatu, rybki i motyla,
Feniksa, myszki białej, krokodyla,
Sługi i pana, smutku i zabawy...
Czy ty służyłeś pod chorągwią Sawy?

SEMENKO

Nie, ale znam go.

KSIĘŻNICZKA

Jakże on wygląda?
Czy na barana, czyli⁸² na wielbłąda?
Czy na kozaka, czyli na szlachcica?
Czy jest jak chmura? Czy jak błyskawica?
Czy z oczu jemu patrzy chłop czy książę?

SEMENKO

To patrzy, co mnie...

KSIĘŻNICZKA

Ach! To być nie może,
Bo tobie z oczu popowicz⁸³ wyziera.

SEMENKO

na stronie.

Ach! Ty proklata⁸⁴!

⁸¹*rozczuchać się* — rozczmuchać się, otrząsnąć się z senności, rozbudzić. [przypis edytorski]

⁸²*czyli* — konstrukcja z partykułą pytajną -li; czy też. [przypis edytorski]

⁸³*popowicz* — syn popa (kapłana Cerkwi prawosławnej). [przypis edytorski]

⁸⁴*proklaty* (z ukr.) — przeklęty. [przypis edytorski]

KSIĘŻNICZKA

Przebac mi, ja szczeram...

Z tobą się o ten pierścionek założę,
Że ty syn popa.

SEMENKO

A jak syn czarta?

KSIĘŻNICZKA

Jezu! Ten człowiek gotów mnie zadławić⁸⁵.

Ucieka.

SEMENKO

Budesz ty sto hroszy warta⁸⁶,
Jak pozwolę się pobawić
Moim chłopom po zamczysku...
Jak z kosami potańcujem
Po nocy, na cmentarzysku,
Taj w sobie czarta poczujem...

Gniew, Zło

Wychodzi.

ZMIANA I

Las dębowy oświecony księżycem, między drzewami palą się ognie, i żołnierze polscy gotują strawę... albo czyszczą konie. Wchodzą na scenę STARY GRUSZCZYŃSKI i pewien wojak PAFNUCY.

GRUSZCZYŃSKI

do obozujących.

Na tej się leśnej lewadzie⁸⁷
Rozłożmy, mości panowie,
Miesiąc do snu ludzi kładzie...
Trzeba dbać o koni zdrowie
I od rosy strzec pałaszy⁸⁸;
Zgotujcie jaglanej kaszy,
Zaśpiewajcie hymn powstański⁸⁹;
A śpiewem na Anioł Pański
Zakończyć tę wiecznicę...
I sza! noc przepędzić cicho,
Bo po lasach nie śpi lichy
I można bez ostrożności
Zobaczyć swój łeb na tyce...
Bo to wojna bez litości,
Z orłami biją się krucy⁹⁰.

Wchodzi na scenę.

Mości wojaku Pafnucy,
Siądźmy tu na osobności,
Muszę pomówić z waćpanem.

Siadają.

PAFNUCY

Słucham, stary mój kolego.

⁸⁵zadławić — tu: udusić. [przypis edytorski]

⁸⁶budesz ty sto hroszy warta (z ukr.) — Będziesz ty sto groszy warta. [przypis edytorski]

⁸⁷lewada (daw.) — łąka, polana. [przypis edytorski]

⁸⁸pałasz — broń do walki wręcz z prostą, długą i szeroką głownią (częścią broni służącą do zadawania ciosów). [przypis edytorski]

⁸⁹powstański — powstańczy. [przypis edytorski]

⁹⁰krucy — dziś popr. forma M.lm: kruki. [przypis edytorski]

GRUSZCZYŃSKI

Więc bez eksordu⁹¹ żadnego,
Jak gdybyś był kapelanem,
(Co być bardzo może... bo się
Dominus vobiscum⁹² niby
Przebija w acana głosie)
Powiem ci, że jakieś grzyby
Smutku na sercu mi rosą.
Oto, panie, z przeszłą wiosną,
Gdy były trąby wojackie,
Na hasło konfederackie⁹³
Nie poszedłem... Tak to bywa,
Że starość radzi leniwa
A potem żal człowiekowi.
Bar upadł! Bar upadł, mocanie!
Zaufali Chrystusowi
A upadli...!

PAFNUCY

Na kolanie
Pokutuj waść za te słowa.

GRUSZCZYŃSKI

Świątynia to purpurowa
Pokuty — pierś moja stara,
W której się serce rozpara⁹⁴
Na wszystkich szwach, krwią lejące:
Bo serce było gorące,
Jak zwyczajnie w starym Lachu,
Ufne... A teraz w przestrachu
Do chmur wygląda nieśmiało,
Pod bicz ofiaruje ciało
A jednak, ptaszyna licha
W piersi mojej ledwo żywa
O odwrócenie kielicha
Modli się⁹⁵. Bo kto używa
Żywota obok potoku,
Którym sprawy boże płyną,
Kto chce spokojny z rodziną
Swoją kość gdzieś gryźć na boku,
Więjskich kosztować słodczy,
Choć się nie policzą ludzie,
To się Bóg z takim policzy...
A już wspomniałem podobne
Aści⁹⁶ o posępnym cudzie,
Który mi rodzinę drobną

⁹¹eksord (z łac.) — wstęp. [przypis edytorski]

⁹²Dominus vobiscum (łac.) — Pan z tobą; zwyczajowe słowa powitania używane przez osoby duchowne w kościele katolickim. [przypis edytorski]

⁹³hasło konfederackie — chodzi o konfederację barską, zbrojny związek szlachty polskiej w latach 1768–1772, zawiązany w Barze na Podolu pod hasłem obrony wiary katolickiej i niepodległości Rzeczypospolitej, skierowany przeciwko królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu i popierającym go wojskom rosyjskim; jednym z gł. celów konfederacji było zniesienie narzuconych przez Rosję ustaw dających równouprawnienie innowiercom. [przypis edytorski]

⁹⁴rozparać — rozpierać. [przypis edytorski]

⁹⁵o odwrócenie kielicha modli się — nawiązanie do Ewangelii, według której Jezus miał tuż przed uwięzieniem, które w efekcie doprowadziło do jego męczeńskiej śmierci, modlić się do Boga tymi słowami („odwróć ode mnie ten kielich”) o uniknięcie okrutnego losu, który przeczuwał. [przypis edytorski]

⁹⁶aści — skrót od daw. formy grzecznościowej: waszmości. [przypis edytorski]

Nastraszył... Rzecz niesłychana!

PAFNUCY

Chrystus do domku waćpana
Zapukał...?

GRUSZCZYŃSKI

Trzy razy! Trzy razy!

PAFNUCY

Mocanie, to są rozkazy,
Którym oprzeć się nie można.

GRUSZCZYŃSKI

Toż widzisz mię waść⁹⁷ na koniu,
Choć rodzina o mnie trwożna,
Żona w ciąży — na ustroniu
Dom obok czarnego lasu.
A kiedym siadał na bryczkę
A dzieci aż pod kapliczkę
Biegły za mną, to się z pasu⁹⁸
Irysowego widomie⁹⁹
Odkryła jasność na domie¹⁰⁰,
Na którą dziatki¹⁰¹ łakomie
Patrzyły¹⁰², aż zdjęte strachem
Krzyknęły, że widzą nad dachem
Jakąś nową tajemnicę,
Jakąś gorejącą świecę¹⁰³,
Co je bardzo niespokoi¹⁰⁴,
Bo nad samym domem stoi,
Jak krwawe serce z płomyków.
Na co ja patrząc, zmaluchłał¹⁰⁵
I z dziatkami razem struchłał
Bo nad domem nieboszczyków
I nad chatą ludzi chorą
Często takie światła gorą.

Wizja, Proroctwo

Światło, Omen, Wierzenia

PAFNUCY

Pan Bóg litośniejszy bywa.

GRUSZCZYŃSKI

Toć¹⁰⁶ ja ufam, i leniwa
Dusza się krzepi nadzieją.
Wszakże gdybym tu ja zginął,
A duchy świecy nie zwieją
Z dworku, gdzie mi wiek przeminął
Tak słodko przy mej rodzinie,
Gdziem ja miał ojcowskie graty

⁹⁷waść — skrót od daw. formy grzecznościowej: *wasza miłość*; używany popularnie między szlachtą i mający wydzwięk poufalości. [przypis edytorski]

⁹⁸pasu — dziś popr. forma D.lp: pasa. [przypis edytorski]

⁹⁹widomie — w sposób oczywisty; widocznie, widzialnie. [przypis edytorski]

¹⁰⁰na domie — dziś popr. forma Msc.lp: domu. [przypis edytorski]

¹⁰¹dziatki (daw.) — dzieci. [przypis edytorski]

¹⁰²patrzyły — popr.: patrzyły. [przypis edytorski]

¹⁰³świecę — daw. forma z *é* (tzw. e pochyłonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

¹⁰⁴niespokoić — niepokoić. [przypis edytorski]

¹⁰⁵zmaluchleć (neol.) — zmalec. [przypis edytorski]

¹⁰⁶toć (przest.) — wszakże, przecież. [przypis edytorski]

Jeszcze więte na Turczynie,
A pod dąb mój rosochaty¹⁰⁷
Wodził gości... i pił kawę
W dawnych, starych roztruchanach¹⁰⁸,
Pacierz mówił na kolanach,
Córkom gotował wyprawę;
Jeśli to wszystko pójść musi
Z wiatrem... pomnij o Salusi,
Bądź dla niej jak ojciec szczery
I groźny jak ojciec drugi.
Bo to skrzydlate chimery¹⁰⁹
Gotowe złotymi cugami¹¹⁰
Przybyć po nią z pieśnią słodką
I dzieciątko moje ciche,
Jakby jaką drugą Psyche¹¹¹,
Zrobić małą szczebiotką,
Którą za skrzydełka złote
Strzepotane Kupid¹¹² chwyci.
A potem, gdy się nasyci,
To wypędzi na ciemnotę,
Rzuci gdzie jak dzban rozbity.
Pamiętaj! To dziecko krwiste,
Oczęta ma przezroczyście,
Zielone, jak selenity¹¹³;
A zdają się na zuchwałość
Podwodzić szatańskie wzroki¹¹⁴...
A taka płci¹¹⁵ wielka białość!
A takie gorsu¹¹⁶ uroki!
Że się boję o nią — boję!
Bardzo boję!

PAFNUCY

Bądź spokojny.

GRUSZCZYŃSKI

Powiedz, że ja przy niej stoję
Zawsze... choćbym pozbył ciała;
To w anielską palmę zbrojny
Stanę... I będzie słyszała,
Jeśli się złego dopuści,
Mój głos z piekielnej czeluści
Wołający.

PAFNUCY

Nie wróż smutnie.

¹⁰⁷*rosochaty* — rozgałęziony. [przypis edytorski]

¹⁰⁸*roztruchan* — wielki, ozdobny kielich w kształcie zwierzęcia, służył do wznoszenia toastów. [przypis edytorski]

¹⁰⁹*chimera* (mit.) — potwór z głową lwa, ciałem kozy i ogonem węża. [przypis edytorski]

¹¹⁰*cugi* — dziś popr. forma N.lm: cugami; *cug* tu: zaprzęg. [przypis edytorski]

¹¹¹*Psyche* (mit. gr.) — personifikacja duszy ludzkiej. [przypis edytorski]

¹¹²*Kupid* właśc. *Kupidyn* (mit. rzym.) — bóg miłości. [przypis edytorski]

¹¹³*selenit* — kamień księżycowy o specyficznym połysku. [przypis edytorski]

¹¹⁴*wzroki* — dziś tylko forma lp: wzrok. [przypis edytorski]

¹¹⁵*płec* (daw.) — cera; twarz. [przypis edytorski]

¹¹⁶*gors* (daw.) — dekol. [przypis edytorski]

GRUSZCZYŃSKI

Bo to widzisz, po tych dworach
Są Włochy¹¹⁷ dzwoniące w lutnie,
Ubrane w różnych kolorach,
Niby diabli w opalowych
Zbrojach... a wewnątrz zepsuci;
Ci dziewczątka świeżych, zdrowych
Szukają... żądłem je wabią,
Aż ptaszeczek im w gardło się rzuci.
A są jeszcze sztuką babią
Zajęte stare matrony¹¹⁸,
Co porzuciły robrony¹¹⁹
I kornety¹²⁰... A te dziecku,
Już ubrane po niemiecku,
Straszne czasem dają rady.
Gdy je widzę w strusich kitach,
Chodzące prawdziwe gady,
To bym się na tych kobietach¹²¹
Pastwił! Szelmy niegodziwe!
Prawdziwie są diabłą milicją.
Wchodzi KOZAK regimentarski.
Skąd ty, Kozak?

KOZAK

Z ekspedycją

Od dworu.

GRUSZCZYŃSKI

Czemu tve ślipie¹²²

Takie jasne? Takie krzywe?
Czy się spił na jakiej stypie?

KOZAK

Witrom¹²³ spity.

Odcchodzi. Gruszczyński obraca się ku ogniowi i list czyta.

PAFNUCY

Co się zdarza

Waćpanu? Bledniesz, czytając.

GRUSZCZYŃSKI

Piecząc jest regimentarza,
Lecz list...? Czy on urągając¹²⁴
Pisał? Czy był śmierci blisko?
Hej, rozpalić tam ognisko!
Niech lepiej te charaktery¹²⁵
Wyczytam...

¹¹⁷Włochy — dziś popr. forma M.lm: Włosi. [przypis edytorski]

¹¹⁸matrona — tu: zamężna i niemłoda kobieta. [przypis edytorski]

¹¹⁹robron — szeroka, kloszowa suknia. [przypis edytorski]

¹²⁰kornet — daw. kobiece nakrycie głowy; wysoki czepiec o dwóch rogach (stąd nazwa), zwykle bogato zdobiony koronkami, woalkami itp. [przypis edytorski]

¹²¹kobietach — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

¹²²ślipie — oko; zazwyczaj rzeczownik ten występuje w lm: ślipia. [przypis edytorski]

¹²³witrom (z ukr.) — wiatrem. [przypis edytorski]

¹²⁴urągać — drwić, szydzić. [przypis edytorski]

¹²⁵charaktery — tu: litery. [przypis edytorski]

PAFNUCY

Nie zmieniaj cery.

GRUSZCZYŃSKI

Mocanie! Pies pod podwórzem
Nieraz lepiej traktowany!
Patrzaj! Nazywa mię tchórzem!
Na czyste Chrystusa rany,
Którym ja się krwią zadłużył,
Klnę się... Powiada, że... sto beczek
Krwi mojej na ludzi tych głowie!
Piszę, że z chłopami w zmowie.
Że... Będę mały człowieczek
Nie człowiek, jeśli przebaczę!

Honor

PAFNUCY

Daj aść¹²⁶ — niech ja list zobaczę.
Bierze list.
To ręka i styl jest sługi.

GRUSZCZYŃSKI

Na pieczęć patrz! Krwawe strugi
Acherontu¹²⁷ z ognia i krwi!
Na te słowa marszczę brwi
I trzęcę światem... Ja tchórz!
Otóż to tak, ludziom służ.
Nocuj w lesie pod namiotem,
To cię obrzucają błotem!
Otóż to tak z ludźmi tymi
Nowego serca i wiary!
Kazali ciągnąć w te jary¹²⁸,
Ciemny komin, loch na ziemi;
Gdzie wiem, że pewna zasadzka
I cała czern hajdamacka
Zasadzona.

Duma, Honor

PAFNUCY

Więc im szczerze
Odpisz... Ja z listem pojedę.

Zdrada, Honor, Zemsta,
Poświęcenie, Śmierć

GRUSZCZYŃSKI

Ja mażałbym po papierze?
Ja...! Oskarżony o zdradę
Nie krwią, życia fundamentem
Bronił się...? Lecz atramentem
I piórem z gęsi ogona?
Nie, mocanie! Krew czerwona!
Ten mózg pod chłopów obuszkiem¹²⁹!
Mózg i krew ta na ich głowy.
A potem duch purpurowy
Z rozdartą piersią nad łóżkiem!
I niech im Pan Bóg da zdrowie.

¹²⁶aść (daw.) — skrót od zwrotu grzecznościowego: *wasć*; *waszność* (ten zaś od: *wasza miłość*). [przypis edytorski]

¹²⁷Acheront (mit. gr.) — jedna z rzek Hadesu. [przypis edytorski]

¹²⁸jar — dolina, wąwóz. [przypis edytorski]

¹²⁹obuszek (zdr.) — obuch, tępą część siekiery; pałka. [przypis edytorski]

Ja tchórz... Na koń! Do szabel, panowie.

Wybiega i widać go ruszającego obóz.

PAFNUCY

sam.

O! Wielki Boże! Sprawdzać się zaczyna
Domowi temu wróżona ruina,
I Chrystusowe do drzwi zapukanie
Karcące, późne krwi ofiarowanie,
Spełni się jako straszliwa nauka
Dla czekających, aż Pan Bóg zapuka.
Leniwy starzec był, teraz ognisty.
Więc choć to pewno zmyśłone są listy,
Teraz go w małej mogile położą
Za to, że wzgardził wielką sprawą bożą.
Lecz sądy boże są nieprzewidziane!
Cokolwiek będzie, piersią przy nim stanę.

Sluga

Wychodzi.

ZMIANA II

Noc. Ogród nad stawem, księżyc świeci. Wchodzi LEON w głębokiem¹³⁰ dumaniu.

LEON

To już ostatnia będzie schadzka nasza.
Ostatni raz czekam na nią.
Człowiek skarb serca rozprasza.
Każda chce mu zostać panią
Wieczną... a tego nie zgadnie,
Że gdy raz łatwo upadnie,
To później chyba pod kłódkę
Człowiek zamknie taką żonę.
Na to dzieciątko stracone,
Jak na małą niezabudkę¹³¹
Księżniczka patrzy z wysoka
I ze mnie nie spuszcza oka.
A kiedy uczyni wzmiankę,
To mię tak śmiechem uderza,
Jak gdybym kochał sielankę
I sam wyszedł na pasterza.
Sali prosta jest i wierna.
Ale w najprościejszej¹³² leży
Taka obłuda misterna,
Tyle głębokiej odzieży,
Taki kałkuł¹³³ na dnie duszy.
Taki instynkt oszukaństwa,
Taka chciwość blasku, państwa.
Taka głęboka nauka
Zadawania ci katuszy,
Że wierność ich jest to sztuka,
W którą czart oczy pochował.
One wiedzą, że to olów,
Co by samych archaniołów,
Wisząc u skrzydeł, zmordował...

Kobieta, Miłość, Pozory

¹³⁰*głębokiem* — dziś popr.: głębokim. [przypis edytorski]

¹³¹*niezabudka* — niezapominajka (kwiat). [przypis edytorski]

¹³²*najprościejszy* — dziś popr.: najprostszy. [przypis edytorski]

¹³³*kałkuł* — kalkulacje, rachuba. [przypis edytorski]

One z tem na świat przychodzą.
Wiernością nudzą lub zwodzą,
Obdzierają nas z odwagi,
Liczą na litość! — od matek
Nauczone, że ten statek
I lży, to są ich posagi.
Nim się ze światem obezna,
Kaźda wie, że woń w narcyzach
Jest drogą, że mąż ją zezna
I zapisze w intercyzach,
Ewikcjonując¹³⁴ wyprawę.
Najprzód je widzisz ciekawe
Twego serca, słów niebaczących;
A do przyrzeczeń dwuznacznych
Podchwytywania umiętne;
Potem widzisz nagle smętne,
Ze lżą, co się w oczach kręci.
A pewne dziwnej pamięci,
Książki, gdzie w papier różany
Sam przez siebie jest wpisany
Wszystkimi giesty¹³⁵ i słowy¹³⁶;
Wkuty jak w kamień grobowy
W ich pamięć, już nie gorący,
Ale przez ten papier ssący
Z ognia, z kolorów wypity;
Kwiat zwiędły w sercu kobiety¹³⁷.
I ty, co z gwiazdy pochodzisz,
One dowiodą, żeś marny,
Głupi, żeś jak szatan czarny,
Że dla nich tylko się rodzisz.

Wchodzi SALOMEA.

SALOMEA

Jakże dzisiaj twoje zdrowie?

LEON

Tak jak zawsze — ogień w głowie!

SALOMEA

Ty wczoraj już byłeś dziki.
Już na miłość niepamiętny,
Bardzo dla mnie obojętny.

LEON

Wczoraj to były ogniki,
Dziś ogień... Dziś gorszy jeszcze.

SALOMEA

Daj rękę — ja cię popieszczę.
Zamówię i uspokoję.

LEON

Nie, nie, słodkie dziecię moje,
Ot byś lepiej szła nabożna...

Rozstanie, Smutek

¹³⁴*ewikcjonować* (z łac.) — gwarantować. [przypis edytorski]

¹³⁵*giesty* — dziś popr. forma N.lm: gestami. [przypis edytorski]

¹³⁶*słowy* — dziś popr. forma N.lm: słowami. [przypis edytorski]

¹³⁷*kobiety* — daw. forma z *é* (tzw. *e* pochylonym), tu: wymawianym jak *i*. [przypis edytorski]

Do stu diabłów! tak nie można
Życ dłużej! Czy my Cyganie?

SALOMEA
Powiedz, cóż się ze mną stanie?
Cóż ja nieszczęsna uczynię?

LEON
Co...? Miłość twoja przeminie.
Dasz sobie na świecie radę,
Pójdiesz za męża, ja przyjadę,
Jeśli na wojnie nie zginę,
Przyjadę kiedyś w gościnę;
A ty wtenczas, moja miła,
Przyjmiesz mnie, będziesz za siostrę.

SALOMEA
Słowa twoje bardzo ostre...
Jam się dziś szczerze modliła
Za ciebie.

LEON
na stronie.
Baran do rznienia!

SALOMEA
Ty nie masz ani pojęcia,
Co to jest modlić się za tych,
Co nas gubią?

LEON
Rozkosz czysta!
Rozkosz aniołów skrzydlatych.
Dla drugich zaś krzyż i ognista
Męka, jeśli są modlitw niewarci...
Gdyby to wiedzieli czarci,
Mówiliby zawsze różańce.

SALOMEA
Ach! Piekielni obłąkańce
Więcej by litości mieli!

LEON
My nie jesteśmy anieli,
Ani ja... ani ty... mała!

SALOMEA
Jeśli ja tej gwiazdzie¹³⁸ widna¹³⁹,
To pewnie się rozplakała,
Widząc mnie... jaka ja biedna¹⁴⁰!

LEON
Doskonała! doskonała!
Gwiazd wzywał z kwiatami gada!

---

¹³⁸gwiazdzie — dziś popr.: gwieździe. [przypis edytorski]

¹³⁹widny — wyraźny, widoczny. [przypis edytorski]

¹⁴⁰biedna — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

SALOMEA
Wiesz ty, dlaczego ja blada...?
Ja chora.

LEON
Cóż ci dolega?

SALOMEA
Nic...

LEON
Spuściłaś na dół oczy?
I łza ci po rzęsach zbiega?

SALOMEA
Ach! niechaj się ta łza stoczy...
Niechaj obmyje sumienie...
O Panie! Choć oburzenie
Czuję dla twojej srogości,
Jeszcze o trochę litości
Proszę, a to ci wynurzę
O czem dotąd same róże
I gwiazdy tylko wiedziały.
Otóż słuchaj... Na kawały
Serce się biedne rozpęta,
A jeżeli moja męka
Ciebie nie skruszy? to będzie
Cud... alboś ty jest narzędzie¹⁴¹,
Którym¹⁴² Pan Bóg mnie ukarze.
Dwa temu tygodnie... śnię ja,
Że matka moja mi każe,
Abym ja u dobrodzieja
Gruszczyńiec, twojego taty,
Prosiła dla niej o konie,
Bo ją człek jakiś brodaty
Ściga, straszy, chwyta w dłonie
I... (rzekła to najwyraźniej¹⁴³,
Jakby przestachem wzdrygnięta...)
Jeśli się Salusia zbłąźni
A prośby tej nie spamięta,
To będę z dziećmi zarżnięta...
To rzekła i we mgłę wsiąknęła¹⁴⁴.
A ja zbudzona, przelęknęła
Myślałam, czy prosić, czy nie;
A najprzód wstyd był dziewczynie
Mówić o snach i o marze,
A potem: — (jak ja się ważę
Stać tu na takiej spowiedzi?)...
Myślę, jak tu nas odwiedzi
Matka — a spojrzysz mi w oczy,
To mi rumieniec wyskoczy;
A ona słowo po słowie
Wyspowiada, drżąca trwogą,

Rozstanie, Rozpacz, Łzy

¹⁴¹ty jest narzędzie — dziś popr. forma N.lp: (...) narzędziem. [przypis edytorski]

¹⁴²którym — dziś popr.: którym. [przypis edytorski]

¹⁴³najwyraźniej — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

¹⁴⁴wsiąknęła — dziś popr.: wsiąknęła a. wsiąknęła. [przypis edytorski]

I zapewne nic nie powie,
Ale na mnie spojrz srogo,
Wzrok jak nóż w sercu obróci;
Zada mi boleści krocie¹⁴⁵;
Zacnie coś gadać o cnocie,
Z gorsu mi różę wyrzuci,
Każe włosy pleść inaczej,
Robotę na dzień naznaczy
I będzie patrzała¹⁴⁶ z boku
Na łzy kręcące się w oku:
A ja... o Jezu kochany!
Nie będę już do altany
Mogła biegać nocną dobą,
Ani się widywać z tobą
Co wieczora pod tą brzozą,
Pod tą czarną altaneczką;
I może mię gdzie wywiozą,
Albo z jakim siejo-hreczką¹⁴⁷
Ożenią. To o tych rzeczach
Gadałam ja sobie w nocy
I spałam jakby na mieczach;
A budziłam się bez mocy,
Jak ukraińscy widuni,
Którzy ciągle widzą trupy.

A wstydziłam się też kupy
Dziatek... i ślepej babuni...
Tu, gdzie takie toalety
I woskowane parkiety;
A ona, co po jaskółkach
Świegotaniu deszcze wróży,
Albo się w krześle na kółkach
Każe wozić po ogrodzie...
Tu ja... w atlasie¹⁴⁸, przy róży
U boku, ja, panna w modzie,
Ze złożonym wachlarzykiem,
Musiałabym (myślę sobie)
Wozić ją i ach... przy tobie
Mówić z nią chłopskim językiem,
Bo ona po polsku nie umie...
To bywało w sercu tłumię
Przestrachy moje tajemne,
Zgryzoty, przeczucia ciemne,
I te sny nazywam marą:
Lecz w noc i w godzinę szarą
Myślę i myślę o domu
Pełna niepojętej troski,
Ach... i do Matki się Boskiej¹⁴⁹
Modłę we łzach i nikomu
Nie mówię, lecz drzę i płaczę.
Otóż ja tej matki, panie,
Może nigdy nie zobaczę!

Sen, Wizja, Matka, Córka

¹⁴⁵*krocie* (daw.) — wielka ilość czegoś. [przypis edytorski]

¹⁴⁶*patrzała* — dziś popr.: patrzyła. [przypis edytorski]

¹⁴⁷*siejo-hreczka* (reg.) — ktoś kto sieje hreczkę, czyli grykę; hreczkosiej; ubogi, pospolity szlachcic. [przypis edytorski]

¹⁴⁸*atlas* — błyszcząca tkanina. [przypis edytorski]

¹⁴⁹*boskiej* — daw. forma z *é* (tzw. *e* pochylonym), tu: wymawianym jak *i*. [przypis edytorski]

Bo dziś pod samo zaranie¹⁵⁰
Śniła mi się gdzieś, w pustkowiu;
Potem tu, cała z ołowiu
I w ołowianej spódnicy,
Niby z perłowej macicy,
Z jednej perły była cała.
A twarz zwiędła i schorzała
Także koloru ołówka
Była już jak trupia główka
Na krzyżu wyrysowana.
Tu szła, panie... tu... tą stecką¹⁵¹...
A ja w tej róży schowana,
Drżąca jak małeńkie dziecko,
Które się przestraszy dziada,
Co główkę z liści wysadzę
A ujrzę, że ona blada
Idzie, to chowam się w ciernie,
Oczyrna za nią prowadzę,
Zziębła i blada niezmiernie,
Cierniami cała pokłuta,
Bijąc się jak słowik w nocy,
Gdy w klęczce spadnie z druta¹⁵²,
Chce latać i nie ma mocy,
Tylko się trzepoce w klatce...
Tak ja, panie, mojej matce
Dziwiąca się, strzepotana,
Chowałam się w krzaku skryta,
Cała zziębła i rumiana,
Jak czerwona włóczka zwita
W kłębuszek... I cóż ty na to?

LEON

Sałynka, będziesz bogatą.
Srebrny sen bogactwo wróży;
A że się chowałaś w róży,
To dobrze; pisano w górze,
Że w twem¹⁵³ życiu będą róże.

Sen

SALOMEA

I ciernie?

LEON

I ciernie będą.

SALOMEA

Otóż ty mię złotą wędą¹⁵⁴,
Panie, ułowiłeś sobie
I porzucić chcesz, jak widzę?
Ale póki ja nie w grobie,
To się ty nie możesz żenić.

¹⁵⁰zaranie — chwila wschodu słońca. [przypis edytorski]

¹⁵¹stecka — ścieżka. [przypis edytorski]

¹⁵²druta — dziś popr. forma D.lp: drutu. [przypis edytorski]

¹⁵³twem — dziś popr.: twym. [przypis edytorski]

¹⁵⁴węda — linka zakończona haczykiem z umocowaną na nim przynętą; dziś raczej zdr.: wędka. [przypis edytorski]

LEON
Jak to?

SALOMEA
Bo ja cię zawstydzę:
Sama się będę rumieniść,
Sama się wstydem ukarzę,
A ciebie publicznie oskarżę.

LEON
na stronie.
Co słyszę! Wejdźmy z nią w targi.

SALOMEA
Słuchaj, i będą dwie skargi
Z jednych ust przeciwko tobie...

LEON
na stronie.
Co ja z tą dziewczyną zrobię?

SALOMEA
Z jednych ust wyjdą dwa głosy.

LEON
na stronie.
Ach, wrywać teraz włosy!
I z boleści kasać ręce...!

SALOMEA
I zaręczyny książęce
Ja zerwę... zerwę szalona!
Bom jest na to podmówiona
I udarowana¹⁵⁵ mocą
Przez duchy... co tu w altanę
Weszły i tam się trzepocą
Jak gołębie krwią zwalane,
O ten liść otarte suchy,
Jakieś białe, krwawe duchy!

Odchodzi.

LEON
sam.
Co? Czy w obłąkanie wpadła?
Czy widzi krwawe widziadła?
Albo li też chce udaniem
I aktorskiem¹⁵⁶ obłąkaniem
Sumienie ciężej przywalić?
Na Boga! to nowa sztuka
Niewieścia! Serce rozzalić,
Potem jeść je dziobem kruka
I rozdzierać, aż zaboli,
Aż własnej pozbędzie się woli.

Wchodzi SEMENKO.

---

¹⁵⁵udarowany — tu: obdarzony. [przypis edytorski]

¹⁵⁶aktorskiem — dziś popr.: aktorskim. [przypis edytorski]

SEMENKO

na stronie.

Podśluchałem ich w altanie.

LEON

Ach! Semenko.

SEMENKO

Jasny panie!

LEON

Chodź tu, Semenko kochany,
Bóg mi cię pewno przysyła.

SEMENKO

na stronie.

Skaży¹⁵⁷: czort.

LEON

Ot, z tej altany

Tylko co tu wyskoczyła
Tęgo Gruszczyńskiego córka,
Z którą ty nieraz mazurka
Tańczył... i tej młodej pani
Zasługiwał się, figlował.
Ja wiem, że ty nieraz dla niej¹⁵⁸
Twoje dumki¹⁵⁹ komponował
I pod oknem w torban¹⁶⁰ dzwonił...
Ot, i teraz się zapłonił¹⁶¹
Jak dziewczyna.

Swaty

SEMENKO

Ta, czy druga!

Ja nie szlachcic, ale sługa,
Kozak pański, król na stepie,
Szukam, gdzie serce przyczepię,
A nie można? jeśli Laszka
Wyżej sobie okiem mruga
I złotego łowi ptaszka:
Tfu! to dla mnie ta czy druga!

LEON

Ja wiem... ale ta dziewczyna
Nie wyszła spod adamaszków¹⁶²;
To równa tobie chudzina,
A ty chwyt¹⁶³ do takich ptaszków.
Gdyby ty chciał, to by miał ją,
Spróbuj tylko.

¹⁵⁷*skaży* (z ukr.) — powiedz (raczej). [przypis edytorski]

¹⁵⁸*niej* — daw. forma z *é* (tzw. *e* pochylonym), tu: wymawianym jak *i*. [przypis edytorski]

¹⁵⁹*dumka* — ludowa pieśń ukraińska w formie ballady. [przypis edytorski]

¹⁶⁰*torban* — *teorban*, *bandurka*; instrument strunowy *szarpany*, pochodny od *liry*, o strunach basowych i sopranowych, używany od XVIII w. w muzyce dworskiej; uważany za ukraiński instrument narodowy. [przypis edytorski]

¹⁶¹*zapłonić się* — oblać się rumieńcem. [przypis edytorski]

¹⁶²*adamaszek* — tkanina jedwabna o błyszczącym wzorze na matowym tle; tu: znak zamożności i luksusu. [przypis edytorski]

¹⁶³*chwyt* — człowiek energiczny, dzielny, śmiały. [przypis edytorski]

SEMENKO

Czart by chciał ją!

Na co mi się piąć do państwa!
Z asawulstwa¹⁶⁴ i poddaństwa
Kontent¹⁶⁵ jestem... i ze służby
U panycza.

Sluga

LEON

A mi już by

Ty szlachcianki tej odmówił!
Cóż, naprawdę, mój Semenکو,
Jam z nią w tej altanie mówił
I serduszko miał pod ręką.
Kiedy wspomniałem o tobie,
Rzekła: «nie», ale tak cicho,
Że mnie aż porwało licho,
Bom ją kiedyś ja sam lubił...
Lecz takiej biednej chudobie¹⁶⁶
Nie mogłem (bobym się zgubił
U ludzi) oświadczyć z ręką.
Ot ja sobie z tą maleńką
Igrał, póki było można;
Lecz to dziewczyna pobożna,
Święcie w domu wychowana,
Gdyby ty miał ognia w kości,
To wyszedłby z nią na pana,
I przyszedłby do miłości.

Pan, Sluga, Kobieta,
Małżeństwo, Mężczyzna,
Zabawa, Pozycja społeczna,
Swaty

SEMENKO

Zróbcieź mnie, panyczu, panem...
Jeśli chcesz.

LEON

A chcesz, to zrobię:

Osadzę gdzie nad limanem¹⁶⁷,
Dam ci futór na początek,
A wam, jak biednej chudobie,
Bóg pomoże i dzieciątek
Wam naśle, które z zapalu
Gniewnego ojca ostudzą.

SEMENKO

padając do nóg z udanym płaczem
Nech tobi Boh¹⁶⁸!

LEON

Stój... pomału...!

Trzeba z tą perełką cudzą
Ostrożnie... chociaż to cuda,
Jeżeli nam się nie uda,
Jak się dobrze weźmiem oba...
Ona ciebie upodoba.
Ja wiem, znam ją, z iskier cała...

Swaty

¹⁶⁴*asawulstwo* — pełnienie służby oficerskiej u Kozaków zaporskich. [przypis edytorski]

¹⁶⁵*kontent* — zadowolony. [przypis edytorski]

¹⁶⁶*chudoba* — skromny dobytek, ubogie gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹⁶⁷*liman* — płytka zatoka rzeczna a. morska. [przypis edytorski]

¹⁶⁸*Nech tobi Boh!* (z ukr.) — Niech ci Bóg (w domyśle: błogosławi). [przypis edytorski]

Gdyby teraz nie kochała,
To cóż, że trochę zaszłocha?
Jak przywyknie, to pokocha...
Jak z tobą w stepach zagości,
To step... ach! step, raj w miłości
Z taką szlachecką panienką!
Cóż, głupcze...? Cóż ty, Semenکو?
Czy nie myślisz o kochaniu?

SEMENKO

Ach! ja, panie, w obłąkaniu!

LEON

Nie bądź głupi...

SEMENKO

znów rzucając się do nóg
Ja twój sługa...

LEON

podnosząc go i biorąc pod rękę
A co? a co...? Ta czy druga?

Wychodzą.

AKT II

Noc miesięczna w ogrodzie. — Wchodzi KSIĘŻNICZKA i służąca ANUSIA.

KSIĘŻNICZKA

Moja Anusiu, siądźmy w tej altanie...

Sama się boję chodzić po ogrodzie.

ANUSIA

Czy strach panience?

KSIĘŻNICZKA

Powiedz mi, czy w modzie
Teraz u ludzi słowików śpiewanie?

ANUSIA

Nie, panno, teraz w modzie klawikordy¹⁶⁹.

KSIĘŻNICZKA

Głupiaś! W zapachu kwiatów są akordy

I różne wielkie na świecie muzyki...

Powiedz mi, czy dziś w modzie są krwawniki¹⁷⁰?

ANUSIA

Tfu! To horrendum¹⁷¹, małej szlachty kamień.

KSIĘŻNICZKA

dając jej pierścień Regimentarza.

Więc mi ten pierścień krwawnikowy zamień

Za pierścioneczek chłopski, srebrny, gładki...

A choćby z kilku szkiełek były kwiatki,

Weź go i przynieś mi, proszę, do parku.

ANUSIA

Jak to? Prostego pierścionka z jarmarku?

Skądże księżniczce to dziwne zachcenie¹⁷²?

KSIĘŻNICZKA

Nie wiem; nie powiem, że miałam widzenie,

Bo widzeń żadnych ani snów nie miewam,

Choć często bardzo drzemię i poziewam¹⁷³,

Łowiąc ustami, jak mówią, skowronka...

Dlaczego ja chcę srebrnego pierścionka...?

Może mię jakiś Kozak ze snu budzi,

Może ten kamień krwawnikowy nudzi,

Może na palcu krwi kolorem straszy...

Ach, zgub ten sygnet albo zjedz go w kaszy,

Albo gdzie zamień za pierścień najprostszy.

ANUSIA

Panienska moją ciekawość zaostrzy.

¹⁶⁹klawikord — prototyp fortepianu. [przypis edytorski]

¹⁷⁰krwawnik (daw.) — ozdobny kamień czerwonej barwy; rubin a. granat. [przypis edytorski]

¹⁷¹horrendum — coś przerażającego; okropność. [przypis edytorski]

¹⁷²zachcenie — zachcianka. [przypis edytorski]

¹⁷³poziewać — ziewać. [przypis edytorski]

KSIĘŻNICZKA

Więc zrób z niej sobie do krosien¹⁷⁴ nożyczki.
Anusia wychodzi z pierścieniem.
Róże i nieśmiertelniczki¹⁷⁵
To są moje lube kwiaty;
Adonisy¹⁷⁶ i granaty
Lubię i z malw¹⁷⁷ piramidy;
Lecz gdybym mogła z opalów¹⁷⁸,
Z pereł, brylantów, z koralów¹⁷⁹
Pleść jako Oceanidy¹⁸⁰
Wieniec na zielonej fali,
Albo z siarki, co się pali,
Robić powój pasożytny,
I włos długi, rozczesany
Owijając w ten kwiat błękitny,
Pałący się, kwiat siarczany,
I pokazać się tej szlachcie
Taką, jaką w myślach jestem;
Nazwaliby mnie azbestem
I w moim ślubnym kontrakcie
Zawarowaliby¹⁸¹ sobie,
Że w domu ognia nie zrobię,
Wioski nie spalę zarzewiem¹⁸².
Skąd mi ten duch? Sama nie wiem.
To wiem tylko, że mię nie to
Bawi, co tych ludzi krwistych
I że myśli mych ognistych
Mój dowcip jest zdawkową monetą.

Wchodzi ANUSIA bez pierścionka.

ANUSIA

Ach! Panno, na nasz dziedziniec
Wjechał jakiś Ukrainiec,
Który oczy, serce grzeje
Swą rzeźkością, oka blaskiem.
Widziałam, jak przez aleje
Leciał z piorunowym trzaskiem,
A za nim jacyś pohańce¹⁸³
Nieśli czerwone kagańce¹⁸⁴,
Podobno jego lirnicy,
Dziady, w ognia błyskawicy
Świejące się jak upiory.
A wśród lip, z jego żupana
Różne lały się kolory,
Niby od świętego Jana,
O którym panienka czyta

¹⁷⁴*krosno* — maszyna włókiennicza do wytwarzania tkanin. [przypis edytorski]

¹⁷⁵*nieśmiertelniczka* — tu: kwiat. [przypis edytorski]

¹⁷⁶*adonis* — tu: kwiat o żółtych lub czerwonych płatkach. [przypis edytorski]

¹⁷⁷*malwa* — roślina o dużych barwnych kwiatach. [przypis edytorski]

¹⁷⁸*opal* — kamień szlachetny o charakterystycznym, mieniącym się połysku; dziś popr. forma D.lm: opali. [przypis edytorski]

¹⁷⁹*koralów* — dziś popr. forma D.lm: koralu. [przypis edytorski]

¹⁸⁰*Oceanidy* (mit. gr.) — nimfy morskie. [przypis edytorski]

¹⁸¹*zawarować* — zastrzec; zapewnić coś komuś lub sobie. [przypis edytorski]

¹⁸²*zarzewie* — żarzące się węgle. [przypis edytorski]

¹⁸³*pohańce* (z rus.) — poganin; nazwa członków oddziałów tatarskich (a więc muzułmańskich); z czasem obraźliwa nazwa, znacząca tyle co: nikczemnik. [przypis edytorski]

¹⁸⁴*kagańce* (daw.) — kaganek; oświetlenie. [przypis edytorski]

Widzenie.

KSIĘŻNICZKA

A mój pierścionek?

ANUSIA

O pierścionek panna pyta?

Zgubiłam.

KSIĘŻNICZKA

Zmów trzy koronek¹⁸⁵

A odniosą ci go duchy.

ANUSIA

A temu, co przybył, panu,

Jak dać imię?

KSIĘŻNICZKA

Zawieruchy

Imię, nazwisko kurhanu

A przydomek: ludu sława.

Ten pan, Anusiu, to Sawa.

ANUSIA

Sawa? Ten syn hajdamaki?

To on wyrznie nas, panienko.

KSIĘŻNICZKA

Chowaj się, Anusiu, w krzaki,

Bo już ciebie ma pod ręką.

Patrz, z regimentarzem idą

I mówią oba o różnięciu.

Wchodzi REGIMENTARZ i SAWA.

REGIMENTARZ

Przedstawię cię panięciu¹⁸⁶

Ładnemu...

Do Księżniczki.

Ty zaś, Cyprydo¹⁸⁷,

Lub Hebe¹⁸⁸, zaraz nam musisz

Nalać ze srebrzystej stągwi¹⁸⁹...

Jest to wódz lekkiej chorągwi,

Pan Sawa.

Do Sawy.

Tobie zaś powiem,

Że jej łatwo nie ukusisz¹⁹⁰,

Bo ją Bóg obdarzył zdrowiem

I dowcipem, więc jest harda¹⁹¹,

Jako alabastry twarda.

Nie prosz o nic, bo się słowy¹⁹²

Jak wężyk mały wymyka;

¹⁸⁵trzy koronek — dziś popr. forma B.lm: trzy koronki. [przypis edytorski]

¹⁸⁶panięcie — panicz, panienska. [przypis edytorski]

¹⁸⁷Cypryda (mit. gr.) — jeden z przydomków Afrodyty, bogini miłości, piękna i płodności. [przypis edytorski]

¹⁸⁸Hebe (mit. gr.) — bogini młodości. [przypis edytorski]

¹⁸⁹stągiew — naczynie o szerokim dnie, służące do przechowywania np. wody. [przypis edytorski]

¹⁹⁰ukusić — ugryźć, skosztować. [przypis edytorski]

¹⁹¹hardy — dumny, wyniosły. [przypis edytorski]

¹⁹²słowy — dziś popr. forma C.lm: słowom. [przypis edytorski]

I nie wdawaj się w rozmowy,
Bo zapomnisz z nią języka;
I nie mów z nią o miłości,
Bo doświadczysz z nią trudności,
Bolu głowy, snów gorących
I takich feber¹⁹³ trzęsących,
Że świat przeklniesz... Dodam i to,
Że jest z mym Lwem zaręczona.

KSIĘŻNICZKA

To fałsz.

REGIMENTARZ

Jak to! fałsz? kobięto¹⁹⁴!

Zastanów się... Ty szalona!
Podstępna znowu jak liszka¹⁹⁵!
Na sygnet świętego Franciszka
Przysięgam, żeś mi przyrzekła.

KSIĘŻNICZKA

Sygnet rzuciłam do piekła.
Kto mi go wyrwie z płomieni
I odda, ten się ożeni.

Odchodzi z Anusią.

REGIMENTARZ

Widzisz, fantastka¹⁹⁶ dziewczyna!
Idzie za mojego syna,
Ale się jeszcze z tem chowa.
Cóż ty na to? Ani słowa?
Cóż?

SAWA

Jaśnie wielmożny panie,

Winszuję.

REGIMENTARZ

Chodź! Chodź, przy dzbanie...
Tak nie można... Nie można na sucho.

SAWA

W sercu mi teraz tak głucho
I tak ciemno, żem nie do kieliszka...

REGIMENTARZ

Na świętego przysięgam Franciszka,
Że ci serce to wnet rozweselę.

SAWA

Krwi dziś widziałem tak wiele!
Takie straszne nieboszczyki!
Taki mord i takie zbrodnie,
Że przez całe dwa tygodnie
Z obrzydzeniem na jadło popatrzę;

Morderstwo, Zbrodnia,
Krew

¹⁹³*febra* — gorączka połączona z silnym dreszczami, malaria; dziś popr. forma D.lm: febr. [przypis edytorski]

¹⁹⁴*kobięto* — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

¹⁹⁵*liszka* (daw.) — lis. [przypis edytorski]

¹⁹⁶*fantastka* — marzycielka, idealistka. [przypis edytorski]

Pomnąc na te sine chłopczyki,
Na jakim one teatrze
Zakrwawionym czyniły horrory...

REGIMENTARZ
Co? widziałeś wyróżnione gdzie dwory?

SAWA
Gruszczyński.

REGIMENTARZ
Ach! co mówisz mi wasan¹⁹⁷?

SAWA
Gruszczyńskiego chłop na wszystko rozpasan¹⁹⁸,
Przez jakiegoś obcego człowieka
Podżęgnięty¹⁹⁹, wyróżnął całą rodzinę
I przed mieczem w step ciemny ucieka.

Chłop, Szlachcic, Pan,
Dworek, Zbrodnia

REGIMENTARZ
Ja tu mam na respekcie dziewczynę.

SAWA
Więc z rodzeństwa ta jedna została.

REGIMENTARZ
Jak to? Cały dom...?

SAWA
Rodzina cała
Bez litości w pień wymordowana.

REGIMENTARZ
Proszę! proszę wielmożnego pana...
Mam panienkę tu jego dorosłą;
Trzeba, aby się to nie doniosło
Do jej uszu.

SAWA
Nikt o tem nie powie,
Bom chorągwi zakazał surowie²⁰⁰
Szerzyć strachu.

REGIMENTARZ
I widziałeś dom cały...?
Biedny ojciec...!

SAWA
O słońca zachodzie,
Widząc, że mi koń mój biały
Utyka, a Ukraince
Zmęczeni, kazałem w chłodzie
Na górze, skąd widać Gruszczyńce,
Rozłożyć się obozowi;

¹⁹⁷wasan (daw.) — asan, waćpan. [przypis edytorski]

¹⁹⁸rozpasan — skrócone od: rozpasany; nieokielznany. [przypis edytorski]

¹⁹⁹podżęgnięty — namówiony do zrobienia czegoś złego. [przypis edytorski]

²⁰⁰surowie — dziś popr.: surowo. [przypis edytorski]

Sam zaś ku temu domowi
Obrócony, na te ściany
Patrząc podupadłe, stare,
Choć dom był zorzą różany,
Choć lipy i pola jare²⁰¹
W słonecznym²⁰² błyszczwały złocie,
Choć... Ach! Dotąd jeszcze śledzę,
Czemu ja w takiej tęsknocie
Patrzałem na kwietną miedzę²⁰³,
Idącą przez żyta i wzgórkki,
Na te łany, i służebne
I pańskie, gdzie wróblów²⁰⁴ chmurki
Niby harfy szare, srebrne,
Wążąc się przez błękit blady,
Ulatywały na sady,
W korony śliw i czerechów²⁰⁵,
Niby harfy pełne śmiechów,
Szmerów, świegotan i głosów;
Patrząc na te morza kłosów,
Drzewa, miedzę, wyznać muszę,
Że snów miałem pełną duszę,
Widzeń miałem pełne oczy.
Zdało mi się, że ów dworek
Powietrze błękitne broczy,
Że wróble jakiś paciorek
Nad tą kalwaryjską stacją,
Jakiś smętny Anioł Pański,
Jakąś smętną suplikacją²⁰⁶
Śpiewają do Panny Marii.

Zostawiwszy więc powstański
Huf, pasący stepów trawę,
Sam wziąłem kilku z rajtarii²⁰⁷
I uczyniłem wyprawę,
Rekonesans²⁰⁸ na dwór Lacha.

A jeśli przyznam się kiedy,
Żem w głąb serca wpuścił stracha...
Ja, co na czele czeredy²⁰⁹
Rzucił się na działa, smoki
I na spisach²¹⁰ brał pod boki
Żywe ruskie kanonierzy²¹¹,
I z ich bladej strasznej cery
Chorągwie robił straszliwe,
Okiem łuskające, żywe,
Z śmiertelnych ludzi zrobione,
To wyznam, że strach miał oczy
Większe i bardziej czerwone,

Tęsknota, Melancholia,
Sielanka

Strach

²⁰¹jary — tu: jarzący się. [przypis edytorski]

²⁰²słonecznym — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: słonecznym. [przypis edytorski]

²⁰³kwietna miedza — pas ziemi oddzielający pola uprawne, zasiany kwiatami. [przypis edytorski]

²⁰⁴wróblów — dziś popr. forma D.lm: wróbli. [przypis edytorski]

²⁰⁵czerech — drzewo będące połączeniem czereśni i wiśni. [przypis edytorski]

²⁰⁶suplikacja — katolicka pieśń błagalna. [przypis edytorski]

²⁰⁷rajtaria — lekka jazda. [przypis edytorski]

²⁰⁸rekonesans — rozpoznanie sił nieprzyjaciela na jakimś terenie. [przypis edytorski]

²⁰⁹czereda — gromada, grupa. [przypis edytorski]

²¹⁰spisa — włócznia. [przypis edytorski]

²¹¹kanonier — żołnierz mający najniższy stopień wojskowy w artylerii; dziś popr. forma B.lm: kanonierów. [przypis edytorski]

Że mój włos, jak wichler smoczy,
Wchodzącemu w to pustkowie
Wyżej podniósł się na głowie.

Niechaj pan jaśnie wielmożny
Wystawi sobie ów domek
Taki cichy i pobożny,
Od nimf²¹² laszych, ekonomek
Ubrany w cebuli wianki,
W malowane na papierze
Obrazki, miedziane dzbanki,
Cynowe misy, talerze,
Na policach tak błyszczące
Okolo ścian jak miesiące
Czarodziejskie, rusałczane²¹³;
Teraz wszystko krwią zbryzgane,
Co uniknęło grabieży.
Trupy ludzkie bez odzieży
I na ziemi, i na łózkach.
Na krwią ociekłych poduszkach;
Dziatki porąbane srodze
I na ceglanej podłodze
Porzucone, i z puchówek
Pierze śnieżące podłogi.
Sama pani... Widok srogi...!
Dziateczki swoje bez główek
Za nóżki zimne, zielone
Trzymała... ach! jedną raną
Zabita, bo otworzone
Miała żywota świątnice²¹⁴
I straszną płodu zamianą...
(Jasne stepowe księżyce!
Biorę was za krwawe świadki²¹⁵!)
Że łono tej polskiej matki
Od strasznego nożów cięcia
Wyszło na łono szczenięcia
I stało się psią mogiłą;
Bo i szczenię martwe było
Na dniu martwego żywota!

Ojczyzno moja! o złota
Ojczyzno moja kochana!
W matkach twoich zarzynana!
I gubiona w matek płodzie!
Jeśli mój żywot na wschodzie
Czego wart, to Bóg to widzi,
Że go składam na ofiarę
I wszelką żywota marę
Składam, aż to, co mię wstydzi
We mnie, krew moja kozacza
Wyplynie sotkiem²¹⁶ strumieni
I na węże się przemieni,
I ślady swe powytłacza

Zbrodnia, Okrucieństwo,
Trup, Matka, Dziecko,
Pies, Krew

Poświęcenie, Matka,
Ojczyzna

²¹²nimfa (mit. gr.) — boginka mająca postać młodej, pięknej dziewczyny, uosabiała żywotne siły przyrody.
[przypis edytorski]

²¹³rusalka — nimfa wodna. [przypis edytorski]

²¹⁴świątnica — świątynia. [przypis edytorski]

²¹⁵biorę was za krwawe świadki — dziś popr. forma B.lm: krwawych świadków. [przypis edytorski]

²¹⁶sotkiem — setką. [przypis edytorski]

Mordem, ogniami i jadem;
A ja wtenczas wpadnę na nią
I zewrę się jak gad z gadem,
Aż się stepy rozkurhania,
Zniknie czar, co łby podchmiela²¹⁷,
Prawosławna wiara zgaśnie;
A we mnie, jak w niszczyciela
Na jakim starym kurhanie
Stojącego piorun trzaśnie.

Straszne to ofiarowanie
I ciała mego, i ducha...
Bo i we mnie zawierucha
I krwi strasznej słyhać granie,
Bo miesięcy²¹⁸ pozłacanie
Ja znam także w myśli ciemnej.
Bo ja także duch tajemnej
Pełny myśli o przeszłości;
Lecz to votum²¹⁹, nie śród gości,
Nie przed szlachtą przy kielichu
Zrobił ja, ale po cichu
Tam w jednej wielkiej komnacie.
Przed babką rodu, co biała
Za firankami siedziała
W alkowie²²⁰, w ponocnej szacie,
Jakoby furia tajemna,
Dawno już głucha i ciemna;
A teraz, na ten mord smoczy
I krwotok z ciemnej alkowy,
Wytrzeszczająca te oczy
Tak, jak gdyby przed nią głowy
Dziatczek z włoski²²¹ złotemi
Krwawe, biegały po ziemi,
Strasząc ją razem i bawiąc;
Jak gdyby im błogosławiąc,
Oczyrna się podziwiała,
Że one gadzinek ciała
Są biegające i zręczne;
Przed nią i przed tym zegarem,
Który tam jak koło miesięczne
Zatrzymany strachem, czarem,
Poznawszy, że czas nie płynie,
Stał na północnej godzinie,
Do srebrnego ducha głowy
Podobny, w głębi alkowy;

Przed wskazówkami, co sine,
Groźnie podniesione w górę,
Pokazywały godzinę,
Na którą Bóg przywiódł naturę,
Łańcuchem trwogi pojmał,
Krwia przeraził i zatrzymał;
Przed tym zegarem, co łożko

Trup

Zemsta

²¹⁷ *podchmielać* (pot.) — upijać. [przypis edytorski]

²¹⁸ *miesięców* — dziś popr. forma D.lm: miesiący. [przypis edytorski]

²¹⁹ *votum* — tu: ofiara składana (dziękczynna, przebłagalna) na ołtarzu a. uroczyste zobowiązanie. [przypis edytorski]

²²⁰ *alkowa* — wnęka sypialniana bez okna. [przypis edytorski]

²²¹ *z włoski* — dziś popr. forma N.lm: z włoskami. [przypis edytorski]

Sczerwienione oplomieniał
I przed tą martwą staruszką,
Której trup suchy skamieniał
I czarny jak zmyta chusta
Otworzone trzymał usta,
Krzyczące: gwałt i morderstwo!
Przysiągłem, że kawalerstwo
Polskie wygna krew kozaczą!
Że Ukrainki zapłaczą,
Na mój miecz, na mego konia
Rzucając klątwy i czary.
Bo ja będę jak miecz kary,
Kosa ścinająca błonia,
Orlica na pół rozdarta,
Mająca dwa serca i dzioby;
Człowiek z troistej osoby,
Z Lacha, z Kozaka i z czarta.

REGIMENTARZ

Hamuj się waćpan w zapale,
Bo się takie słowa ważą
Srogo w bożym trybunale;
A te twoje — aniołów przerażą.

SAWA

Jak to? więc ten mord...?

REGIMENTARZ

Mocanie!

Mam siłę i prawo miecza.

SAWA

Tam, gdzie krwi ohydna ciecza²²²,
Znalazłem torban²²³ kozaczy,
A na tym były torbanie
Twoje herby.

REGIMENTARZ

Co to znaczy?

Śmiałybyś na mój dom stary
Rzucać jakie podejrzenie?

SAWA

Nie, ale twoje kotary
I tych lip wiekowych cienie
Może dają cień jakiemu
Zdrajcy słudze.

REGIMENTARZ

Biada jemu...!

Bo jeśli go znajdę we dworze,
To mu na karku położę
Regimentarską różeczkę.
Dotknę się go zimną ręką.

²²²ciecza — dziś popr. forma M.lp: ciecz. [przypis edytorski]

²²³torban — teorban; instrument muzyczny strunowy. [przypis edytorski]

SAWA

Jest posłuch, że sam Tymenko
Kryje się w szlacheckich dworach,
Jak wilk nakryty owieczką,
I w różnych staje kolorach
Przed oczyma swego ludu,
Siłą rządzący fatalną.
A bunt, podobny do cudu
Ręką jakąś niewidzialną
Sprawionego, niby owe
Straszne napisy ogniowe
U Babilonii mocarza²²⁴,
Napisane bez pisarza,
Tem okropniej szlachtę straszy.

REGIMENTARZ

Zmażemy ostrzem pałaszy
Te ogniowe dokumenta²²⁵,
Które lud z czartem jurystą²²⁶
Piszą ręką ciemną, krwistą...
A tak zmażem²²⁷, że lud popamięta
I przelęknie się naszego pióra.
Gdzież jest, Sawo, ta krwawa bandura²²⁸?

SAWA

Lirnik ci ją mój Bajda²²⁹ pokaże.

REGIMENTARZ

Pozazdroszczą mi koronni pisarze
Mego oka w sądzie tej sprawy.
Znajdź tu sobie co dziś do zabawy,
Bo się trudnić waćpanem nie mogę.

Odchodzi.

SAWA

sam.

Jako trąba uderzyłem na trwogę
I podniosłem serce w tym szlachcicu.

Wychodzi spoza altany KSIĘŻNICZKA.

KSIĘŻNICZKA

Ach! Dwie gwiazd... Ach! Dwie gwiazdek²³⁰ po licu
Mi zleciało, gdyś mówił o rzezi.

Łzy

SAWA

A do jakiej je przypiąć ferezji²³¹?

²²⁴owe straszne napisy ogniowe u Babilonii mocarza — nawiązanie do opowieści z Księgi Daniela z Biblii; napis „*mane tekkel fared*”, tłumaczony jako: „policzone, zważone, rozdzielone”, będący zapowiedzią śmierci oraz rychłego upadku państwa, ukazał się ognistymi literami na ścianie podczas uczty wydanej przez władcę babilońskiego Baltazara. [przypis edytorski]

²²⁵dokumenta — dziś popr. forma M.lm: dokumenty. [przypis edytorski]

²²⁶jurysta — człowiek znający prawo. [przypis edytorski]

²²⁷zmażem — skrócone od: zmażemy. [przypis edytorski]

²²⁸bandura — ukraiński instrument strunowy szarpany; teorban. [przypis edytorski]

²²⁹Bajda — Dymitr Wiśniowiecki, zwany przez Kozaków Bajdą; sławny awanturnik. [przypis edytorski]

²³⁰dwie gwiazdek — dziś popr. forma M.lm: dwie gwiazdki; tu: ły. [przypis edytorski]

²³¹ferezja — męskie okrycie wierzchnie noszone w Polsce w XVII w. [przypis edytorski]

KSIĘŻNICZKA
Co, mój chłopku?

SAWA
Co, mój biały księżycu?

KSIĘŻNICZKA
Kiedyż nasze ogłosim wesele?

SAWA
Dziś, kochanko...

KSIĘŻNICZKA
Jak sobie podchmielę
Ukraińską wonią, tom gotowa
Przysiąc na to, że twoją jest żoną.

SAWA
Sam czart na to jeszcze nie da słowa.

KSIĘŻNICZKA
Ach! Jak głupią byłam i szaloną,
Kiedym poszła za ciebie sekretnie.

SAWA
Kiedyś poszła, uczyniłaś szlachetnie;
Że się przyznać nie chcesz... jesteś Ewą.

KSIĘŻNICZKA
A rad by ty potrząść drzewo?
Co? Bo cierpisz na to srodze,
Że nie wiesz, jakie ja rodzę
Owoce?

SAWA
Jabłuszka winne.

KSIĘŻNICZKA
Drzewko jestem bardzo czynne,
Co dzień w kwiatach jak pochodnia;
Kwiatek nowy rodzę co dnia.
Róże, astry i narcysy²³².
Ale co raz w myślach minie,
To już jak napój zakisy²³³
W listeczki się nie rozwinie.
Ach! Jaka ja byłam głupia,
Sekretnie idąc za ciebie!

SAWA
na stronie.
Gniew się srogi we mnie skupia
Jak piorun.

KSIĘŻNICZKA
Pisano w niebie,
Że zawsze krzywo osądzę,

²³²narcys — dziś popr.: narcyz. [przypis edytorski]

²³³zakisy — zakisły; skwaśniały. [przypis edytorski]

Zabłąkam się w zawierusze,
Wpadnę w dół, w lesie zabłądzę
I wybłąkiwać się muszę.

SAWA

Hej! Księżniczko na Ostrogu,
Czy panno, czy moja żono,
Pókiś tu na obcym progu,
Możesz sobie być szaloną,
Zimną, wzgardliwą, zalotną,
W tęczach od stóp aż do głowy.
Bo wiesz, żem człek honorowy,
Wprzód mię na kawałki potną,
Wprzód mi serce w piersiach zjedzą,
Nim się szlachcice dowiedzą
O naszym²³⁴ małżeństwie. Ale,
Choć nie mogę w trybunale
(Boś ty akt ślubny podarła)
Przez adwokackie się gardła
Upomnieć o moje prawa;
Chociaż wiem, że pierwej muszę
Chłopską z siebie wyгнаć duszę
I wysypać ci z rękawa
Me szlacheckie dokumenta,
Proszę cię, ach! nie bądź święta!
Nie bądź dla mnie tylko śmiechem,
Małżonki mojej zarysem,
Różą, bławatkiem, narcysem
I pożądliwości grzechem...
Lecz pamiętaj na mój statek²³⁵,
Na cierpliwość pełną dumy;
I na rzecz miłosnej sumy
Wylicz mi dzisiaj zadatek.

KSIĘŻNICZKA

Co? Mój panie kredytorze²³⁶?

SAWA

Posiadam ogniste morze,
Pełne pereł i koralu,
Które widzę na dnie fali.
Jednej perły chcę, kochana!

KSIĘŻNICZKA

Nie, nic, tylko sama piana
Dla ciebie, małżonka cieniu.

SAWA

W diabelskim²³⁷ ja odurzeniu.
Ach! raz, ach! raz tylko z ciebie
Trysnął płomień iskry boskiej...
Kiedy w rycerskiej potrzebie,
Puławskich broniąc odwrotu,

Odwaga

²³⁴*naszem* — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: naszym. [przypis edytorski]

²³⁵*statek* (daw.) — stateczność, stałość, niezmiennność (uczuc itp.). [przypis edytorski]

²³⁶*kredytor* — wierzyciel. [przypis edytorski]

²³⁷*diabelskim* — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: diabelskim. [przypis edytorski]

Ranny, w kołysce żydowskiej,
W chmurze świszczącego śrutu
Śród dwóch rumaków wiszący,
Kazałem się jako krwawy
Sztandar w ogień gorejący
Nieść... I krzychał hasło Sawy,
Gdym jak bachur²³⁸ z tej wyprawy,
Gdziem niejeden dostał siniec,
Przyjechał na wasz dziedziniec,
Zawsze w tej kołysce siedząc,
W pokrwawionych na łbie chustach;
Błądy, bo przez dwa dni nie jedząc;
Żółty, głód miałem na ustach;
Straszny, bom był cały w ranach;
Brudny, bom spał na kurhanach;
Głupi, bom o świecie nie wiedział
I kręciło mi się w głowie;
Śmieszny, bom w kołysce siedział;
Hardy, bom nie dbał o zdrowie,
Ni o piękność kawalera;
To wtenczas, ty byłaś szczerą,
Potulna jak małe kotki.
W zamku u staruszki ciotki
Sama, bywało, w garnuszku
Warzysz mi kaszę jaglaną;
I widziałem cię co rano
W zorzach różanych przy łóżku;
Ach! i byłbym na kolano
Upadł jak przed bohomazem²³⁹.

KSIĘŻNICZKA
Pięknym skończyłeś obrazem!

SAWA
Oszukałem się na tobie.

KSIĘŻNICZKA
Oszukaliśmy się razem.

SAWA
Kiedyż tej okropnej próbie
Koniec położysz?

KSIĘŻNICZKA
Pomyślę
I wynajdę coś w umyśle...
Odpowiedź wariatki godną.
Słuchaj... póty będę chłodną,
Jak wąż ci uciekać śliski,
Póty na męża utyski²⁴⁰,
Na twe skargi będę głucha
I będę czysta jak mniszka,
Aż z ręki ognistej ducha

Szaleństwo

²³⁸*bachur* — młodzieniec żydowski. [przypis edytorski]

²³⁹*bohomaz* — tu w pierwotnym znaczeniu: wizerunek bóstwa; dziś: nieudolnie namalowany obraz. [przypis edytorski]

²⁴⁰*utyski* — utyskiwania, narzekania, lamenty. [przypis edytorski]

Pierścień świętego Franciszka,
Pierścień z krwawej kornaliny²⁴¹
Zerwiesz... Na koniu tu wjedziesz
I przez drugie zaręczyny
Mnie zaręczoną rozwiedziesz...
Słowiki na ranek kwilą.
Bądź zdrów.

Odchodzi.

SAWA

sam.

Bądź zdrowa, Sybillo²⁴².

Wymyśla różne przyczyny,
Ucieka się do wykrętów.
Ale serce tej dziewczyny
Chłopstwa się mojego boi.
A utrata dokumentów,
Które mieli ojce²⁴³ moi,
Co ród od Calińskich wiodą,
Jedyną mi jest przeszkodą.
Ach! Ukrainę przewrócę,
Kurhany wszystkie rozwalę
A z dokumentami wrócę.

Odchodzi.

Wchodzi LEON.

LEON

sam.

Ojciec mój w wielkim zapale,
Zachmurzony, nic nie gada,
Tylko w swoim gabinecie
Poosobno²⁴⁴ ludzi bada.
A mnie wielki strach napada,
Czy to już nie dziewczki skarga?
Ach! To ona — list mój w ręku.
Sam jej widok za serce mię targa.

Kryje się za altanę i przez cały ciąg sceny zostaje na stronie. Wbiega SALOMEA w bieli, w wianku z rozmarynu, ubrana jak do ślubu.

SALOMEA

Ach, jak od słowików jęku
Kołysze się cały staw...
Jaka woń tych róż i traw!
Jak leci w usta! na czoło!
Ach! ach! jak mi wesoło!
Ach! ach! jak mi wesoło...!

LEON

na stronie.

Nieszczęśliwa, a szczęściem spojona!

Szczęście

²⁴¹*kornalina* — klejnot. [przypis edytorski]

²⁴²*Sybilla* (mit. gr.) — wieszczka przepowiadająca przyszłość pod wpływem środków odurzających. [przypis edytorski]

²⁴³*ojce* — dziś popr. forma M.lm: ojcowie. [przypis edytorski]

²⁴⁴*poosobno* (neol.) — osobno. [przypis edytorski]

SALOMEA

Ten listek włożę do łona.
Tutaj w białym gorseciku,
Tu siedz w tajemnym kąciku,
Gdzie jedna róża czerwona,
Jako lampa zapalona,
Rzuca na mnie takie blaski
I tak opłomienia szyję,
Jak dno filiżanki saskiej²⁴⁵,
Z której mój gołąbek pije
I cały się złotem rumieni.
Ach! ach! ze mną się Leon dziś żeni!
Ze mną żeni się Leon sekretnie!

LEON

na stronie.

Niech mi kto łeb teraz zetnie
I rzuci Meduzy²⁴⁶ głowę
Na trzewiczki atlasowe.

SALOMEA

Jeszcze nie czas. Jak ta sina
Gwiazda nad topolą stanie,
To będzie ślubu godzina.
A pod różane zaranie,
Sama wracając z cerkiewki,
Na tem miejscu sobie stanę
I pomnę na smutek dziewczki,
Na me serce oszukane,
Na wstyd, bom wstydu się bała,
Będę z radości płakała.

Szaleństwo, Marzenie,
Przeczcucie, Gwiazda

LEON

na stronie.

Szelma²⁴⁷ ze mnie!

SALOMEA

Ach, Boże mój!
Dlaczego ta noc taka cicha!
Dlaczego tych gwiazd taki rój?
Dlaczego jedna, zda się, wzdycha?
A druga leci gdzieś z daleka?
A trzecia krwawa jak pies szczeka
I na błękitach mi ujada;
A czwarta — ach! a czwarta spada,
I nad Gruszczyńcami zgasła.
Ledwie żem z trwogi nie wrzasła²⁴⁸,
Widząc tę gwiazdę przy zgonie
Jak główkę ducha z oczami.
Ach! jak tam smutno w tej stronie!
Jaka mgła nad Gruszczyńcami!

²⁴⁵saskiej — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

²⁴⁶Meduza (mit. gr.) — kobieta, która swoim spojrzeniem zamieniała ludzi w kamień, miała węże zamiast włosów. Została pokonana przez Perseusza, który odciął jej głowę, która następnie została umieszczona na tarczy Zeusa. [przypis edytorski]

²⁴⁷szelma — osoba sprytna, umiejąca sobie poradzić z trudnymi sytuacjami, nie zawsze w uczciwy sposób; tu: nikczemnik. [przypis edytorski]

²⁴⁸wrzasła — dziś popr.: wrzasnęła. [przypis edytorski]

LEON

na stronie.

Każde jej słowo rozdziera.

SALOMEA

Czy tam w domu kto umiera?

Czy kto leży konający?

A ta gwiazda... Anioł złoty

Po duszę przylatujący!

Ach! ach! pełnam trwogi i tęsknoty.

LEON

na stronie.

O! słowiczku! o! skończ to śpiewanie!

SALOMEA

Przez głębokie się wsluchanie

W powietrze, wsluchałam w trwogę.

Ach, cóż ja? Ja nic nie mogę!

Co się ma stać, to się stanie.

Ach, jak smętnie, jak mi parno!

Jak mi smętnie, jak mi czarno!

O! stróżu, święty aniele,

Pamiętaj, że dziś moje wesele.

Wybiega ku wiosce.

LEON

wychodząc spoza altany.

Wesele... Ohydna sprawa!

Z Semenką ślub malowany

Przez spitego księdza dany,

Bez świec, skrycie, potajemnie.

I moje miłosne prawa

Ten chłop zrodzony nikczemnie

Będzie nad nią miał po ślubie.

On podejmie, co ja gubię:

Nie diament szlifowany,

Ale perłę czystej rosy;

Nie tęczę, ale jej włosy;

Nie rubin w ogniach, różany,

Ale usta jej... maliny;

Nie strojną w tony gitarę,

Ale czysty głos dziewczyny,

Który mu przysięże wiarę

I dotrzyma, gdy przysięże.

A ja co mam...? Włosy... węże!

Oczy, jak szatańskie bielma²⁴⁹,

Głos, co mówi mi, żem szelma,

W sercu ranę i nóż w ranie;

I twarz, którą krew porzuci,

Która na szelmy nazwanie

Jak słonecznik się obróci.

Wchodzi REGIMENTARZ.

REGIMENTARZ

z daleka.

Miłość niespełniona,
Smutek, Pan, Chłop, Ślub

²⁴⁹*bielmo* — zmętniona rogówka w oku. [przypis edytorski]

Panie Leon²⁵⁰!

LEON

Ojciec woła.

REGIMENTARZ

Panie Leon!

LEON

Tu jestem w altanie.

Jakie grzmiące i ponure wołanie?

Co, mój ojcze?

REGIMENTARZ

Lud nasz cały dokoła

Zbuntowany... Mój pop stanął na czele.

Wczoraj noże święcono w kościele.

Czy wiedziałeś, że tam takie święto?

A Gruszczyńce...

Lud, Bunt, Religia, Książ

LEON

Co, mój ojcze?

REGIMENTARZ

Wyrżnięto.

LEON

Dom Gruszczyńskich?

REGIMENTARZ

Naszyc starych sąsiadów.

A wiesz, synu, kto zgrają tych gadów

Rządzi? Wieszli²⁵¹, kto Tymenko się zowie?

Zgadnij acan; bo ani ci w głowie

Taka myśl... Zgadnij, synu kochany?

Oto kozak twój Semenka, poznany

Po tej krwawej bandurze.

Wyjmuje spod kontusza bandurę kozacką.

LEON

Chrystusie!

REGIMENTARZ

Wczoraj napadł w ogrodzie Anusię,

Która niosła mój pierścień z krwawnikiem,

Wyrwał jej z rąk, i chciał palec nożykiem

Uciąć dziewczę, jeżeli zakrzyczy;

Potem kazał nie mówić nikomu

I ten pierścień tajemniczy,

Święty, uniósł z mego domu

I będzie nim łotr wierutny²⁵²

Oszukiwał szlachtę małą.

LEON

Gdyby zaraz...

²⁵⁰ *Panie Leon!* — dziś popr. forma W.l.p: Panie Leonie! [przypis edytorski]

²⁵¹ *wieszli* — konstrukcja z partykułą pytającą -li; czy wiesz. [przypis edytorski]

²⁵² *wierutny* — prawdziwy, całkowity, odznaczający się daną cechą w najwyższym stopniu. [przypis edytorski]

REGIMENTARZ

Łotr obrótny²⁵³!

LEON

na stronie.

Wyjechawszy na noc całą,
Jeszcze mógłbym go dogonić:
Ale musiałbym odsłonić
Moję²⁵⁴ haniebną intrygę...

REGIMENTARZ

I cóż myślisz?

LEON

*z pomięszaniem*²⁵⁵

Ojcie drogi...

Na stronie.

Ach, z czartami wszedłem w ligę!
Ani cofnąć teraz nogi,
Ani wprzód uczynić kroku...

Diabeł

REGIMENTARZ

Patrzałem na ciebie z boku...
Waść mi dziwnie zamyślony...?

LEON

Ojcie, daj mi dwa szwadrony.

REGIMENTARZ

Jak to? A twoje wesele?

LEON

Jutro czekajcie w kościele,
Przyjadę na czas z pierścionkiem.

REGIMENTARZ

Idź Waść.

LEON odchodzi.

Za moim skowronkiem

I ja stary ptak polecę.
A teraz bożej opiece
Polecam mojego ptaka,
Syna mego jedynaka!

---

²⁵³*obrótny* — dziś: obrotny; zwinny, sprytny, zaradny. [przypis edytorski]

²⁵⁴*moję* — dziś: moją. [przypis edytorski]

²⁵⁵*pomięszanie* — dziś: pomieszanie. [przypis edytorski]

AKT III

W domu Regimentarza. Wchodzą REGIMENTARZ, SAWA i KSIĘŻNICZKA.

REGIMENTARZ

Czas teraz, mospanie²⁵⁶ Sawo,
Czynnie zająć się wyprawą
I buntowi uciąć głowę.
Czas pokazać w ciemnym jarze
Wielkie miecze korалowe,
Jak dawni regimentarze
Ukraińscy i podolscy.
Czas pokazać, żeśmy polscy
Posiadacze tej krainy,
Choć bez hełmów i kirysów²⁵⁷;
To wszakże nie do pierzyny
Tylko i nie do kieliszka;
Ale naszych cór, narcysów,
Na świętego klnę Franciszka!
Nie damy chłopom za żony.
Syn mój, wzięwszy dwa szwadrony,
Przed nami zamiata pole
I pewnie się na rosole
Rusalczanym nie rozpieści...
A sądzę, że lada chwila
Od Gruszczyńskiego nam wieści
Nadlecą — pewnie się stary
Na erudycją²⁵⁸ wysiła
A szablicą²⁵⁹ przygasza pożary.
Do księżniczki.
Ty zaś, moja piękna Parko²⁶⁰,
Wiń nam żywota przedziwo²⁶¹.
Gdybyś była sprawiedliwą,
To bym cię regimentarką
Ogłosił na kraj okolny²⁶²,
Gdy sam jako hetman polny
Po rosie w pole wyjadę...
Ale panienka ma wadę!
Ma wadę; pierścionki gubi...
Kto taką stratną poślubi,
To kiep²⁶³...

KSIĘŻNICZKA

spozierając²⁶⁴ spod oka na Sawę.
Czy słyszy pan Sawa?

REGIMENTARZ

On się jeszcze rozpoznawa²⁶⁵,
Ale nie zna się na tobie,

Polak, Nacjonalizm,
Mężczyzna, Kobieta, Córka,
Żona, Szlachcic, Chłop,
Władza, Własność

²⁵⁶*mospan* (daw.) — forma grzecznościowa, skrót od: mości pan (miłościwy pan), równoważna dzisiejszemu zwrotowi *pan*. [przypis edytorski]

²⁵⁷*kirys* — panczer okrywający sam korpus rycerza. [przypis edytorski]

²⁵⁸*erudycją* — dziś popr. forma B.lp: erudycję. [przypis edytorski]

²⁵⁹*szablica* — szabla. [przypis edytorski]

²⁶⁰*Parka* (mit. rzym.) — bogini przeznaczenia. [przypis edytorski]

²⁶¹*przedziwo* — przędza. [przypis edytorski]

²⁶²*okolny* — dziś: okólny, czyli okoliczny, sąsiedni. [przypis edytorski]

²⁶³*kiep* (daw.) — człowiek nierozgarnięty, dureń. [przypis edytorski]

²⁶⁴*spozierać* — spoglądać. [przypis edytorski]

²⁶⁵*rozpoznawać* — tu: rozpatrywać, zastanawiać się nad czymś. [przypis edytorski]

Boś ty mu ni siostra, ni żona...
Cóż? tęskno ci bez Leona?
Ślubny wam dzień przyozdobię
I wyjaśnię wam świetlicę
Łbami Kozaków na tyce.

Kobieta, Mężczyzna, Ptak,
Obraz świata

KSIĘŻNICZKA

Tateczku... A czy pan Sawa
Będzie pochodnią w lichtarzu²⁶⁶?

REGIMENTARZ

gładząc ją pod brodę
Cóż to, mój regimentarzu?
Jaka ty już w myślach krwawa!
Ledwo dzisiaj na urzędzie
A już rączki masz łabędzie
Zajęte głów zdejmowaniem?

KSIĘŻNICZKA

Owszem, chciałabym rozdawać.

REGIMENTARZ

Cicho! Bądź z uszanowaniem...
Widzisz, Sawo, te ptaszęta
Trzeba śmieszkami napawać.
Na żartach się nie poznawać;
To one swem²⁶⁷ świegotaniem²⁶⁸
Przez różne szpaczków talenta²⁶⁹
Smętny czas, grożący nocą,
Żywo po anielsku złocą,
I zdaje się, gdy świegocą,
Że ta ziemia cała gajem
Zielonym, gwiazdą i rajem;
Gdzie za teatru kurtyną
Ludzie lepsi za kraj giną.
Wchodzi PAFNUCY z pałaszem Gruszczyńskiego w ręku.
Cóż to znowu za szlachcic obdarty?

PAFNUCY

Od Gruszczyńskiego przychodzę.

REGIMENTARZ

A Gruszczyński?

PAFNUCY

Pozostał na drodze.

REGIMENTARZ

Powiedz wszystko i bądź z nami otwarty;
Tobie z oczu nieszczęście wyziera.
Umarł starzec? czy umiera?
Czy przez chłopstwo gdzie w sztuki rozdarty?

²⁶⁶lichtarz — świecznik. [przypis edytorski]

²⁶⁷swem — dziś popr.: swym. [przypis edytorski]

²⁶⁸świegotanie — świergotanie, ćwierkanie. [przypis edytorski]

²⁶⁹talenta — dziś popr. forma B.lm: talenty. [przypis edytorski]

PAFNUCY

Jasny panie, posłuchaj cierpliwie
A uderzę ci chrapliwie
(Tak, że zadrży serce mężne)
W nieszczęścia trąby mosiężne.

Wczoraj, panie, po twym liście
Otrzymanym starzec biały
Ruszył się jak lew ogniście,
Gotów targać świat w kawały.
«Co, ja tchórz?» — krzyczał — «ja, stary
Rotmistrz²⁷⁰ służący za Sasów?
Mnie każą wychodzić z lasów?
W twarzy i w gestach Regimentarza widać zadziwienie.
Ciągnąć przez lochy i jary?
Gdzie ledwie węże się toczą
Po kwiatach wstążką błękitną?
Gdzie rzezunie nas otoczą,
Z gór wystrzelają, w pień wytną
I głowy nasze na tykach
Postawią żonom przed oczy...»

Gniew

Tak krzyczał, a na uboczy²⁷¹
Przy gwiazdach, wielkich świecznikach
Srebrnych, które ogonami
W niebie wisiały nad nami,
Zwierzyć się przede mną szukał
Z omenów²⁷², jak mu do dworku
Po trzykroć Chrystus zapukał
We drzwi, dwakroć we śnie zastał,
A raz zastał na paciorku;
Tak, że po stukaniu nastał
Wielki strach, i czeladź²⁷³ cała,
Matka, nawet dzieci drobne,
Owo stuknięcie żalobne,
Groźne, po którym nastąpiła
Cisza w domu i na dworze,
Wzięli za stuknięcie boże.
«Jakoż — mówił do mnie stary —
Była to dla mnie nauka,
Abym poszedł pod sztandary,
Bo Pan do drzwi moich puka,
Pokazuje w kraju łodzi
Tonące ludzkie w rozpacz;
I sam w domek zajrzeć raczy,
Sam po rycerza przychodzi».
«Jakoż» — mówił — «mam ufanie,
Że na werbunku²⁷⁴ nie zginę».
To, jaśnie wielmożny panie,
Z jego ust słyszałem wczora²⁷⁵,
Potem swoje²⁷⁶ mi dziewczynę,
Służkę u twojego dwora²⁷⁷,

Wizja

²⁷⁰rotmistrz — dowódca szwadronu. [przypis edytorski]

²⁷¹na uboczy — dziś popr.: na uboczu. [przypis edytorski]

²⁷²omen — znak, wróżba. [przypis edytorski]

²⁷³czeladź (daw.) — służba we dworze. [przypis edytorski]

²⁷⁴werbunek — powoływanie do służby wojskowej. [przypis edytorski]

²⁷⁵wczora — dziś popr.: wczoraj. [przypis edytorski]

²⁷⁶swoję — dziś popr.: swoją. [przypis edytorski]

²⁷⁷dwora — dziś popr. forma D.lp: dworu. [przypis edytorski]

Polecił: i wnet z lewady
 Pod rosę i księżyc blady
 Ruszyliśmy, czyniąc pilny
 Marsz, ażebyśmy o wschodzie
 Przeszli cicho jar mohilny,
 I o irdynieckim brodzie²⁷⁸
 Zachwycić mogli gdzie wieści...
 Rano... (Ach, panie! w boleści
 Mówić nie mogę!) nad rankiem,
 Pod brzóz już ostatnich wiankiem
 Jeszcze się zatrzymał stary,
 Jeszcze mi tam swoje mary,
 Swoje sny i wizje chore,
 Oraz starca Wernyhorę
 Z wróżbą o dwóch chorągiewkach
 Przypomniał. A w leśnych drzewkach
 Był dziwny z powieścią związek,
 Jakieś szeptanie gałązek,
 Szmery stłumione półgłośnie;
 Jakby śpiewania żałośnie
 Przez duchy tych drzew czynione
 Na kwietnem²⁷⁹ lewad wybrzeżu,
 Jakby po starym rycerzu
 Jakieś głosy utęsknione,
 (Które jeszcze w uchu słyszę)
 Radzące staremu na ciszę
 I spoczynek... Wtem z rozłogów²⁸⁰
 Podniosło się słońce złote,
 Na kształt mojżeszowych rogów
 Ubrane w ogniste słupy;
 I wiodło nas na robotę
 Mieczową, którą już kupy
 Kawek i wron, i szulaków²⁸¹,
 Zwite koło naszych znaków
 Czarną koroną piekielną,
 Okrakały za śmiertelną.
 Rota²⁸² za rotą sprawieni,
 Wszyscy dobrzy przyjaciele,
 Jechaliśmy — on na czele
 Z chorągwią... I w jar ów głuchy
 Pełny deszczowych strumieni,
 A po ścianach czarny, suchy,
 Bokami słońcu zakryty
 Wjechaliśmy, tak że słońce
 Ozłociło nasze kity
 I same sztandarów końce:
 A ciemność jaka w kościołach
 Panuje, grobowej bliska,
 Na naszych leżała czołach;
 Gdyśmy przez te uroczyśka
 Ciągnęli, żując myśli surowe;

Wizja

²⁷⁸*irdyniecki bród* — mowa o Irdyniu, lewym dopływie rzeki Taśminy na Ukrainie, który płynie przez ogromne bagna. [przypis edytorski]

²⁷⁹*kwietnem* — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: kwietnym. [przypis edytorski]

²⁸⁰*rozłóg* — tu: rozległy obszar. [przypis edytorski]

²⁸¹*szulak* (gw.) — jastrząb. [przypis edytorski]

²⁸²*rota* — daw. jednostka piechoty polskiej, licząca do trzystu żołnierzy. [przypis edytorski]

I tylko kopyt iskrzyska,
Gdyśmy podkowa w podkowę
Za naszym wodzem lecieli,
Albo blask od karabeli²⁸³,
Swoje ognie piorunowe
Na ciemne jary te kładły;
Jakby tam furie²⁸⁴ u skały
Z ognistymi prześcieradły²⁸⁵
Na nasze ciała czekały,
Tych ludzi mających ginąć
Gotowe w płomień owinąć.

Około dziewiątej rano
Przyjechaliśmy nad duże
Serca wód, wielkie kałuże,
Stawek, gdzie nam po kolano
Woda oraz grząskie błoto
Lgnące pętało rumaki...
Tam starzec z chorągwią złotą,
A za nim pomniejsze znaki
Wbrodziły... A wody śpiące
W srebrne się wielkie miesiące
Rozeszły; jakby, o panie!
Niosąc nasze pożeganie
Ojczyźnie gdzieś stojącej na brzegu...

Bo wtem, nie strzegąc szeregu
Ładu i żadnej komendy,
Przyszedłszy nie wiedzieć którądy,
Pokazał się lud gruszczyński.

Ci się węzowymi stecki²⁸⁶
Zlewali z gór na Polaków;
Ci się z jałowcowych krzaków
Ukazali, strasznej cery
Podpilej... sinozielonej.
Rzekłbyś, że na ziemi onej
Jałowców ciemne ogrojce²⁸⁷
Przeradzają się w siekiery,
W noże i w spisy²⁸⁸, i w zbójce²⁸⁹...
Że te straszne jary ciemnie
Całe się krwią zarumienią,
I wyreżą się wzajemnie²⁹⁰,
I w dwie mogiły zamienią...
Że ze srebrnego jeziorka
Zrobi się teatrum²⁹¹ nowe,
Na którym śmierć jak aktorka
Swe tragedie purpurowe
Będzie odgrywać w ciemności;
Krwawe sztandary pozwiesza,
Ludzką kość do wilczej kości,

Walka

²⁸³karabela — szabla z rękojeścią w kształcie głowy orła. [przypis edytorski]

²⁸⁴furie (mit. rzym.) — demony świata podziemnego, z czasem utożsamione z greckimi boginiami zemsty (Eryniami). [przypis edytorski]

²⁸⁵prześcieradły — dziś popr. forma N.lm: prześcieradłami. [przypis edytorski]

²⁸⁶stecki — dziś popr. forma N.lm: steckami; stecka a. steczka: dróźka. [przypis edytorski]

²⁸⁷ogrojce — ogród. [przypis edytorski]

²⁸⁸spisa — broń drzewcowa kawalerii; włócznia. [przypis edytorski]

²⁸⁹zbójce — dziś popr. forma B.lm: zbójców. [przypis edytorski]

²⁹⁰wyreżą się wzajemnie — tu: wytną się wzajemnie. [przypis edytorski]

²⁹¹teatrum (z łac.) — teatr; przedstawienie teatralne. [przypis edytorski]

Ciała ludzkie z psimi ciałami²⁹²
 Ohydłą ręką pomięsza;
 I temu, co trupy wskrzesza
 A niebios jest gospodarzem,
 Takim okropnym cmentarzem
 Ta ohydna monarchini,
 Mająca świat w panowaniu,
 Przy wiekuistym²⁹³ wskrzeszaniu
 Litość albo strach uczyni
 I horror... Pierwszy Gruszczyński,
 Obejrząwszy gór załogę
 I cały lud ukraiński,
 Któremu nie mógł podolać,
 Kazał długo i na trwogę
 Żałośnie w trąby zawołać;
 A dotąd nie wiem, na kogo
 Wołał — trąb serdeczną trwogą
 I tem tak żalosnem graniem?
 Bo mu góry z urąganiem
 Odpowiedziały o męstwie
 Próżnem²⁹⁴, gdzie moc taka wroga...!
 Więc sądzę, że Pana Boga
 O swoim²⁹⁵ niebezpieczeństwie
 Trąbami on zawiadamiał;
 Więc sądzę, że pierwej duchy
 Na powietrzu gdzieś rozgramiał
 I bił o anielskie słuchy
 I był w niebie, nim na świat powrócił,
 Porwał sztandar i na wrogi²⁹⁶ się rzucił.
 I z białą głową odkrytą
 Leciał gnany naszym gwarem
 I krzykiem... (a nie słowiczy
 To głos, kiedy szlachta krzyczy,
 Pędząc zbrojna do ataku!)
 Już wódz na czele orszaku
 Dobył się z grząskiego błota,
 Już koń się wspinał na brzegu,
 Już chorągiew wielka, złota
 Burczała, już rąbać zaczynał
 I powietrze już zarzynał
 Jęczące od szabli zamachu.
 Wtem stanął i bladość strachu
 Twarz mu oblała i rosła,
 Z ust próżne wypadły dźwięki,
 Sztandar złoty wypadł z ręki,
 Miecz na tasiemce zawisnął;
 A krew, co się wprzód podniosła
 Tak, że rumieniec wytrysnął,
 Wróciła trwożna do łona,
 I bladość straszna, zielona,
 Bladość, co nigdy na Lachu
 Nie występuje — ohydna!

²⁹²ciała — dziś popr. forma N.lm: ciałami. [przypis edytorski]

²⁹³wiekuistem — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: wiekuistym. [przypis edytorski]

²⁹⁴próżnem — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: próżnym. [przypis edytorski]

²⁹⁵swojem — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: swoim. [przypis edytorski]

²⁹⁶wrogi — dziś popr. forma B.lm: wrogów. [przypis edytorski]

Bładość, która w nocy widna
Na złodzieju, bładość strachu
Zielona i ołowiana,
Pierwszy raz wtenczas widziana
Przeze mnie na polskiej twarzy,
Przeraziła nas husarzy
I mróz nam przeszedł przez kości.
Bośmy się złąkli bładości
Takiej czarnej, ołowianej,
Na twarzy wodza widzianej.

Bo ta przy srebrnym warkoczcu
Twarz biała jak u komety,
Bo w twarzy te węgle oczu,
W oczach te wzroku sztylety
I krwią, i ogniem czerwone,
Gdzieś na powietrzu utkwione,
Wylatujące z rozłogu,
Gdzieś utkwione... jakby w Bogu,
Dziś widzę...

Teraz was proszę

Broń, Zemsta

Jeszcze o chwilę cierpliwą,
Bo starca pałasz przynoszę;
Więc i mękę jego żywą
Mymi słowy wszczepić muszę
Jego mścicielowi w duszę.
Niech tego ojca obraza
Przejdzie w serce, w dłoń człowieka;
Niech ten kawałek żelaza,
Który rdza wieków powleka,
Znajdzie tu ręce gorące.
I niech te umierające
Stare tureckie turkusy,
Gdy je polskie ręce chwycą,
Znów swe oczy rozblękią.
Niech tej klingi²⁹⁷ kolor rusy²⁹⁸,
Gdy nią człowiek krzyż uczyni,
Znów swoją twarz rozrubini,
Jak piorun polskich pałazy,
I świat krzyżem czerwonym przestraszy.

REGIMENTARZ

Zawiesiłeś nas ciekawych
Nad przepaścią pełną strachu
I widm jak upiory krwawych.

PAFNUCY

Mówiłem wam, że w zamachu
Szabli, lecąc na gromady,
Starzec, stanął... Stał się błądy,
Głuchy, jakby skamieniony²⁹⁹,
Wysoko gdzieś zapatrzony,
Jak na kruki, jak na wrony,
Na słońce i na niebiosy,
Na anioły i na Boga.

²⁹⁷klinga — ostrze. [przypis edytorski]

²⁹⁸rusy (daw.) — jasny. [przypis edytorski]

²⁹⁹skamieniony — skamieniały. [przypis edytorski]

A na niego szedł las wroga,
Gromada spis złotowłosa;
Las niby jakiś bez liści,
Który słońce rozogniści³⁰⁰
I na wierzchołkach oświeci;
Las w środku pełny zamieci
Od mgieł zawiany posepnych;
Las tajemnic niedostępnych
Z girlandą ognia na głowie;
A w tej girlandzie, o! Boże!
Słuchajcie, mości panowie!
I dajcie też Wernyhorze
Świadectwo, że widzi, co gada:
Pośród spis dwoje główeczek.
Jedna i druga tak blada,
A tak utkwione na tyce,
Że z tych dwojga dzieciątcezek
Były dwie płonące świece³⁰¹
I dwa umarłe księżyce
Śród strasznego ogrojca;
Dwie główki ścięte po szyje,
Szły prosto, prosto na ojca,
Jakby wiosenne lilije³⁰²
Na krwawym zabójcy grobie;
Zda się, ucieszone obie
Tem wielkiem³⁰³ egzaltowaniem,
Tym powietrznym mogiłnikiem³⁰⁴,
Tą wolnością i lataniem;
Tem żelazem, co w nie tonął,
I z główek wyszedł ognikiem
I palił się na wietrze i płonął
Jako świętych serduszek oferta.
Kto wam to lepiej naczerta,
Nie wiem? Do ojca szły ręki,
Niby zebrać o niebieskie zasilki;
A ja sądzę, że mogiłki
Prosiły go i trumienki...
Lecz on! Gdy te dziatki ścięte
Ujrzał... i te spis wierzchołki!
I wprzód pomyślał: aniołki!
A potem: że wniebowzięte,
A potem: że już zarżnięte,
Pomyślał... To, mości panowie,
Włos mu biały wstał na głowie;
W zupełne wpadł obłąkanie,
Pokazał na te świeczniki,
Ręką nam pokazał na nie
I beknął: «Moje chłopczyki»,
I nic nie mógł mówić więcej³⁰⁵,
Bo w usta mu sto tysięcy
Perł upadło... A wtedy

Zbrodnia, Okrucieństwo

Rozpacz

³⁰⁰rozogniścić (neol.) — tu: sprawić, że las będzie wyglądał, jakby płonął. [przypis edytorski]

³⁰¹świece — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

³⁰²lilije — dziś popr.: lilie. [przypis edytorski]

³⁰³tem wielkiem — dziś popr.: tym wielkim. [przypis edytorski]

³⁰⁴mogilnik (daw.) — cmentarz. [przypis edytorski]

³⁰⁵więcej — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak y. [przypis edytorski]

Jeden z nas krzyknął: «Mospanie!
Na potem domowe biedy!
Na potem po dziatkach płkanie!
Teraz wrogom stawmy czoło,
Nim otoczą nas wokoło
I wytną na tej moczarze...»

To rzekł ów głos, a zaś starzy husarze
Pewni byli, że im zemstę poruczy³⁰⁶.
Ale starzec cały w gniewie
Krzyknął: «Któż to mię tu uczy?
Czy to wasz komendant nie wie,
Skąd mu brać w rozpaczy radę?
Oto mój tu pałasz kładę» —
Rzekł i rzucił ten miecz goły —
«Tu mi stać, bo ja pojedę
Po dziątek moich popioły,
Po te krwawe jarzębiny
I po domowe nowiny.
Choćbym miał przed moje chłopcy
Rzucić się, lizać im stopy,
To wyproszę je od krzyża
Te główki, które wiatr piecze;
Wszakże to resztki człowiecze!
Których świętościom ubliża
Pogrzeb taki bez szacunku,
Takie urąganie z ciałek,
Taki mięsiwa kawałek;
Ten z boskiego wizerunku
Łachman zatknięty na dzidę
I na strach pokazywany,
Oczom ludzkim na ohydę,
Berberysem krwi skąpany,
Którego kruk Kozakom zazdrości».

To rzekł i pełen żalości
Pojechał... I wnet go czernie
Oblazły wkoło jak mrówki.
Z gestu widać, że niezmiernie,
O swoje maleńkie główki
Starzec prosząc, spuścił z tonu,
Z gestu widać i z pokłonu,
Że pokorę wielką kłamał,
Że zupełnie się tam złamał
Ów szlachcic pod ręką bożą.

Podjechałem wtenczas bliżej³⁰⁷
I słyszałem, że go trwożą
Główek tych niezdjęciem z krzyży
I pogrzebem ich nieświętym,
O domie mówią wyrzniętym,
O krwi, mordach, o płomieniu;
Nareszcie o żony złączeniu³⁰⁸
I powiciu szczenięcia.

Wtenczas rękę jak do cięcia
Podniósł z miecza obnażony,

Gniew, Szaleństwo

³⁰⁶poruczyć — powierzyć wykonanie czegoś. [przypis edytorski]

³⁰⁷bliżej — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak y. [przypis edytorski]

³⁰⁸złączenie (daw.) — poród. [przypis edytorski]

I cały wstydem czerwony...
 Bo i starość ma wstyd swój dziewiczy
 I pudorem³⁰⁹ się różanym maluje,
 Gdy kto świętość jej roztajemniczy,
 Krzyknął: «Hycle! pomorduję!
 Wytnę w pień! szelmy! gadziny!
 I nieba fundament siny
 Krwią czarną waszą zamażę!
 Gdzie szabla? Gdzie moi husarze...?»
 Krzyknął obłąkany cały;
 Obejrzał się... i stał się biały
 Jak trup... Łzawić się zaczął i ślinić,
 I ogłupiał, i nie wiedział, co czynić.
 Wtenczas jeden sotnik³¹⁰ stary
 Rzekł do niego: «Hej, Lachu i kumie!
 Wydadz rozkaz, szczob tyje huzary³¹¹
 Ze szkap zlazły, taj w jeziorka się szumie
 Nie kąpały, a na łaskę zdały się...»
 Słyszac to, oczy tygrysie,
 Jasne, starzec w chłopcy wlepił
 I oczyma ich oślepił,
 Jakby słońcami tej ziemi,
 Słońcami obłąkanymi
 We krwi, w płomieniach i w grozie,
 I rzekł: «Więc mię na powrozie
 Jak psa, pany gospodarze,
 Wiedźcie przed moje husarze,³¹²
 Gotowe niosąc siekiery.
 A jako znacie, żem szczery,
 Tak i przed śmiercią nie zdradzę,
 A wam szlachtę tu sprowadzę
 I pod siekierami będę
 Ostatnią dawał komendę».
 To rzekł: a jemu pod boki
 Włożywszy mordercze piki³¹³,
 Tak, że zdawał się wysoki,
 Jako dawne męczenniki³¹⁴,
 Jak Chrystusowe sztandary,
 Zbliżać się ku nam ów stary:
 Chłopstwo go tak, pewne zdrady,
 Wiodło przed własne szeregi.
 Ale oczy, nasze szpiegi,
 Poznały, że starzec błądy
 Z chłopstwem się czarnem³¹⁵ nie kuma,
 Ale żywota ostatki,
 Swój dwór wyrznięty i dziatki
 Bogu na ofiarę składa
 I sam też o palmach duma.
 Lecz męczeńskich... O czem chłopstwa gromada
 Nie wiedziała, nie znając Jezusa.

Poświęcenie

³⁰⁹pudor (łac.) — wstyd. [przypis edytorski]

³¹⁰sotnik — kozacki dowódca pułku konnego. [przypis edytorski]

³¹¹szczob tyje huzary (z ukr.) — żeby ci husarze. [przypis edytorski]

³¹²moje husarze — dziś popr. forma B.lm: moich husarzy. [przypis edytorski]

³¹³pika — daw. bardzo długa broń drzewcowa, o drzewcach sięgających sześciu metrów, zakończonych metalowymi grotami. [przypis edytorski]

³¹⁴dawne męczenniki — dziś popr. forma M.lm: dawni męczennicy. [przypis edytorski]

³¹⁵czarnem — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: czarnym. [przypis edytorski]

Jakoż wśród tych dzid obrusa,
Jak na chuście Magdaleny,
Słońce tej okropnej sceny,
Słońce jasne, jego głowa
Spokojna a purpurowa
Od męki cierniów serdecznych,
Jakoby w kręgach słonecznych
Dziś mi przed oczyma staje.

Dał znak, by ucichły zgraje
I zamodlił się sam w sobie...
Nagle! W tem sercu, w tym grobie
Całej nieszczęsnej rodziny
Jakieś głosy wielkie, mężne,
Jakoby trąby mosiężne
Z Jozafatowej doliny³¹⁶
Zagrały... I będzie słynać
Ta komenda w okropnym parowie
Zatrąbiona: «Mościwi panowie!» —
Wrzasnął — «Za ojczyznę ginąć!
Ja trup...!» To nam starzec krzyknął,
Jakby groźna trąba sądna,
I okrwawił się, i z oczu nam zniknął.
I zaczęła się walka nierządna³¹⁷,
Bośmy z furią szatańską mścicieli
We łzach ślepi i na oślepi lecieli.

REGIMENTARZ

Mniejszym stawia³¹⁸ u ludów posągi.
U nas tylko powiedzą po wiekach:
Taki ojciec! Taki rycerz był ongi!
A husarze?

PAFNUCY

Na chłopskich zasiękach³¹⁹
Dali gardło; kilku tylko zostało,
I ci wstydzic się muszą żywota.

REGIMENTARZ

Kto tak gada jak ty, ten niemało
Musiał czynić?

PAFNUCY

Późniejsza robota
To pokaże, czy ja pański robotnik.

REGIMENTARZ

Któż ty jesteś...?

PAFNUCY

Stary dziwak, samotnik,
Bez przyjaciół...

³¹⁶trąby (...) z Jozafatowej doliny — Dolina Jozafata w Biblii (por. Księga Joela) ma być miejscem kaźni, ostatecznej zagłady, która rozpocznie się na głos trąby podczas Sądu Ostatecznego. [przypis edytorski]

³¹⁷walka nierządna — tu: niedowodzona przez nikogo; taka, podczas której nikt nie sprawował rządów nad oddziałami. [przypis edytorski]

³¹⁸stawia — stawiają (zwykle). [przypis edytorski]

³¹⁹zasięki — rodzaj zapory. [przypis edytorski]

REGIMENTARZ

To nieprawda, mospanie,
Bo ja jestem twój przyjaciel i w stanie
Dać za ciebie i gardło, i rękę...

PAFNUCY

O Gruszczyńskiego panienkę
Proszę, jako opiekun sieroty...

REGIMENTARZ

Gdzie Sałynka³²⁰?

KSIĘŻNICZKA

Ach! Dębu wywroty
Czasem łamią i róże podleśne!

REGIMENTARZ

Co mi wróżą te słowa boleśne³²¹?

KSIĘŻNICZKA

Kochany mój opiekunie,
Utraciliśmy Salunię.
Zniknęła dzisiaj ze dworu,
Jakby na nią ojciec krwawy
Rzucił kontusza rękawy
I do anielskiego choru³²²,
Na srebrne łabędzie stawy,
Gdzie przy harfach grają dusze,
Zaciągnął. Może toż ona,
Jako listek w zawierusze
Z ziemi lekko podniesiona
Duchową z rodzeństwem współką³²³,
Jak w jesieni listek klonu,
Co się wydaje jaskółką,
Lub jako listek jesionu,
Co się zdaje gwiazdą złotą,
Widząca się na świecie sierotą,
Jak ton zlewa się do tonu,
Jako ognik do ogników,
Za duszami nieboszczyków
Poleciała.

REGIMENTARZ

Kontrefekcie³²⁴
Szpaka, mów mi bez ogródek.
Ta panienka na respekcie
Dla wielu mi dziś pobudek
Droga — niech prawdy się dowiem.

KSIĘŻNICZKA

na stronie.
Cóż ja mu nieszczęsna powiem?
Domysłów mu nie wyjawię.

³²⁰*Sałynka* — ukr. zdr. od imienia Salomea. [przypis edytorski]

³²¹*boleśne* — dziś popr.: bolesne. [przypis edytorski]

³²²*chor* — dziś popr.: chór. [przypis edytorski]

³²³*współką* — dziś popr.: spółką. [przypis edytorski]

³²⁴*kontrefekt* — wizerunek, portret, obraz. [przypis edytorski]

REGIMENTARZ
W krwawej nas trzymasz obawie.

KSIĘŻNICZKA
Śniła mi się Dejanirą
Porwaną, a potem śniła
U dziada ze srebrną lirą,
Jakoby brzoza pochyła
Dumająca nad dumkarzem;
Potem gwiazdą nad cmentarzem.

Sen

REGIMENTARZ
Tu o sny nie chodzi wcale.

KSIĘŻNICZKA
Więcej nie wiem nic prócz plotek.

REGIMENTARZ
Mów je.

KSIĘŻNICZKA
Czy ja kołowrotek?

REGIMENTARZ
Waćpanna mi za zuchwale
Odpowiadasz. Tutaj chodzi
O cześć młodziutkiej dziewczyny,
O cześć szlacheckiej rodziny,
O mój dom, któremu szkodzi
Ten rapt³²⁵, trafiwszy się u mnie.

KSIĘŻNICZKA
A waćpan mię też za dumnie
Pytasz się.

REGIMENTARZ
Rzecz tego warta.

KSIĘŻNICZKA
z gniewem
Dziewczyna twoja rozdarta
Przez lwa... Miej to, czegoś pytał...

Odchodzi.

REGIMENTARZ
Gdyby to prawda!

SAWA
na stronie.

Zazgrzytał.

REGIMENTARZ
Ha! Gdyby to prawda była,
Że mój Lew... To być nie może!

Wchodzi CHŁOP ukraiński.

---

³²⁵*rapt* — napad, najazd, porwanie, zdarzenie gwałtowne. [przypis edytorski]

CHŁOP

Panycz mię z listem przysyła.

REGIMENTARZ

Czy zdrów...? Nim ten list otworzę.
Pytam czy zdrów? Słyszysz, chłopie?

CHŁOP

Tak, panie.

REGIMENTARZ

Co znaczy: tak, panie?

Oczy w tobie groźne topię;
Odpowiadaj na pytanie.

CHŁOP

Panicz ranny.

REGIMENTARZ

A gdzie leży?

CHŁOP

W mohiłach.

REGIMENTARZ

Czy ty pijany?

CHŁOP

Panicz żywcem pogrzebany.
Do Regimentarza, który rękę podnosi do bicia.
Tak; niechaj mię pan uderzy...
Cóż ja winien...? Chłopstwo męczy panicza.

REGIMENTARZ

Tego chłopca weźcie z mego oblicza,
Bo mię jego twarz czarna przestrasza...
Hura, pany! do pałaza!
W mojem³²⁶ dziecku ratować skrę duszy.

SAWA

Tego trzeba, aż szlachcic się ruszy
I zupełnie pałaza dobędzie.

Wychodzi.

PAFNUCY

sam

Ach! Ukrainy nie będzie!
Bo ją ludzie ci na mieczach rozniosą.
Ach! róż polnych z jasną rosą
Zabraknie, bo je ludzie ci kochankom rozdadzą.
Ach! dumy w grobach ucichną!
Bo się pieśni do polskich już rycerzy uśmiechną.
Ach! koniec Ukrainie!
Bo się sztandar szlachecki na kurhanach rozwinie.

Odchodzi.

Przecucie

³²⁶mojem — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: moim. [przypis edytorski]

ZMIANA I

Przy chatupie popa. Noc oświetlona pożarem. Wcbodzi SEMENKO z CHŁOPAMI.

SEMENKO

Hej, świat smutku trumnica!
Pod czerwonym pożarem,
Serca nasze pod strachem,
Duchy nasze pod czarem.
Gonta³²⁷ się nam pokazał
Przy pożarnej pochodni;
Zabelkotał językiem
Taj, wprost piszow do Kodni.
Trzeba, pany sotniki,
Jeszcze siekier spróbować,
Jeszcze raz przeciw czarom
I krwią się rozczarować³²⁸.
Jutro ja, gospodarze,
Przypnę czapline pióro,
A popi błahocześni
Niech wystąpią z proskurą³²⁹,
Niech nakarmią jak na śmierć
Krwia Chrysta umęczoną.
Taj, znów łysną³³⁰ siekiery
Na pożarach czerwono...
I budem³³¹ ludźmi — Ojce...

CHŁOP

A szczo bude³³² z tą szlachtą?

SEMENKO

Rizat'! Taj że bude strach to
Na te pany³³³; dworów blisko
Takie czarne cmentarzysko,
Kędy żywe trupy stoją
Dzidami wsparte pod boki.
Niechaj się zaniepokoją³³⁴
I otworzą trakt szeroki,
Stumilowy trakt czerwony;
Gdzie jak spotkasz gród kamienny,
To uderzy w głośnie dzwony
I rozpuści włos płomienny
I żydowskim płaczem wrzaśnie;
A jak chluśniem krwią, to zgaśnie
I przycichnie by mogiła.
Strach, panowie gospodarze,

Chłop, Szlachcic, Zbrodnia,
Okrucieństwo, Strach

³²⁷ *Gonta, Iwan* (1705–1768) — chłop ukraiński, w 1768 r. sprawował funkcję setnika nadwornej milicji wojewody kijowskiego Franciszka Salezego Potockiego; pod Humaniem (skąd pochodził) przeszedł wraz ze swoim pułkiem na stronę hajdamaków Maksyma Żeleźniaka i wziął udział w rzezi humańskiej, stając się jednym z przywódców koliszczyny; chłop ukraiński obwołali go księciem humańskim; został schwytany podstępem przez wojska rosyjskie i wydany w ręce wojewody halickiego Franciszka Ksawerego Branickiego, na jego rozkaz torturowany (obdzierany żywcem ze skóry) i stracony we wsi Serby k. Mohylowa; jest bohaterem poematu Tarasa Szewczenki *Hajdamacy* z 1841 r. [przypis edytorski]

³²⁸ *rozczarować* — tu: odczarować. [przypis edytorski]

³²⁹ *proskura* — chleb ofiarowany podczas mszy w kościele prawosławnym; hostia. [przypis edytorski]

³³⁰ *łysnąć* — błysnąć. [przypis edytorski]

³³¹ *budem* (ukr.) — będziemy. [przypis edytorski]

³³² *szczo bude* (ukr.) — co będzie. [przypis edytorski]

³³³ *Rizat'! Taj że bude strach to na te pany* (z ukr.) — Wyrznicie! Tak, żeby padł strach na panów. [przypis edytorski]

³³⁴ *zaniepokoić* — zaniepokoić. [przypis edytorski]

Strach to cała nasza siła.
Szczob³³⁵ my mieli czortów twarze,
A z płomieni złotych kryła³³⁶,
Hej...! A głos z szatańskich krzyków,
Rękawice jak z krwawników,
Piersi czarne i czuhunne³³⁷,
Myśli gromkie i piorunne;
Tak świat nasz...! Idte sotniki³³⁸!
Zabawcie'ś... jaką igraszka,
Bo ja dziś żonaty z Laszką,
Chciałby tę noc jak słowiki
Przepędzić na miłosnych gruchawkach...
Czekać mnie, dolawszy dzbanka.

*Chłopi odchodzą. — Semenکو stuka do chaty... i wchodzi na scenę dwie POPADIAN-
KI³³⁹ w zielonych sukniach, w złotych kokosznikach³⁴⁰.*

SEMENKO

Hej, siostry! A cóż ta szlachcianka?

POPADIANKA

Ani usiądzie na ławkach,
Ani chce pogadać z nami.

SEMENKO

Jakże ona rubinami
Mogłaby wam co polecić?
Ustom takim tylko świecić
I palić się, i wyjadać
Serce z piersi, oczy z powiek;
Lecz nie jęczeć ani gadać,
Bo jękną — to skona człowiek!
Bo poproszą — w ogień skoczy!
Może was o co jej oczy
Prosiły?

POPADIANKA

Na nic nie patrzy.

SEMENKO

Jakżeby te oczy — ognie
Patrzały, duszy nie zjadłszy?
Człowiek się, bywało, wzmognie
Na moc, na jedno spojrzenie...
Taj te oczy, jak kamienie
Szmaragdowe, gdy w nich błysnie!
Ona z wami tak umyślnie
W słowach i spojrzeniach skąpa;
Po spojrzeniach waszych stąpa,
A po słowach waszych lata;
Aż ta szarowana chata
Mej rusałce, mej dziewczynie,

³³⁵szczob (ukr.) — żeby. [przypis edytorski]

³³⁶kryła (z ukr.) — skrzydła. [przypis edytorski]

³³⁷czuhunny (gw.) — żelazny. [przypis edytorski]

³³⁸Idte sotniki (z ukr.) — Idźcie sotnicy. [przypis edytorski]

³³⁹popadianka — córka popa. [przypis edytorski]

³⁴⁰kokosznik (daw.) — nakrycie głowy noszone na Ukrainie i w Rosji przez kobiety. [przypis edytorski]

W pałac srebrny się przekinie³⁴¹,
W zamek z pawich piór i złota...
Czy się ona nie kłopotą³⁴²
O co, siostry?

POPADIANKA

Ciągle wzdycha.

SEMENKO

Ach! To uschnie od wzdychania,
Jak od wonności usycha
Kwiat, aż zbędzie malowania³⁴³
I pomięte liście rzuci...
To wzdychaniem się wynuci
Z całej pieśni, z serca głębi
I serduszek swe zaziębi,
I wyszepce słodkie słowa.
Dajcież mi ją, bo gotowa,
Trwogą zaniepokojona,
Westchnąć z serca tak, że skona.

Popadianki wyprowadzają SALOMEĘ z chaty.

SALOMEA

Ach! jak straszno! Czy gdzie gore?
Czy to ty, panie Semenکو?
Ach! bez męża mi nieskore
Płyną i smętne godziny...
Często posunięty ręką
Zegareczek u dziewczyny
Ukraca długą tęsknotę...
Ale choć ja słońce złote
Posuwałam serca biciem,
Choć księżyc wszedł nad futory,
Psy się odezwały wyciem,
Choć mruczą gdzieś senne znachory³⁴⁴,
Nie słyszę mojego pana.
Ach! jaka ja jestem biedna!
W chacie chłopskiej sama jedna!
Wraz po ślubie zapomniana
I opuszczona po ślubie...
Ja tak tajemnic nie lubię...
Zawsze z ludźmi żyłam szczerze...!
Powiedz, kiedyż mię zabierze
Mój mąż od tych popadianek?

Smutek

SEMENKO

Nie wiem, panno.

SALOMEA

To ty może
Której z tych dziewcząt kochanek?

SEMENKO

Brat.

³⁴¹przekinie — tu: przemieni się. [przypis edytorski]

³⁴²nie kłopotą — dziś popr. forma: nie kłopotcie. [przypis edytorski]

³⁴³zbędzie malowania — straci barwy. [przypis edytorski]

³⁴⁴senne znachory — dziś popr. forma M.lm: senni znachorzy. [przypis edytorski]

SALOMEA

Ach! to ja się założę,
Że ci one nie do duszy.

SEMENKO

Hej! a to czemu, panienko?

SALOMEA

Bo każda z nich tak się puszy,
Humor mają kwaśny, dumny.
Gdyby mnie dotknęły ręką,
Myślałabym, że już leżę
Na marach³⁴⁵... Ja tobie szczerze
Mówię, gdzie pop, tam i trumna.
Ale nie myśl, że ja dumna,
Lub z prostoty waszej szydzę,
Albo się chłopami brzydzę.
Ja, bywało, pieśni wasze
I wieczornic słucham lubo³⁴⁶;
Bywało, świecę zagaszę,
Wyjdę nocą na poddasze
I tam, jak za serca zgubą
Tęsknię, słysząc na torbanie
Śpiew i tańców tupotanie;
To mi i zapachy leśne
I te głosy lecą dźwięczne;
Od smętności aż miesięczne,
Z wesołości — aż bolesne;
A od krzyków, niby wściekle,
A od ech, długie, rozwlekłe,
A czasem czyste jak ślozy³⁴⁷,
Jak szkło, na serce się leją.
To czasem się mgły odwieją
I odwiną srebrne brzozy,
I pokażą mi z kolorów
Wstążek girlandę upiorów
Lecącą... Czasem z kurhanu,
Kiedy się futrem otulę,
Patrzę, jak wy na Trzy Króle³⁴⁸
Święcicie wodę Jordanu³⁴⁹.
Gdzieś, na srebrnym, rzeczonym lodzie,
Co błyszczy, by³⁵⁰ złota blacha,
Pop wasz trojgiem światel macha,
Ogniem rzuca po narodzie;
Z trzema płomieniami w dłoni
To wstanie, to się pokłoni,
To się pokłoni, to wstanie,
Aż z wody ognia dostanie
Zagaszoną wprzódę świecę;
I ten ogień mu rozchwyca,

Obrzędy

³⁴⁵mary — tu: miejsce, w którym kładzie się zmarłych, katafalk. [przypis edytorski]

³⁴⁶lubo — z lubością, z upodobaniem, chętnie. [przypis edytorski]

³⁴⁷ślozy (daw., rus., gw.) — lzy. [przypis edytorski]

³⁴⁸Trzy Króle — dziś popr. forma B.lm: Trzech Króli. [przypis edytorski]

³⁴⁹na Trzy Króle Święcicie wodę Jordanu — szóstego stycznia w kościele prawosławnym święci się wodę, na pamiątkę chrztu Jezusa w rzece Jordan. [przypis edytorski]

³⁵⁰by — tu: niby. [przypis edytorski]

Rozniosą wnet na różany
Lód, pomiędzy tulipany
Z chorągwi, gdzie mi w pamięci
Jeszcze dzisiaj widni Święci,
Na dnach złotych malowani,
I te popy...

SEMENKO

Jak szatani.

SALOMEA

Nie, Semenko, każda wiara
Prowadzi ludzi do Boga.
Tatko mówi: świat to mara!
A dobrodziej: śmierci trwoga.
Taj my, bywało, we dworze,
Kiedy okna śnieg zawali,
Przy tatku kolędowali
W srebrne Narodzenie Boże.
Jak pośród małej stajenki
Pastuszkom strzygącym runo³⁵¹
Zjawiło się pańskie luno³⁵²,
Płomień przezroczysty, cienki,
Od złota rubinów żywszy;
I pastuszki oświeciwszy,
Takim³⁵³ je natchnął weselem,
Że wybiegli, o dzieciątku,
Co miało być Zbawicielem,
Rozpytując się³⁵⁴ po drodze.
A potem, w jakimże kątku,
Na jakiej oni podłodze,
Na jakich prześcieradełkach,
Różach, rubinach, perełkach,
Narcyzeczkach i bławatkach,
Przy jakichże biednych świadkach,
W złobeczku małym przed matką
Znaleźli Pańską Dziecinę!
Ach! gdy nam zaśpiewał tatko,
Że znaleźli, to mnie, małą dziewczynę,
Łzy zalały, dreszcz radosny przechodził,
I krzyczałam: «Chrystus Pan się narodził!»
I krzyczałam, i klaskałam tak w ręce:
«Chrystus Pan się narodził w stajence!».
A dziś, Boże! cóż ze mną się dzieje?

Pobożność

SEMENKO

Co mi ten kur ranny pieje?
Ot, nie mogę od łez... Słuchaj panna...

SALOMEA

Ach! ja, by³⁵⁵ świeża dziewanna,
Obrastałam w kwiatki złote,

³⁵¹*runo* — tu: wełna owcza. [przypis edytorski]

³⁵²*luno* — luna, poświata. [przypis edytorski]

³⁵³*takiem* — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś: takim. [przypis edytorski]

³⁵⁴*o dzieciątku (...) rozpytując się* — dziś popr. z B.: rozpytując się o dzieciątko. [przypis edytorski]

³⁵⁵*by* — tu: niby. [przypis edytorski]

A dziś porzuciłam cnotę.
Bóg wie, co to jeszcze będzie!
Co się ze mną jeszcze stanie...!
Te wspomnienia, śpiewające labędzie...
Wchodzi LEON z kością trupią w rękę, ścigany przez kilku chłopów.
Co to jest? W brudnym żupanie
Mój mąż... w błocie cały, bez szabli?

SEMENKO

Czy go wypuścili diabli?

LEON

Ty podły zbójco! gałganie!
Chłopie! napadłeś mię w lesie,
Wyrąbałeś mi szwadrony,
Wiozłeś rannego w kolesie³⁵⁶,
Gdzie jęczał szlachcic czerwony,
Gorącą mię krwią oblewał
I pode mną jak trup ziewał.
Jeńcem jestem, więc nie będę się targał,
Lecz ci powiem wprost w oczy, żeś szelma!
Żeś liberię³⁵⁷ moją krwią zaszargał!
Że ten szlachcic, co w oczach ma bielma,
To twój... Krwią cię on swoją zaleje,
Kiedy staniesz przed Boga jasnością.
Ot, wy katy! rzezunie! złodzieje!
Ot ja wolny... I trupią wam kością
Dam ostatnią i krwawą naukę...
Łby wam podłe na miazgę potłukę!
Tę kość w moim ręku Bóg zapali
Jako piorun i będę was gromił,
Aż się cmentarz pode mną zawali...

Okrucieństwo, Zemsta

SEMENKO

Ot się Laszok³⁵⁸ na krew połakomił.
Hej... pokornie ja proszę waszmości.
Daj mi z żonką noc przepędzić³⁵⁹ miodową.

LEON

Ot ja przy tej trupiej kości,
Ty przy szabli — a tam purpurową
Błyskawicą pożary nam świecę;
Tu się tłuczmy, aż łby nasze polecą
W drobne drzazgi do błyskawic — i znikną.

SEMENKO

do chłopów.

Hej! parobki...

Chłopi chwytają Leona za ręce.

LEON

mocując się z chłopstwem

Włosy wszystkie mi wstaną,

Wszystkie jak gadziny sykną,

Zemsta, Okrucieństwo,
Krew, Nienawiść

³⁵⁶*kolesa* właśc. *kolasa* — odkryty powóz ciągnięty przez konie. [przypis edytorski]

³⁵⁷*liberia* — strój służby będącej na posłudze u szlachty. [przypis edytorski]

³⁵⁸*Laszok* — Polaczek. [przypis edytorski]

³⁵⁹*przepędzić* — tu: spędzić. [przypis edytorski]

Wszystkie jako węże świsną,
Wszystkie jak pioruny błysną.
A choć członki skrępowane
W rękach u czarnych rzezuni.
To cię włosami dostanę,
Bo się mój włos rozpioruni,
Powietrzem ciebie doleci
I na węgiel czarny spali,
A paląc, twarz ci oświeci,
Abyśmy się raz spotkali,
Nim się napotkamy w niebie,
Raz jak trupy spojrzeli na siebie.
Bóg to widzi, że nie chcę żywota,
Ale śmiercią chcę twej śmierci, gałganie!
Chcę do mogilnego błota
W robaków i krwi bluzganie
Zaciągnąć ciebie za włosy,
Zęby tobie wszczepić w gardło,
Gryźć się z tobą jak połosy,
Aby się na nas podarło
Ubranie nasze cielesne,
A członki same bolesne
Po stepie skakały jak żmije.
Ja cię prosto nie zabiję,
Za króla złoto i srebro;
Ale cię kiedyś za żebro
Odwinęte, kościo-pióre,
Siekierą tak odwalone,
Że ma zawiasami skórę,
Powieszę jak żywą wronę!
Jak ty, krwawy pastwicielu!
Na jednym obywatelu
Stawszy się piersi felczerem,
Usta mu zrobiłeś zerem
I straszną krwawą pustoszą,
A ze skór odartych skrzydła,
Które go w niebo unoszą
I pół ludzkiego straszydła
Panu Bogu teraz jawią
I pośród aniołów stawią,
Strasznym go czyniąc aniołem;
Otóż ja pod twojem czołem,
Jeśli się żywi spotkamy,
Wygryzę takie dwie jamy,
Aby w nie mózg wolno ściekał,
Jak ty woskiem powypiekał
U tych dwóch, co na wznak leżą
Kłębiąc się w krwi jak delfiny,
I bluzg roztopionej cyny
Na piersiach mają odzieżą,
Krzyżem i srebrną kałużą,
Pod którą ciało się dymi.
Więc ja cię, gadzie olbrzymi!
Nim cię duchy przenaturzą
W psa i obłok z krwawej pary
W żebrach ci porobię szpary

I te znituję³⁶⁰ ołowiem;
A jeśli kiedy odpowiem
Przed Bogiem, to wiem, że nie za to.

SEMENKO

Ty mój dobrodziej...! Ty chatą
Obdarzył mnie i połonką³⁶¹
I znitował mnie z tą żonką,
Która mi tu pachnie rajem.
Taj przyszedł... co? z korowajem³⁶²
Na wesele twego sługi?
Gdzie krew, to jak wina strugi,
Gdzie mogiły jak wyprawa,
Księstwo całe, ziemia krwawa;
A pieśń na te zaślubiny
To wasze straszne łaciny,
To wasz smętny pacierz laszy³⁶³,
Co mi głupie chłopstwo straszy,
Wyjąc w nocy po mogiłach.
Szczob ty był lwem? przy lwich siłach,
To by wczora z twymi pany
Bił się niepardonowany³⁶⁴
I krwią las ojcowski zrosił,
A u siekier się nie prosił,
Tego był, co dziś, humoru.
Gdyby ty był człek honoru,
To by swą kochankę cenił
I sługi z nią nie ożenił,
Wypaliwszy wstydu znamię.

Sluga, Wróg, Ślub, Wesele,
Pan

SALOMEA

Leonie, mów mu, że kłamie.

SEMENKO

Ja twój mąż...

SALOMEA

Leonie drogi,
Czemu ty patrzysz pod nogi?
Podnieś oczy, w oczach siła.

LEON

Trzeba, abyś uwierzyła
W smoki, że na złocie siedzą
A pisklęta własne jedzą;
W gadziny słońcem rozgrzane,
Ciałami własnych rodziców
Na stepach powypasane;
W upiory, co od księżyców
Wziąwszy gust do krwi czerwonej,
Częściej spowinowacone³⁶⁵
Pragną, niż obcą się mażą.

Potwór, Zło

³⁶⁰znitować — tu: połączyć coś za pomocą ołowiu. [przypis edytorski]

³⁶¹połonka — polanka, łączka. [przypis edytorski]

³⁶²korowaj — ciasto weselne wypiekane tradycyjnie na Ukrainie. [przypis edytorski]

³⁶³laszy — polski. [przypis edytorski]

³⁶⁴niepardonowany — tu: nie prosząc o litość a. bez litości, bez ulgi. [przypis edytorski]

³⁶⁵spowinowacony — tu: powiązany więzią podobną do rodzinnej. [przypis edytorski]

Gdy cię te wszystkie przerażą
Monstra, chodzące w purpurze,
Czyniące przeciw naturze,
By własnej dogodzić strawie,
Wierz we mnie... i bądź w obawie,
Czy ja nie gorszy niż one...

SALOMEA
Zdrapał rany... ach! utonę
W tej krwi...

SEMENKO
Weźmijcie³⁶⁶ ją, siostry.
A ciebie, paniczu, ostry
Topór albo kosa skosi,
Albo miłość jej od śmierci wyprosi.

Popadianki wnoszą do chaty Salomeę. Semenko za Leonem, prowadzonym na cmentarz przez chłopów³⁶⁷, wychodzi.

---

³⁶⁶weźmijcie — dziś popr.: weźcie. [przypis edytorski]

³⁶⁷chłopy — dziś popr. forma B.lm: chłopów. [przypis edytorski]

AKT IV

Obóz polski... z dala widać okop czworogranny³⁶⁸, oświetlony wewnątrz przez chłopskie ogniska... z bukietem lip i cerkwią. — Wchodzi REGIMENTARZ z garstką SZLACHTY zbrojnej.

REGIMENTARZ

Przed nami, mości panowie,
Serce buntu, gniazdo chłopie.
Oto w piaskowym okopie
Siedzą dymami nakryci.
I gdyby o jeńców zdrowie
Nie dbać, że będą zabici,
Nim się wdrzemy na wały,
Dawno bym polnymi działami³⁶⁹
Zagrał śmiertelnego marsza.
Ale już drużyna starsza
Zaczyna z nami układy,
I ciągle lirowe dziady
Włóczą się niby upiory,
Tych kruków negocjatory³⁷⁰,
Kawalki ludu chodzące.
Dawniej to, bywało, dziady
Szlachectwu dobrze życzące
Nieraz brano do porady
I przychodzili zgarbieni,
Zasiadali rzędem w sieni,
Lub na dziedzińcu pod drzewem;
I tam sobie lirnym śpiewem
Jak kawki, bywało, gwarzą.
Aż pan dziecko wyśle z groszem,
Z pełnym obwarzanków koszem;
To dziecinie błogosławią,
Obrazkiem nieraz obdarzą,
Albo coś o przodkach prawią
Dziwne i ciemne powieści,
Co się potem śnią w nocy dziecięciu.
To, bywało, ze czterdzieści
Dziadów, o wiosny poczęciu,
Schodziło się nam do domu.
Mój ojciec, niech mu Bóg świeci!
Polecał nie lada komu
Karmić te dawnych stuleci
Chodzące żywe kroniki,
Ale zawsze nas chłopczyki
Posyłał. Nie wiem dlaczego,
Dziś ten afekt ojca mego
Dla dziadów w myślach mi stoi?
Czy to, że dusza się boi
O syna i przeczuć słucha,
I ojca też jako ducha
O świętą pomoc uprasza;
Czy też, że dziwnie myśl nasza
Z wiatrem bożym się odmienia,
Raz pełna w sobie płomienia,

Chłop, Bunt, Szlachcic

Obyczaj, Lud, Poeta,
Historia, Pamięć, Żebrak

³⁶⁸czworogranny — czworoboczny. [przypis edytorski]

³⁶⁹działy — dziś popr. forma N.lm: działami. [przypis edytorski]

³⁷⁰negocjatory — dziś popr. forma M.lm: negocjatorzy. [przypis edytorski]

Pewna szczęśliwego skutku...
To znowu, trumnica smutku,
Dusza... niespokojna, trwożna,
Jako ślimak w skorupie ostrożna.
Wchodzi SAWA w sukmanie diaczka³⁷¹ ruskiego z wertepem³⁷² pełnym jaselek³⁷³ na plecach.
Cóż tam, Sawo? czy dobrze wertepem
Oszukałeś to chłopstwo pijane?
Czy im ciągnie jaka pomoc stepem?
Czy widziałeś cmentarze rumiane
Jeńców krwią? Czy mój Lew jeszcze dycha?

SAWA

zrzucając sukmanę.

Dajcie mi pierwej z kielicha
Pociągnąć nieco węgrzyna³⁷⁴.

REGIMENTARZ

Widziałeś mojego syna?

SAWA

Zdrów.

REGIMENTARZ

Czy dociągnie do nocy?

SAWA

Dęby przetrwa... On pełen jest mocy!
Cóż za myśli twe, Regimentarzu?

REGIMENTARZ

Więc byłeś na tym cmentarzu?
Ach, opowiedz, na coś patrzył oczyma.

SAWA

Dawno już, mości panowie,
Od Drewiczam się nauczył
Podstępów, różnych maskarad.
Więc i teraz z tym wertepem
Na plecach, udając diaczka,
Takem dobrze odgrał rolę,
Że jedne tylko sokole
Oczy na mnie się poznały.
Skoro tylko pociemniały
Czarne lipy nad cerkiewką,
Wszedłem na wał raźnie, krewko,
Na wał, gdzie przy kołowrocie
Dawniej żebrak lub Cyganka
Siedzieli... A dziś w ciemnocie
Straszna krwi gospodarzanka³⁷⁵,
Rzeź czerwona, stoi w dymie
Pędzonym od Zaporozów³⁷⁶.

³⁷¹ *diak* — tu: prawosławny kleryk. [przypis edytorski]

³⁷² *wertep* — tu: szopka. [przypis edytorski]

³⁷³ *jasełka* — tu: figury przedstawiające postaci związane z narodzinami Jezusa. [przypis edytorski]

³⁷⁴ *węgrzyn* — słodkie wino. [przypis edytorski]

³⁷⁵ *hospodarzanka* — gospodyni. [przypis edytorski]

³⁷⁶ *Zaporozów* — dziś popr.: Zaporozża. Chodzi o krainę położoną na Ukrainie nad Dnieprem. [przypis edytorski]

Bo te zbrodnie tak olbrzymie,
Ta góra węży i nożów³⁷⁷,
Nożów, które w Boga imię
Poświęcone wśród rozruchów,
Mają zaciętą naturę,
I okropną świętość duchów;
Bo ten, który mógł górę
Olśnia³⁷⁸, lecz nie wypogodzi
Księżyc... i sam przestraszony czuje,
Bo z jednego trupa schodzi
I na drugiego wstępuje.
Bo jedną porzuci głowę
I zdejmie z niej białe skrzydło,
I znów drugie koralowe
Odkrywa we krwi straszidło,
Gdzie w ranach jak ślepy brodzi.
Wszystko to na myśl nawodzi
Tę marę w pół obłąkaną,
Niegdyś przed rzezią widzianą,
Na cmentarzach i kurhanach,
W ludzkich ślinach i psich pianach
I zgniliznach i w zamachu
I w zgrzytaniach, i w tęsknotach.
Bo przy ukraińskim strachu
Zawsze w miesięcznych pozłotach
Stoi smutek... W sercu boli
I myśl puszcza w lot sokoli.
Z takim to smutkiem a zręczne
Oczy posławszy za szpiegi
Na ciemne wzgórze miesięczne
I krwią zroszone mogiły,
Aby mi tam wypatrzyły
Na razie ratunku brzegi,
Wszedłem, strachu będąc blisko,
Na to ciemne uroczysko
Z krzyżami... I tam ujrzałem,
Że pomiędzy żywym³⁷⁹ ciałem
Niektóre resztki z krwawników,
Ciała smętne nieboszczyków
Leżały, a w oczach próżnych
Nie tylko że blakło życie,
Lecz na miesiąca odbicie
Nie było szkielec; więc się blaski
Po krwawnikach gdzieś kałużnych
Błąkały i szły w roztrzaski,
W garście złota, w kwiaty cudu,
Które pewnie wzroki ludu,
Co na krwi kałużach wiszą
Obląkane strachu snami,
Nazwą krwi tulipanami
I Rusalkom je przypiszą,
Widząc kwitnące wśród cieni...
Wszedłszy tam, gdzie mgła jesieni
Mży, a liść lipowy cięży

Księżyc, Smutek, Cmentarz,
Strach

³⁷⁷nożów — dziś popr. forma D.lm: noży. [przypis edytorski]

³⁷⁸olśnia — dziś popr.: olśniewa. [przypis edytorski]

³⁷⁹żywym — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś popr.: żywym. [przypis edytorski]

I na miesięcowych strunach
Kładzie swoje czarne plamy;
Gdzie gałęzie, jak kłęb węży
Lecących z piekielnej bramy,
Matki, przy synach ksykunach
Zatrzymały się i leżą
Na ogniach, jak na piorunach,
Panując nad horodyszczą³⁸⁰,
A patrzą, gdzie żądłem uderzą
I na serce trupów świszczą;
Spostrzegłem drugi ponury
Tłum, co śmierci się spodziewa,
A czasami jeniec który
Odetchnie śmierci ciężarem,
A czasem który zaśpiewa,
A czasem jęknie nad żarem;
Albo ci nagle spod nogi
Zawoła kamień czerwony:
«Ratuj, Panie Jezu drogi!»
A drugi: «Bądź pochwalony!»
I tak to robactwo w próchnie
Szepce; aż z krwawych rozcięków
Straszniejsza głowa wybuchnie
I krzyknie: «Na wieki wieków!»
I wszystko na chwilę uciszy.

Tam wśród pjanych towarzyszy
(Miałem go prawie pod ręką)
Twój sługa siedział Tymenko,
Skarżąc się chrapliwie z gardła,
Jak człowiek, co ma suchoty,
Że małżonka mu umarła,
Że go z tą czernią kłopoty
Już do syta udręczyły,
Że, ot — wyjdzie na mogiły,
Każe rżnąć obywateli,
Krwawym się przypatrzy pluchom;
A potem na wiwat duchom
I diabłom w łeb sobie strzeli
I kopnąwszy o płomienie,
Jak szatan światem pomiota.

Spojrzałem: a odurzenie
I niepamięć, i zgryzota,
Żył posiniałych napięcie,
Owo straszne przedsięwzięcie
Pisały na jego twarzy...

Wtenczas ja, mając na straży
I pieczy jeńców żywoty,
Teatr mój lojówką złoty
Na srebrnej kurhanów darni
Odkryłem, mości panowie.
I na ciemnych mogił głowie
Zjawiłem w mojej latarni
To, o czym, jak wiecie sami,
Śni się nam pod mogiłami.
I tak to Betlejem złote,

Niewola

³⁸⁰horodyszczce — miejsce, w którym stał gród. [przypis edytorski]

Oświecone... gwiazdą było
Rozlewającą tęsknotę,
Słońcem myśli zakrwawionych;
Bo niektórym o domach mówiło,
O dziecięczech straconych,
O śpiewanych gdzieś kolędach
I o tych żywota biedach,
Co dopiero przed śmiercią są widne.

Wtem, o panie, na ohydne
Cmentarze i uroczyska,
Pod ciemne lip węzowiska,
Od kurhanów na kurhany...
Wiodąc światel złotych roje,
Przez miesiąca ołowiany
Blask... sunąc chorągwi tęcze
Na wieczności gdzieś pokoje
Snujący złote obręcze
Wąż... pogrzeb wioszczany, liche,
Pachnący czarnym jałowcem
Wszedł i rzucił nad grobowcem
Trumienkę bez żadnej pychy,
Ale ubraną w kielichy
Narcysowe i w konwalie;
Jasną... bo w niej anielica
Ubrana jak na batalie
Z piekłem, w słoneczności lica
I w niewinności ubiory,
I w te ostatnie kolory
Śmiertelnej podobne zorzy,
W ostatni rumieniec przedboży,
Leżała.

A skoro mary

Wstąpiły na cmentarzysko,
Ruszył się Gruszczyński stary,
Prawdziwe dla mnie zjawisko
Krwawego spod grobu trupa,
Za którym czarna wron kupa
Upędza się, goni i wrzeszczy.
Przybiegł, obaczył te mary
I... jak dąb, co w sobie zatrzeszczy,
Powieje liścia sztandary,
Pokłoni się światu — i runie,
Tak on na tej białej trunie³⁸¹,
Gniotąc narcysowe pączki,
Leżał, głową powalony
Na obrazek umarłej i rączki.
Z drugiej strony zaś syn twój szalony,
Z równą, zdaje się, żalością
Przybliżał się z trupią kością,
Białą, w ręku podniesioną,
I z taką twarzą szaloną,
Że strach nam serca zamroził;
Bo zdało się, że obłokom,
Gwiazdom, latającym smokom,
Chimerom, aniołom groził;

³⁸¹truna — tu: trumna. [przypis edytorski]

Śmierć, Rozpacz, Ojciec,
Córka

Szaleniec, Wina, Zbrodnia,
Kara

Że oczyma niebo ranił
I tą kością szatanom hetmanił.
Nie wiedziałem, co wszystko to znaczy,
Aż twój syn padł na kolana
I w piekielnika rozpaczy
Zaczął siebie sam przeklinać.
«Dajcie» — krzyknął — «nóż starcowi!
Jeśli kto tu ma zarzynać?
Jeśli wy zarznąć gotowi
I oblać się juchą³⁸² krwawą?
To on większe ma tu prawo
Mścić się... bom uwiódł mu dziecko
I to dzieciąteczko cudze
Darowałem memu słudze,
Zrobiłem córką zbójcejką;
Tak że ją rozpacz rozdarła
I oto leży umarła,
Jasna jak zwiędłe lilije,
Ludowi temu w podziw.
Niechaj starzec mnie zabije
A uczyni sprawiedliwie.
Puście! Proszę was z litości,
Jeśli nie chcecie dać noża,
Ja mu pożyczę tej kości;
I będzie jak ręka boża,
Którą ja zgonem uświęcę,
Jak dłoń boża, w ojca ręce
Jak grom... »Tu przerwał Gruszczyński,
Równie zdając się szalony:
«Co to za szatan czerwony» —
Krzyknął — «ów człowiek przede mną?
Czy jaki duch ukraiński
Z szatą gwiazdzistą i ciemną,
Który mi tu płakać broni?
I stoi z piorunem w dłoni?
Z włosów swych uczynił gady,
Grożąc mojej córce bladéj³⁸³,
Która jest aniołów panią;
I nie daje mi iść za nią,
Sił ostatecznych pozbawia
I krzyżem drogę zastawia;
O! bo tam krzyż z wielką gwiazdą» —
— Krzyknął, biorąc nas za świadki —
«Na nim pelikana gniazdo
Karmiącego krwią swe dziatki;
A z Chrystusa krew wytryska
Coraz jaśniejsza i bledsza.
Aniołkowi śród powietrza
Lejąca się w puchar złoty.
O! Chrystus i różne zjawiska
Jawią mi się śród ciemnoty
I przejęty jestem trwogą;
Ja nie mogę zabijać nikogo...»
Tu mu głos twojego syna

Wizja

³⁸²jucha (pot.) — krew. [przypis edytorski]

³⁸³bladéj — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak y. [przypis edytorski]

Przerwał: «Jeśli widzisz Pana,
To Pan mię pewno przeklina;
Bo dusza zaturbowana
W oczach moich teraz stoi
I nie widzi, i Boga się boi».
Tak ci gadali do siebie
Przez trumienkę otworzoną
Gdzie z narcysową koroną
Będąca na swym pogrzebie
Srebrna dusza pewnie onych
Mów się przelękła szalonych.
I od takiej świata lutni,
I od takich męki krzyży
Uciekała coraz smutniej³⁸⁴,
Uciekała coraz wyżej³⁸⁵...
I nie mogłem się obronić,
Aby nad nią łez nie ronić.
Nie zatrzymać w myśli rysów,
Nie żałować tych narcysów...
Co się z tymi ludźmi stało
Dalej? Panie, nie wiem wcale.
Bo mię jeden z brodą białą
Dziad w wielkim duchu i szale
Uderzył tam po ramieniu
I nazwawszy po imieniu,
Odwiódł od umarłej dziewczki
I od obłąkanych ludzi
Do jednej pustej cerkiewki,
Gdzie... co mówił... to wam uszy utrudzi,
Bo wy gadek nie znacie stepowych.

Śmierć, Smutek, Dusza

REGIMENTARZ

Ach, rzeczy piekielnie nowych
Powieść twoja pełna, Sawo...
Mój syn z tą kością plugawą?
Mój syn mówisz, wariatem?
A starzec nie chciał być katem,
Pomnący na pokrewieństwo
Przyjaźni, co nas łączyła;
A może też przez szaleństwo,
A może wzgarda to była
W szatę szaleństwa ubrana,
Ach! i tak zamaskowana
Zdała się tobie wariacją?
Ach! przed tym okopem klęczę
klęka
Jak przed kalwaryjską stacją
I do Pana mego jęczę
W ufności i w krwawym żalu.
Mogilo! krwawy koralu!
Krwia mego dziecka oblana!
Patronuj za mną do Pana!
Przemów krwi modlitwą ciemną!
Niech się zlituje nade mną!
Cóż to jest...? Ktoś na okopach?

Krew

³⁸⁴*smutniej* — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

³⁸⁵*wyżej* — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak y. [przypis edytorski]

*Pokazuje się na okopie w powietrzu mglistem*³⁸⁶ GRUSZCZYŃSKIEGO DUCH.

DUCH

Gońcie! bo na czarnych chłopach
Krew nasza...! Powietrze rwiemy!
Gońcie! bo poszalejemy!
Bo nam na błękitach krwawo!

Krew

REGIMENTARZ

Czy widzisz go?

DUCH

Sawo! Sawo!

Znika.

REGIMENTARZ

Czy go słyszysz?

SAWA

Wernyhora

Prawdę zapowiedział wczora;
Ten krzyk, to jest nasze hasło...

REGIMENTARZ

Powietrze czerwone zgasło
I zniknął ten człowiek stary,
Skrwawiony.

SAWA

Czekano tej mary

Na Ukrainie u ludu...

REGIMENTARZ

Nie ma w tem żadnego cudu.
Gruszczyński o pośpiech woła...
Każ uderzyć do kościoła
Z hakownic³⁸⁷... Aż srebrne gonty³⁸⁸
Polecą na dachu zrębie
I pierzchną niby gołębie
Chmurą białą... niby świstki,
Na których nasze afronty³⁸⁹
Spisane...

SAWA

Lub jako listki

Ruszone z białych narcysów...

REGIMENTARZ

Hej, Orel... Burkę z tygrysów...
I szablę... Do szturm, panowie!
Kto żyć będzie, ten jutro rozpowie
O dzisiejszej godzinie kobietom³⁹⁰...
Reszta szablom i końskim kopytom.

³⁸⁶*mglistem* — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś popr.: *mglistym*. [przypis edytorski]

³⁸⁷*hakownica* — rodzaj daw. broni palnej. [przypis edytorski]

³⁸⁸*gont* — mała, odpowiednio uformowana deska; z gontów sporządzano dawniej pokrycia dachów. [przypis edytorski]

³⁸⁹*afront* — zniewaga. [przypis edytorski]

³⁹⁰*kobietom* — daw. forma z *é* (tzw. *e* pochylonym), tu: wymawianym jak *i*. [przypis edytorski]

Wychodzi za nim Sawa i cała szlachta.

ZMIANA I

We dworze Regimentarza. Wchodzi KSIĘŻNICZKA i za nią ANUSIA.

KSIĘŻNICZKA
Ach, Anusiu! Anusiu!

ANUSIA
Co, panno?

KSIĘŻNICZKA
Gruszczyńskiego duch mi się pokazał.

ANUSIA
Być nie może.

KSIĘŻNICZKA
Z piersią krwawą i ranną
Cicho stojąc, na powietrzu namazał
Krzyż czerwony i zniknął.

ANUSIA
Horror!

KSIĘŻNICZKA
Przepowiednia się, ach! Wernyhory
Sprawdza na mnie...

ANUSIA
Niech się modli panienka.

KSIĘŻNICZKA
Jeszcze krwawa i ognista ręka
Musi oddać mi ślubny pierścionek.
Widziałam już pierwszą marę.

ANUSIA
Zmów panienka³⁹¹ choć kilka koronek;
Uczyń z czego serdeczną ofiarę.

KSIĘŻNICZKA
Ach! z rozumu ja i śmiechu
Ofiarę już uczyniłam.
Jak płótno jestem na blechu³⁹²
Pokrwawione ducha dłonią;
Z oczu się jego napiłam
Świateł, co nad świętych skronią.
Dowiedziałam się z postaci,
Że człowiek nic w grobie nie traci,
Widząc go w złoconym pasie,
Może z ogni robaczliwych.
Każę się pogrześć w atlasie,
W kolorach nielitościwych
Dla serc, które teraz jęczą:
I po śmierci będę tęczą,
Jeśli mi Pan Bóg pozwoli,

Marzenie

³⁹¹panienka — dziś popr. forma W.lp: panienko. [przypis edytorski]

³⁹²blech — miejsce, w którym bieli się płótno. [przypis edytorski]

Od topoli do topoli
Na cmentarzu pajęczyną
Z róż, brylantów i motyli...
Przez którą przejdą niemili,
A mili tak się owiną,
Że wiecznie ze mną zostaną...
Ach, Anusiu, jutro rano
Los mój się rozwiązać musi
Tak jak dumka śpiewana na Rusi.

Wychodzi z Anusią.

ZMIANA II

Przy cerkwi pod lipami... LEON z kością w ręku, obłąkany na twarzy... Wbiega SEMENKO.

SEMENKO

Złociste Lachów sztandary
Gnąją wiatr... i dym, i krew.
Leci z szablą pan mój stary,
Złoty jak kudłaty lew;
Ołowiany ja mu grad
Ze szturmaka³⁹³ sypnął w brzuch,
Taj nie zadrzał i nie padł
I zdjął mię strach. Szczo ty za duch³⁹⁴?

LEON

Przysięgam na blask księżycy,
Żem nie człowiek, ale lwica;
Żem nie człowiek na cmentarzu,
Ale śmierci herb w herbarzu:
Na czerwonym³⁹⁵ polu stoję
I złotych się gwiazd nie boję,
Nie boję się twojej spisy.

SEMENKO

Ach, daj paść na jej narcysy
I umrzeć.

LEON

Nikt nie umiera,
Ale piekło się otwiera,
Gdy w bramy stukam tą kością.
Widzisz tam, pod lip ciemnością
Postacie widać piekielne,
O drzewa poopierane.
Powietrze jak ołowiane
A deszczem gonty kościelne
Lecące jak śniegi białe,
Na ogniu i krwi stopniałe,
Węży sinych bielą kuszczę...
Precz do piekła! bo do cerkwi nie puszczę.
Bo tam teraz z wielką ciszą
Dusze umęczonych wiszą
Na krzyżach i Boga chwałą,

Piekło

Święty

³⁹³*szturmak* — strzelba z rozszerzaną lufą. [przypis edytorski]

³⁹⁴*Szczu ty za duch* (z ukr.) — Co ty za duch. [przypis edytorski]

³⁹⁵*czerwonym* — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś popr.: czerwonym. [przypis edytorski]

A słońca jasne się palą
Koło ich głów jak tarcze złote.

SEMENKO

Miałby ja teraz robotę,
Gdyby z wariatami gadał;
Puskaj³⁹⁶ w cerkiew.

LEON

Na pierś skoczę
I będę oczy wyjadał.

SEMENKO

Strach ty... lecz ja w tobie umoczę
Moją spisę aż po dłoń...

LEON

Odbija spisę kością... i wlatując na Semenkę, obala go na ziemię i dusi.
W rękach mam twe gardło i skroń,
A co?

SEMENKO

przyduszonym głosem.
Dusysz mene, panyczu³⁹⁷!

Wbiega REGIMENTARZ na czele polskich żołnierzy.

REGIMENTARZ

Co za widok? mój synu! mój synu!
Patrzcie! na jego obliczu
Obląkanie, jedna ręka
Potrząsa palce z rubinu,
A w drugiej kość ludzka się pęka
W drzazgi, a wzniesione brwie³⁹⁸.
Mój synu! mój drogi! mój Lwie!
Ach, co za okropny los...!

LEON

wstając i przychodząc do zmysłów
Co to jest? Ojcowski głos!

REGIMENTARZ

Poznał mnie... Weźcie go stąd!
Tu jeszcze kule świegocą.
Wyprowadzają Leona.
A jutro rano na sąd
Dostawić tego zbrodniarza.
Pokazuje na Semenkę.
Żyły mu w gardle charchocą³⁹⁹,
Oczy wyszły z wirydarza
Czaszki jak dwa blade króle
Pełne przestachu, w purpurze,
Kiedy Pan ludów na chmurze
Napisze słowo stracenia.
Wziąć go... i w mojej szkatule

Zemsta, Zbrodniarz

³⁹⁶puskać (daw., gw.) — puścić. [przypis edytorski]

³⁹⁷dusysz mene, panyczu (z ukr.) — dusisz mnie, paniczu. [przypis edytorski]

³⁹⁸brwie — dziś popr. forma M.lm: brwi. [przypis edytorski]

³⁹⁹charchocą (pot.) — dziś popr.: charkoczą a. charkocą. [przypis edytorski]

Znaleźć co do otrzeźwienia,
A zdrowego mi dostawić;
Bo ja się z nim będę bawić
Jak kot z myszką.
Wchodzi SAWA.

Coż za wieści?

SAWA

Pałasz mój do rękojeści
Czerwony krwią mego ludu.
Podobnie się nam do cudu
Ta krwawa walka powiodła,
Ani jeden z nas nie zginął...

REGIMENTARZ

Ten dzień wiecznie będzie sływał,
Bo mię Pańska nie zawiodła
Łaska, syn mi się odrodził.
Zmartwychwstał na moje słowo.
Co rok to będę obchodził
Jak wielką fetę domową
I aniwersarz⁴⁰⁰ rodzinny.

Radość

SAWA

Do końca muszę być czynny
I kopnąć się dziś z wieczora,
Bo nam zniknął Wernyhora
Z ciałem umarłej dziewczyny.
A teraz jasno to widzę,
Że on rozhukane gminy
Utrzymywał z sobą w lidze,
Z duchami wiązał w sojusze;
Aż go święte jakieś dusze
Wczoraj tak we śnie zmęczyły,
Że dziad uciekł na mogiły.

REGIMENTARZ

Ruszał w pogoń, bo te trądy⁴⁰¹
Trzeba zupełnie wyleczyć;
A choćby ziemię skaleczyć
W leczeniu, wrzód wyrznąć trzeba.
Jutro rozpoczynam sądy,
Gdzie dom Gruszczyńskiego z nieba
Będzie mi adwokatował...
Bom go już zastawszy trupem,
W martwe czoło ucałował
I przyrzekłem, że kruków go łupem
Nie zostawię i beze⁴⁰² mszy żalobnych,
Ale go do dziątek drobnych
Przybliżę... i niech uśpiony
Położy się obok żony
I u nóg staruszki matki...
A waść jemu przynies kwiatki,
Ciche kwiatki narcysowe

Pogrzeb

⁴⁰⁰*aniwersarz* (z łac.) — rocznica. [przypis edytorski]

⁴⁰¹*trąd* — zakaźna choroba skóry. [przypis edytorski]

⁴⁰²*beze* — bez. [przypis edytorski]

Pod srebrną staruszką głowę...
To i wszystko w ciemnym grobie
Znajdzie ten człowiek przy sobie...

SAWA

W tem ci najwierniej usługę,
Kładąc w tok kurenne⁴⁰³ spisy,
Ale ty mi za narcysy
Będziesz musiał oddać róże.
Do jutra, Regimentarzu!

Odchodzi.

REGIMENTARZ

Pokój duchom na tym smętnym cmentarzu.

Wychodzi z rycerstwem.

---

⁴⁰³*kurenny* — oddziałowy, należący do oddziału; por. *kuren*: oddział kozacki, pułk; stacja kozacka. [przypis edytorski]

AKT V

Sala we dworze regimentarskim, przybrana posępnie jak na sądownictwo, oświecona jarzącem⁴⁰⁴ światłem. Wchodzi KSIĘŻNICZKA z orszakiem panien respektowych, bogato ustrójona.

KSIĘŻNICZKA

Jaki jęk na dziedzińcach!
Jak płaczą młodyce⁴⁰⁵!
Klną stepowe księżyce
I słońce i rwą włosy.
Ile krwi w Ukraińcach,
Tyle teraz tu rosy
Wyleje się na kwiaty,
Astry, gwoździki⁴⁰⁶, róże.
Gdym wyszła na podwórze,
Zobaczyłam i katy
Okropne i czerwone,
Nie wiem skąd przywiezione.
Ach! a ze mną co będzie?
Czy jak srebrne łabędzie
Spłynę na krwi czerwieni?
Czyli mi się odmieni
Ten skrwawiony poranek
W wieczór słodkiej tęsknoty,
Cichy, księżycem złoty,
Tak miły dla kochanek!
A dla pijaków panów
Tak wesoly po wojnie!
Świecący tak spokojnie
Dla starych gdzieś kurhanów!
A dla dziś osądzonych,
Mogił świeżo czerwonych
Taki pełny spoczynku!
Włos mam w listkach barwinku
A chociaż z wrózek szydzą,
Taką się dzisiaj widzę,
Jaką się ach! widziała
W przyszłych myśli szafirze,
Kiedym dziesięć lat miała,
A dumkarz grał mi dumki na lirze.

Wchodzi REGIMENTARZ, LEON, SEKRETARZ sądu i orszak SZLACHTY.

REGIMENTARZ

Czemuś, moja panno, dziś nie w czerni?
W dzień tak straszny, tu, gdzie kryminały
Będę sądził... Towarzysze pancerni
Zasiadajcie... Żupan wdziałem dziś biały,
Gdy go zrzucę, to będzie czerwony...
Kazać w cerkwi uderzyć we dzwony
I wprowadzić tu herszty⁴⁰⁷ rzezunie.

Sąd, Szlachcic, Chłop

Zasiada na krzesła... Polscy wojacy wprowadzają okutego w tańcuchy SEMENKĘ i kilku z naczelników rzezi.

⁴⁰⁴jarzącem — dziś popr.: jarzącym. [przypis edytorski]

⁴⁰⁵młodyca — młoda mężatka na Ukrainie. [przypis edytorski]

⁴⁰⁶gwoździki — goździki. [przypis edytorski]

⁴⁰⁷herszt — przywódca. [przypis edytorski]

PIERWSZY Z CHŁOPÓW

klaniając się.

Daruj, pane...! Taj czart niechaj splunie
Czarną krew, co my z panów wylały.
Taj bądź ty nam jak car biały,
Bądź litosny.

REGIMENTARZ

Bóg to widzi! Nie mogę.

Uderzyliście w trąby na trwozę,
Zapaliliście wioski i dwory,
Świat was widział jak krwawe upiory
Tańczące w pożarach, ohydni!
Niech wam Pan Bóg po śmierci rozwidni
Piorunami i drogę pokaże...
Ja nie mogę... Ja was śmiercią ukarzę,
Jako wężom jad czarny odbiorę
A na waszę⁴⁰⁸ udaną pokorę
Nie uważam... Ściąć im łby, i w kawały
Poćwiartować...

CHŁOPY

Taj szczob bisy prokłały
Twój dom czarny⁴⁰⁹.

REGIMENTARZ

Egzekwować⁴¹⁰ ich zaraz.

Do Semenki.
A ty?

Szlachcic, Chłop,
Buntownik, Wina, Duma

SEMENKO

Ze mną nie będzie ambaras⁴¹¹,
Cienką szyję mam...

REGIMENTARZ

Słuchaj, Semenکو.
Jak ty jeszcze tu niedawno
Mój chleb jadł...!

SEMENKO

Taj mi niestrawno.

REGIMENTARZ

A dzisiaj pod kata ręką?
Pod ręką sprawiedliwości...?

SEMENKO

Taj proszę ja jegomości
O śmierć, a nie o naukę.

REGIMENTARZ

Znałem cię za śmiałą sztukę⁴¹²;
Lecz za takie diable szczenię

⁴⁰⁸waszę — dziś popr.: waszą. [przypis edytorski]

⁴⁰⁹Taj szczob (...) czarny (z ukr.) — A żeby diabły przekleły twój dom czarny. [przypis edytorski]

⁴¹⁰egzekwować — tu: zastosować tortury. [przypis edytorski]

⁴¹¹ambaras — kłopot. [przypis edytorski]

⁴¹²znałem cię za — tu: miałem cię za. [przypis edytorski]

Nie mógłbym nigdy osądzić.
Jak ty mógł tak rozporządzić
Buntem? I takie płomienie
Zapalić...?

SEMENKO

Jak...? Sercem, panie...

REGIMENTARZ

Syna ty mego, gałganie,
Jak smok uwiodłeś na zgubę...

SEMENKO

Oj, dzieciątko twoje lube!
Jemuż to i rosa szkodzi...!
Nie czart... no, on czarty wodzi.
Szczołb ja jego miał był oczy,
Jego serdeczną przynętę,
Byłby ja wiódł życie święte,
Uciekł z nią do Pawłoczy⁴¹³.
Byłby ja gdzieś o hetmanach
Śnił na trawie, na kurhanach,
Choćby przyszło pod Kozyrą
Zostać w Siczy⁴¹⁴ tabuńczykiem⁴¹⁵,
Albo lud obchodzić z lirą;
Byle nie być niewolnikiem,
Nie żyć sercem przez połowę,
A położyć dumną głowę
Na kochanki wierne łono.
Że ja nie z tą się koroną
Co twój syn urodził, panie,
Toż ja za to na majdanie⁴¹⁶
Stał jak czart w pożarach czarny;
A dziś ty mi, pan bezkarny,
W domu twoim zetniesz głowę.
No, zobaczysz ciało zdrowe,
Żyły, jak krwią jasną trysną;
No, zobaczysz, jak się ścisną
Moje zęby, a nie zgrzytną;
No, zobaczysz twarz błękitną,
A nie strachem śmierci bladą;
No, rozporzesz przed gromadą
I rozedrzesz na dwie szmaty:
Taj poznasz, że ja chłop z chaty,
A nie tchórz na dokumentach.

REGIMENTARZ

Myśl teraz o sakramentach.

SEMENKO

Pan Bóg bez tego oczyści.

⁴¹³*Pawłocz* — wieś na Ukrainie. [przypis edytorski]

⁴¹⁴*sicz* — rodzaj obozu kozackiego zakładanego nad Dnieprem; tu: Sicz Zaporoska, Zaporozże; wolne osady Kozaków nad dolnym Dnieprem. [przypis edytorski]

⁴¹⁵*tabuńczyk* — człowiek strzegący stada koni. [przypis edytorski]

⁴¹⁶*majdan* — tu: plac. [przypis edytorski]

REGIMENTARZ

Cherubinowie⁴¹⁷ ogniści
Najczystsze duchy uwodzą;
Lecz kto stoi aż do końca
Pod aniołów takich wodzą,
Ten zaprawdę nie wart słońca.
Semenko, ty Boga bliski,
Zamódlże się teraz w duchu...
Zakneblować jemu pyski,
Nogi zostawić w łańcuchu,
Zawiesić mu kir⁴¹⁸ na czoło,
Ręce wznieść, słomą okręcić
I całego oblać smołą;
Potem przez księdza poświęcić
I czarną figurę smolną
Podparłszy, gdy zechce się walić,
Na samym wierzchu — zapalić
I przez wieś prowadzić wolno,
Jako świecznik zapalony:
A ciągle niech biją w dzwony,
Póki zgore żywa świeca⁴¹⁹,
Okropna ludu gromnica
Świecząca buntu trupowi.

Kara, Okrucieństwo, Ogień

Wyprowadzają Semenkę.

KSIĘŻNICZKA

do Regimentarza.

Ach! Strach mię przeleciał mrowi!
Panie!

REGIMENTARZ

Cicho mi bądź, dziewczko,
Bo ci żupana podszewką
Krwawą zamaluję usta.

KSIĘŻNICZKA

Ach, błada jestem jak chusta!
Jaka to czarna godzina!

REGIMENTARZ

Sąd się od drugich zaczyna
A zakończy się na sobie...
Wiedźcie zaś, że to, co robię
W imieniu swoim i syna,
Z aniołów idzie nakazu:
Którym nie tylko wyrazu
Wnętrznego trzeba od ludzi,
Lecz i kształtu, co żal budzi,
Skruchą serce zadawalnia⁴²⁰,
A przed sądem już aniołów uwalnia.
Daje rozkaz, wnoszą ciało Gruszczyńskiego i opierają trupa na krześle, z którego zszedł Regimentarz; ten zaś, wzięwszy syna za rękę, klęka przed umarłym i mówi:
Szkolny mój niegdyś kolego,

Przyjaźń, Wyrzuty sumienia

⁴¹⁷cherubin — potężny anioł. [przypis edytorski]

⁴¹⁸kir — czarny materiał zakładany jako symbol żaloby. [przypis edytorski]

⁴¹⁹świeca — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

⁴²⁰zadawalniać (daw.) — zadawałać. [przypis edytorski]

Przyjacielu dziś nieżywy,
 Tyś był zawsze sprawiedliwy,
 Sądź mnie i syna mojego.
 Zaprawdę! obaśmy winni!
 Ja twojej, człowieku, zguby
 A on hańby: my istynni⁴²¹
 Zabójce⁴²² twojej rodziny.
 Choć w tobie już żadne szruby⁴²³
 Martwej ręki nie poruszą,
 Weź ten miecz ognisty duszą,
 Jeśli to uczynić zdolna,
 I na karki spuść nam z wolna,
 I każ odnieść na swój cmentarz.
 Boś ty wielki Regimentarz,
 Sędzia Pana Boga święty;
 A my twoje delinkwenty⁴²⁴,
 Leżym w prochu... Zetnij! zetnij...!
 Lecz co mówię? Przebac, stary.
 Ja wiem, żeś ty, pełny wiary,
 Od nas czyściej żył, szlachetniej⁴²⁵...
 Czy ja cię nie znam, człowieku?
 Starego druha i kuma⁴²⁶?
 Czy ja nie wiem, co trup дума?
 Trup, jednego ze mną wieku,
 Trup, jednego ze mną serca,
 Jak ja niegdyś śmiały, butny⁴²⁷,
 Jak ja teraz blady, smutny,
 Na tym krześle zamyślony.
Wstaje i mówi do przytomnych.
 Panowie! Ja nie morderca...
 Oto boleścią szalony
 Rzucam się w okropnej męce
 Przyjacielowi na ręce...
 Czy nie widzicie? Że ściska,
 Że ściska mnie, nie odpycha?
 Ta twarz jego smętna, cicha,
 Patrzcie, niby słońcem błyska.
 Wzywam was wszystkich na świadki⁴²⁸,
 Że to jak twarz smętna matki,
 Nie twarz, która sądem grozi...

JEDEN ZE SZLACHTY

Ten trup powietrze zamrozi...
Daje znak i wynoszą umarłego.
 A ty, nasz Regimentarzu,
 Ze smętnych myśli otrzeźwiej
 I z żywymi staw się rzeźwiej.

⁴²¹istynni — istotni, rzeczywiści. [przypis edytorski]

⁴²²zabójce — dziś popr. forma M.lm: zabójcy. [przypis edytorski]

⁴²³szruba — śruba. [przypis edytorski]

⁴²⁴delinkwent (daw.) — dziś popr.: delikwent; osoba, której los jest od kogoś zależny a. przestępca oczekujący na wyrok. [przypis edytorski]

⁴²⁵szlachetniej — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

⁴²⁶kum (pot.) — kolega a. powinowaty. [przypis edytorski]

⁴²⁷butny — pewny siebie. [przypis edytorski]

⁴²⁸świadki — dziś popr. forma B.lm: świadków. [przypis edytorski]

REGIMENTARZ

Coraz więcej na cmentarzu
Mogił, a śmierć ciągle kosi,
I tam wszystko się przenosi
A tu coraz puściej co dnia;
I dla nowego przychodnia
Coraz obszerniej przy stole...
Sumienie zaś w sercu kole.
I to najgorsza z boleści!
Najstraszniejsza! Jak widzicie,
Gdy człowiek łez w oczach nie zmieści,
Smutku nie dożuje skrycie;
Ale żal otwarcie głosi,
Na zimne kamienie pada
I o przebaczenie prosi;
A śmierć mu nie odpowiada,
Cichą będąc tajemnicą.

Więc tak pogodziwszy siebie
Z tą jasną duchów różycą,
Która pośmiertny na niebie
Kościół osłonecznia nieco,
By się oczy ducha pały
Blaskiem serc, które tu zgasły,
A w anielskiej róży świecą...
Wiem i to, że mi koniecznie
Z światem się godzić należy
I biec razem, jak czas bieży,
Bo stanąć jest niebezpiecznie...
Jakoż pogrzebowe świeczki
Gęstym zagasiwszy płaczem,
Afektów będę tłumaczem
Mego syna dla księżniczki.

KSIĘŻNICZKA

na stronie.

Otóż znów spod rysiej burki
Szlacheckie pokazał ucho.

REGIMENTARZ

Mogęz cię imieniem córki
Powitać? Mogęz z otuchą
Wnosić, że mi jedynaka
Uszczęśliwisz?

KSIĘŻNICZKA

Ja niezmienna.

REGIMENTARZ

I cóż?

KSIĘŻNICZKA

Ja zawsze jednaka.

REGIMENTARZ

Zgadzasz się?

Wyrzuty sumienia,
Cmentarz, Śmierć

KSIĘŻNICZKA

Jestem kamienna,
Nieskruszona.

REGIMENTARZ

Pókiż tego?

KSIĘŻNICZKA

Aż pierścienia czerwonego
Dostanę...

REGIMENTARZ

Dalejże synu!

Pierścień z jasnego rubinu
Wypal na bielutkiej dłoni
Pocałunkiem, aż się skłoni
Być twoją...

LEON

Mój ojczy drogi,

Pozwól, żec uścisnę nogi
I powiem także tej pani
Pokornie, żem nie jest dla niej⁴²⁹
Dzisiaj nic więcej prócz brata
I sługi... bo także muszę
Odejść od krwawego świata
I za tamtej pani duszę,
Przysypany od popiołów,
Odpokutować w klasztorze.
Bo moje serce nie może,
Przeklęte raz przez aniołów,
Ofiarować się nikomu.

Poświęcenie, Pokuta

REGIMENTARZ

Jakiś czar na moim domu...
Lękam się, że runie w gruzy.

KSIĘŻNICZKA

To jest coś na kształt rekuzy⁴³⁰,
Na kształt grochowego wieńca.

REGIMENTARZ

do syna na boku.

Patrz na nią, w zorzach rumieńca
Stoi, na pół zagniewana,
Jak księżyc srebrno-różana;
W koronie ze złotych szpilek,
Na których siadają kwiatki
Jak przy motylku motylek,
A spodem buk i bławatki
Ciemności rzucają silne,
Alabastrom lic przychylne,
Smaragdów oczu zazdrosne,
Rubinom ust nieszkodzące.
Patrz, te piersi, dwa miesiące

Kobieta, Swaty

⁴²⁹*niěj* — daw. forma z *é* (tzw. *e* pochylonym), tu: wymawianym jak *i*. [przypis edytorski]

⁴³⁰*rekuza* — odmowna odpowiedź na oświadczyzny. [przypis edytorski]

W staniku ze złotej lamy.
Dwa słońca, dwa kręgi głośnie,
Które, gdy jej ust słuchamy,
One do ust niosą głosy,
Jak harfy sercem dotknięte.
Patrz na jej leciuchne włosy
Spod zieleni... Na te wcięte
A pełne tajemnych zacisz
Gorsy, te łabędzie chody...
Patrz i pomyśl, co ty tracisz?
Na Boga! Gdybym był młody,
Pomyślałbym o tem dwa razy.

KSIĘŻNICZKA

Ach! senne moje obrazy
Biorą kształt.

Wchodzi Wernyhora w płaszczu dziada z lirą.

REGIMENTARZ

Czemu tu gwary

Ucichły jak wroni skir?
Co to za siwy dziad stary?
Wygląda jak dawny król lir.
Parobku, z jakiej ty chaty?

WERNYHORA

Z mohił, panie.

REGIMENTARZ

Bardzo wierzę,

Boś podobny do upiora.

WERNYHORA

Ja stepowy Wernyhora.

REGIMENTARZ

Szukają ciebie rycerze.

WERNYHORA

Rycerze błądzą po drodze,
Ja sam na słowo przychodzę.

REGIMENTARZ

Więc jesteś mi w domu święty.
Siadaj, staruszku, na ławie.

WERNYHORA

Za żadne ja dyjamenty
Z wami długo nie pobawię,
Nie usiądę tu na ławie
Jako człowiek z wami bratni,
Bo ja lirny król ostatni
Pójdę... duchy jak żurawie
Odprowadzać do hetmanów.
Słyszeli wy, jak z kurhanów
Dobyl ja stepowej liry?
Jakie płacze, jakie skwiry
Wron i orłów słyhać było,

Gdy ta lira, pod mogiłą
 Ręką Lacha zakopana,
 Odezwała⁴³¹ spod kurhana
 W blask miesiąca czerwonego:
 Jak córka do ojca swego,
 Jak zakłeta upiornica,
 Jako Lachów niewolnica,
 Jak duch srebrny do księżycy.
 A gdy ja rozkopał doły
 I przytulił ją na rękę,
 Słyszał jej duch cały w brzęku
 Jak pierś u brzęczącej pszczoły;
 A gdy otrząś z niej popioły
 I w klawisz ręką zatętnił,
 To się ja sam aż zasmętnił⁴³²,
 Usłyszawszy pierwsze granie
 I rozplakał na kurhanie,
 Jakby w księżycowym raju.
 Wże ja teraz ne zahraju,
 Pany⁴³³...! Idę w sen, na ciszę...!
 Oj liro! Twoje klawisze,
 Gdzieś ze srebra dawniej lane,
 Nogą pieśni wydeptane,
 Jakby stare sęki drzewne,
 I kamienie przedcerkiewne
 I zapadłe w dół mogiły
 Świadczą, że pieśni chodziły
 Po klawiszach, pieśni chyże⁴³⁴!
 I siadały na sen w lirze,
 W krąg siadały pieśni tłumy;
 Posąźnice⁴³⁵ — stare dumy,
 Piorunnice — stare krzyki,
 Szumki lotu — konie kare,
 Szumki płaczu — dum słowiki,
 Błyskawice — myśli stare,
 Rusałczanki — dzwony szklanne,
 Smętne dumy podkurhanne,
 Kędyś aż od Zaporozża.
 Taj dla wszystkich dom uprzejmy...
 Siadą w lirze, jak na sejmy;
 A pośrodku duma boża,
 Krwią Chrystusa purpurowa,
 Siedzi jakby dum królowa
 I radzi świat podbić cały...
 Darujcie, pany, ja biały
 Dziad... ja trochę szalony,
 Może co złego powiedział?

REGIMENTARZ

Zagrałeś nam w dziwne tony,
 Jakbyś na kurhanie siedział.

⁴³¹odezwala'ś — tu: odezwala się. [przypis edytorski]

⁴³²zasmętnić — zasmucić. [przypis edytorski]

⁴³³Wże ja teraz ne zahraju, Pany (z ukr.) — już teraz nie zagram, panowie! [przypis edytorski]

⁴³⁴chyży — szybki. [przypis edytorski]

⁴³⁵posąźnica — pieśń ludowa, dumka. [przypis edytorski]

Czego chcesz? Tłumacz się jaśniej⁴³⁶.

WERNYHORA

Pane, ot po krwawej waśni,
Gdyś ty ludu krwią czerwony,
Przyszedł ja ci w moje dzwony
Zagrać glucho, tuż nad uchem
I pożegnać ciebie duchem
Mego ludu.

REGIMENTARZ

Gdzież idziecie?

WERNYHORA

Ot ja, panie, miał na świecie
Jeden futur gdzieś pod borem:
Dom bez złota, adamaszków,
I trzy brzozy pełne ptaszków,
I trzy źródła pod futorem,
Jak ze srebra tarcze lane,
Jak kąpiele rusałczane.
Taj póki lud był szczęśliwy,
Póki duch żył, ja był żywy;
Teraz, pane, Boh ze mnoju⁴³⁷ ...!

REGIMENTARZ

Czegóż ty chcesz?

WERNYHORA

Ot w pokoju
Rozstać się z wami, panicznie.
Jeszcze spojrzeć wam w oblicze,
Aby zapamiętać długo
Duchom, szczo was proklinaje⁴³⁸ ...

REGIMENTARZ

Mój staruszkę, czas nastaje,
Że nie będąc naszym sługą,
Możesz cicho zostać z nami...

WERNYHORA

Szczo? Ja, bat'ku⁴³⁹? Trup z trupami?

REGIMENTARZ

do szlachty.
Dumny szelma!

WERNYHORA

Ja szalony!
Może ja głupstwo powiedział...
Przez dziedziniec wasz czerwony
Jam szedł i drogi nie wiedział,
Choć dwór widział odemknięty;

⁴³⁶ *jaśniej* — daw. forma z *é* (tzw. *e* pochylonym), tu: wymawianym jak *i*. [przypis edytorski]

⁴³⁷ *Teraz, pane, Boh ze mnoju* (z ukr.) — Teraz, panie, Bóg ze mną. [przypis edytorski]

⁴³⁸ *duchom, szczo was proklinaje* — duchem, który was przeklina. [przypis edytorski]

⁴³⁹ *Szczo? Ja, bat'ku?* (z ukr.) — Co? Ja, ojczek? [przypis edytorski]

Aż mi jeden człowiek święty
Poswetył⁴⁴⁰ łbem aż do sieni.

KSIĘŻNICZKA

zbliżając się.

Ojczel! Ach, my przerażeni
Twymi słowy, wszyscy smutni.
Zagraj nam lepiej na lutni
Jaką piosenkę z księżycyca.

WERNYHORA

Szczo heto za Anhelyca⁴⁴¹?
Ach! Ja do niej, idąc w lesie,
Szedł jak gdyby w interesie.
Panno, nie chodź mi od boku,
Bo mi widy jakieś w oku
Błyszczą, serce drga jak struna.
Ja odzyskał sen widuna,
Patrząc w lice tego dziecka.
Kto ty? Czy ty Wiśniowiecka?
Czy pamiętasz tego dziada,
Co, bywało, tobie gada
Śród pasieki dumy stare?
Co, bywało, ciebie senną
Na łóżeczko, pod kotarę
Nosi i tam, jak kamienną,
Uśpioną dumami kładzie?
Czy pamiętasz, co ja w sadzie
Wróżył tobie na dzień ślubny?
Że to ludu mego zgubny
Będzie dzień... jak pożar krwawy...
A w pożarach żywa świeca⁴⁴²,
A koło niej lud ciekawy,
A ona aż w twarz księżycyca
Tryskającą krwią czerwoną,
Aż na twoje tryśnie łono.

KSIĘŻNICZKA

Ach! pamiętam, i cóż dalej⁴⁴³?

WERNYHORA

Taj gromnica⁴⁴⁴ gdy się spali
Pod szablicą pana Sawy,
Przyjdzie i franciszkan⁴⁴⁵ krwawy,
Pasem się krwi przewiązawszy,
Niosąc pierścień jeszcze krwawszy.

KSIĘŻNICZKA

Ach! pamiętam franciszkana!
Widzę nawet jego rysy.

⁴⁴⁰poswetył (ukr.) — poświęcił; poprowadził. [przypis edytorski]

⁴⁴¹Szczo heto za Anhelyca? (z ukr.) — co to za anielica. [przypis edytorski]

⁴⁴²świeca — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

⁴⁴³dalej — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

⁴⁴⁴gromnica — duża świeca zapalana podczas ważnych uroczystości religijnych, w tym pogrzebowych. [przypis edytorski]

⁴⁴⁵Franciszkan — dziś popr.: franciszkanin. [przypis edytorski]

WERNYHORA

A potem družka ubrana
W srebrne, podśnieżne narcyzy,
Przyjdzie družka, trupie ciało...

KSIĘŻNICZKA

Ach! pamiętam družkę białą.

WERNYHORA

A co pierwój?

KSIĘŻNICZKA

Ach! nie pomnę.

WERNYHORA

Przed mężem, księdzem i druhną?

KSIĘŻNICZKA

Ach! jakieś blaski ogromne,
Dary, świecące jak próchno,
Ślubne moje podarunki!

WERNYHORA

Podobna ty do widunki!
Wszystko sen i prawda szczerá⁴⁴⁶!
Pierwej... moja srebrna lira
Rozbita i odemknięta
Thucze lirę o podłogę i wyrzucone z niej papiery oddaje Księżniczce.
Wyrzuci te dokumenta,
Które ja krył, póki sądził,
Że Sawa będzie hetmanem.
A teraz ja rozporządził
Wszystkiem⁴⁴⁷, nad czem ja był panem:
Lirą, pieśnią, wychowanką
I hetmanem, i hetmanką;
Taj wychodzę z szlachty proga,
Jak wszedł — a nie bez łez, pany,
Bo ja z wami chleb łamany,
Od jednego dany Boga,
Długo jadł — aż zęby stracił.
Bogdaj Pan Bóg wam zapłacił
Za jadło i za gościnę...

REGIMENTARZ

Gdzież idziesz?

WERNYHORA

Na Ukrainę.

KSIĘŻNICZKA

Czy to prawda, że po ciebie
Koń jakiś biały przyleci?
Koń, co po mogiłach grzebie,
Okiem rubinowem⁴⁴⁸ świeci;

Koń

⁴⁴⁶szczerá — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak y. [przypis edytorski]

⁴⁴⁷wszystkiem — dziś popr.: wszystkim. [przypis edytorski]

⁴⁴⁸rubinowem — daw. forma dla r.ż. i r.n.; dziś tożsama z r.m.: rubinowym. [przypis edytorski]

Jakiś dziwny koń piekielny,
Mówią, że koń nieśmiertelny?

WERNYHORA

Ja nie wiem, tak pieśni głoszą.

KSIĘŻNICZKA

Gdzież takie konie unoszą,
Powiedz....? Bo ja będę wiodła
Długo za tobą oczami...
Bo mi w oczy sypnął skrami⁴⁴⁹,
Smutkiem napełnił nieznany
Ten koń z lirą grającą u siodła
I z dumkarzem zapomnianym
Ulatujący na wieczność.
Czy tam jaka półsłoneczność
W tych mgłach? Czy tam ciągle strachy?

WERNYHORA

Każdy kwiat ma swe zapachy,
Każdy duch swój wid pół-jasny,
Każde serce swój strach własny,
Każdy orzeł lot przedlotny;
A ja wiem, że ja samotny,
Jak ty głoskiem to wywiodła,
Przez piekielnego rumaka
Porwan... wściekły... bez czapraka⁴⁵⁰,
Z lirą grającą u siodła,
Umarłe trzaskając kości,
Polecę w niespokojności
W strachu, w żalu, ale w mocy.
Aż kiedyś, gdy na godzinie
Stanie miesiąc o północy;
To koń znówu z siodła skinie
Mego ducha na kurhany.
Taj znów zagra dziad z powagą;
Taj znów jęknie... A kto zna go,
A kto słyszał poza światem
Pryde⁴⁵¹ — w łańcuch żurawiany,
Pryde — lirą tchnąc jak kwiatem
Pryde — z serca pić jak z czary,
Pryde — z piersi czerpnąć wiary,
Pryde — iskry wziąć z ogniska.
Ten dziad, co tu lirę ciska
Jak fałszywą sorokówkę⁴⁵²,
Taj z trupami na wędrówkę
Wietrznym koniem teraz pędzi,
Naprowadzi wam łabędzi
I rycerzy, i hetmanów.
Taj słuchajcie, gdy z was panów
Budut' trupy, budut' hlazy⁴⁵³,
Taj gdy się wasz trup trzy razy,

Prorok, Poeta, Proroctwo,
Chłop, Żebrak, Historia,
Polska

⁴⁴⁹skra — iskra. [przypis edytorski]

⁴⁵⁰czaprak — podkładka pod siodło. [przypis edytorski]

⁴⁵¹pryde — przyjdę. [przypis edytorski]

⁴⁵²sorokówka — czterdziestka; pieniądz. [przypis edytorski]

⁴⁵³Taj słuchajcie, gdy z was panów budut' trupy, budut' hlazy (z ukr.) — więc posłuchajcie, gdy z was panów będą trupy, będą głazy. [przypis edytorski]

Pod mogiłą rwąc do sławy,
Znów przewróci na bok krwawy;
I pomyśli, nędzarz boży,
Że i piorun nie otworzy
I nie zdejmie wieka z truny,
Taj świat przeklnie i pioruny;
To jak stanę ja, dziad rzewny,
Jak mu ręce łzą uroszę,
Po żebracku jak poproszę;
Jak ja lirę upokorzę
I na sercu mu położę,
I do czoła mu przycisnę,
I przeszłością w oczy błysnę,
Starych dum nasypię w uszy;
Klnę się na duch! że się ruszy,
Taj swą twarzą księżycową
Spojrzy na was jak upiory...
Otóż macie moje słowo,
Macie dumę Wernyhory.
A stepowe gdzieś miesiące
Wiedzą, o czym ja nie wiedział;
Czemu ja przez usta klnące
Wam przekleństwa nie powiedział.

KSIĘŻNICZKA
Stój... więc Polska?

WERNYHORA
Ja stepowy
Dziad, panienko... Ja nic nie wiem.

KSIĘŻNICZKA
Mówią, że kopiec grobowy,
Gdzie ty zaśniesz pod modrzewiem
Zniknie?

WERNYHORA
Moja panno miła,
Mówią, że zniknie mogiła,
Ja nic nie wiem. Czas pokaże.

KSIĘŻNICZKA
Weźże ty ode mnie w darze
Tę zauszniczkę z turkusa;
Jak twój srebrny koń da kłusa
Tu z powrotem, na kurhany,
Czy po wiekach, czy po latach,
To mi, staruszku kochany,
Dasz ten turkus i przypomnisz pasiekę,
Gdzie ja, bywało, na kwiatach
Pod piastunki się opiekę
Uciekałam... gdyś ty gadał o marach.

WERNYHORA
Ot, panienko... młodość w czarach!
A co dziś? Ja człek grobowy!
Pany! Wasz dom purpurowy

Niech śpi... i ja spaty budu⁴⁵⁴.

Odchodzi

KSIĘŻNICZKA

Pierwszy raz duch tego ludu
Słyszałam, jak o lzy żebrze.
Dotąd na miesięcznym srebrze
Malował nic kolorowe.
Dajcie mi księżyc na głowę!
Dajcie mi tęczę pod nogi!
Za tym dumkarzem polecę!
Ach, co widzę? Sawa! Z drogi?
W jakiej on czerwonej rzece
Kapał się...? Figura krwawa!

Wchodzi SAWA w białym żupanie zbryzganym krwią, z palaszem w ręku.

SAWA

Nie udała się wyprawa.
Przebiegłem stepy, kurhany,
Całe mgieł posępnych morze;
A nigdzie o Wernyhorze
W Ukrainie ani słycho.
Co gorsza, że się tu lichu
Diabelskiemu dałem skusić,
I chcąc jeden ogień zdusić
Cały oblałem się krwią;
Dlatego z posępną brwią
Stoję tu, mości panowie.
Jadąc przez wioski ulice,
Spotkałem żywą gromnicę,
Z płomieniskami na głowie,
Ze smołą ogniem kapiącą
Na mnie... w oczy wprost idącą.
Tak, że pomimo harapa⁴⁵⁵
Zlękła, zdębiła się szkapa;
A ja rozjuszony złością,
A może też i litością
Wpół pomieszaną z przestraczem,
(Bo nie myślę czynu krasie⁴⁵⁶)
Na koniu, szabli zamachem
Chciałem to światło jarzące⁴⁵⁷,
Tę straszną marę zagasić
I w zamachu uciąłem jej ręce.
A to wszystko w smolnym dymie
Stało się, niby w ukryciu,
Przy żalonych dzwonów biciu.
Tak, że gdym wyleciał z chmury,
To za mną... widmo olbrzymie,
Ręce podniósłszy do góry,
Biegło, zda się, karku blisko
Lecące pogorzeliśko;
Mszczące się samym horrorem
Goniło za mną widziadło.

Wizja, Okrucieństwo

⁴⁵⁴*spaty budu* (z ukr.) — spać będę. [przypis edytorski]

⁴⁵⁵*harap* — bicz o długim rzemieniu. [przypis edytorski]

⁴⁵⁶*krasić* — ozdabiać, upiększać. [przypis edytorski]

⁴⁵⁷*jarzące* — jarzące. [przypis edytorski]

I aż tutaj, pode dworem,
Na piasek złoty upadło,
Wylawszy dwa koralowe
Strumienie... co zda się piszą
Prześwięte Y Jezusowe⁴⁵⁸.

REGIMENTARZ

Dość... bo uszy moje słyszą
Krzyczącą krew. Niech kto bieży,
Do łba mu lufę przymierzy
I skończy ciała męczarnie.
Wchodzi PAFNUCY przewiązany pasem krwawym mnicha franciszkana.
Cóż to? Czy krwawą latarnię
Duchy postawiły w sieni?
I wpuszczają mi tłum cieni
Skrwawionych do mego domu?

PAFNUCY

W chwilę chłopskiego rozgromu,
Szablą Gruszczyńskiego zbrojny,
Szukałem zemsty... jak mściciel;
Aż mi szabli tej właściciel,
Po śmierci, widzę, spokojny,
Zemsty nad ludem zabronił.
Jakoż, zaraz mię nieznany
Strach ujął, siłem uronił⁴⁵⁹,
Miecz się gwał jak ołowiany;
Chłopstwo mię porwało srogie;
I poznawszy po tonsurze⁴⁶⁰
Za księdza, ciało ubogie
Ustroiło w krwawe róże,
W świętego Franciszka pasy.
Bo dziś wiek, że polskie lasy
Dotąd kwiatkami panieńskie,
Od pszczołek by⁴⁶¹ lutnie brzmiące,
Widzą nagoście⁴⁶² męczeńskie,
W czaszkach siekier półmiesiące,
Ręce w płomiennych okowach,
Wszystkie męczeństwa oznaki,
Oprócz złotych słońc na głowach;
Bo te płomieniste ptaki
Później na czołach usiądą⁴⁶³,
Gdy się nam duchy podniosą.
Takem się ja przed komendą
Sawy, krwi okryty rosą,
Meldował, cierpiąc katownie⁴⁶⁴.
I miałem to już zasługą,
Że z ran uleczon cudownie
A pomny, żem bożym jest sługą.
Widząc tu dwie wielkie głownie

⁴⁵⁸ *prześwięte Y Jezusowe* — taki kształt przybrało ciało Jezusa przybite do krzyża. [przypis edytorski]

⁴⁵⁹ *siłem uronił* — konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika: siłem uroniłem; straciłem siłę. [przypis edytorski]

⁴⁶⁰ *tonsura* — charakterystyczne dla mnichów kółko wygolone na czubku głowy. [przypis edytorski]

⁴⁶¹ *by* — tu: niby, jak. [przypis edytorski]

⁴⁶² *nagoście* — dziś popr. forma B.lm: nagości. [przypis edytorski]

⁴⁶³ *usiądą* — dziś popr.: usiądą. [przypis edytorski]

⁴⁶⁴ *katownie* — tu: katusze. [przypis edytorski]

Zgaszone Sawy szablą,
Nad tą konającą świecą⁴⁶⁵,
Której duch w płomienie spieszył,
Tyle dokazałem słowy,
Że się ten duch purpurowy
Ugiął a jam go rozgrzeszył.
Tak mi dopomogły duchy,
Że wydobyłem akt skruchy,
Jęk spod smolnego płomienia
I rozkaz, dany oczyma,
Które szukając pierścienia,
Na rękę, co jeszcze się zżyma⁴⁶⁶,
Krwia leje i w prochu się rusza,
Zwróciły moją uwagę.

REGIMENTARZ

biorąc pierścień krwawnikowy z rąk Pafnucego, obraca się do Księżniczki.
Pierścień... To wielką ma wagę!
Bo to mię, panno, przymusza
Ponowić ci prośby moje.

KSIĘŻNICZKA

A ja zaś przy dumkach stoję.
Sawa z ust ognistych węża
Jak błędny rycerz szalony
Wyrwał ten pierścień dla żony;
A ja z ręki mego męża
Biorąc, będę go nosiła.

Odwaga

REGIMENTARZ

Sawa? Czyś głowę straciła?
Sawa słuszny kawaler, lecz nowy,
Nie wiem nawet, czy szlachcic herbowy?

KSIĘŻNICZKA

Dla mnie: rycerz ukraiński,
A dla was już: pan Caliński.
Na co dokumenta składam
I te kościelne dowody.
A sama do nóg ci padam,
Prosząc przyzwolenia i zgody
Na ślub, który ci oszczędza,
Panie, kościelnych wydatków,
Bo dawno już był dany przez księdza.

Ślub

REGIMENTARZ

Ty ślubna?

KSIĘŻNICZKA

Lecz na kształt kwiatków
Jeszcze, panie, nie dotknięta...

SAWA

Na co złoży dokumenta.

⁴⁶⁵świecą — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

⁴⁶⁶zżymać się — tu: niecierpliwie się poruszać, wzdragać się gniewnie. [przypis edytorski]

REGIMENTARZ

do Sawy

Pamiętaj, że z twoją szkodą
Bierzesz gadzinkę nadobną.
Caliński był tu podobno
Kiedyś naszym wojewodą?

SAWA

Tak, panie, dla tych szpargałów
Ojca mojego zabito
I te dokumenta skryto.

REGIMENTARZ

Życzę wam długich zapalów!
Życzę szczęścia...! Pij nektary
Z tej złoconej filiżanki,
A z trwogą... Cóż to za mary?

Ciało

Wchodzą dwie popadianki, niosąc za końce prześcieradło białe.

POPADIANKA

My ze stepu popadianki
Przyszły z srebrnym darem w ręku,
Szczob tebe o brata Semenku
Prosyły⁴⁶⁷...

REGIMENTARZ

Na tom ja skałą.
Semenko, wasz brat, nie żyje.

POPADIANKI

odkrywając z prześcieradła śpiącą Salomeę.
Witże⁴⁶⁸, daj ciało za ciało.

REGIMENTARZ

Co widzę...? Białe lilije!
Moja szlachcianeczka trusia?
W srebrnym prześcieradle Salusia!
Patrzaj, Lwie... dzieciątko miłe!
Ach! mogiła za mogiłę!
Oddać im zwłoki kozacze.

LEON

Ojczel! Puść... Niech ją zobaczę.

REGIMENTARZ

Trzymajcie go! Panie Boże!
On na to patrzeć nie może.

POPADIANKI

Bud' szczasływ⁴⁶⁹... że ty nam ciała
Nie odmówił... My szczęśliwe...
No choć twa ręka wspaniała,
To my wspanialej wyrosły,
Bo wam dały ciało żywe
A od was trupa wyniosły.

⁴⁶⁷ *szczob tebe o brata Semenku prosyły* (z ukr.) — żeby poprosić cię o brata Semenkę. [przypis edytorski]

⁴⁶⁸ *witże* — tu: więc. [przypis edytorski]

⁴⁶⁹ *Bud' szczasływ...* (z ukr.) — bądź szczęśliwy. [przypis edytorski]

Wychodzą.

REGIMENTARZ

Co mówicie? Synu! synu!
Patrzaj, kolorek rubinu
Wystąpił z ust bladziuteńki...
Jeden paluszek u ręki
Ruszył się... Słońce w nią wpływa...
Patrzajcie! ach! żywa, żywa!
Żywa w moich rękach... o! widzicie!
Podnosi ją w rękach.
Moje ukochane dziecię!
W rękach moich żyć zaczyna
Bijąca sercem ptaszyna.

Radość

SALOMEA

Co się ze mną biedną stało?
Czy ja w gorączce, czy chora?
Wczora usnęłam z wieczora
I śniłam coś biało... biało...
Przez te dziewczyny spojona,
W krainie jakiejś bez brzegu,
Gdzie jedna tylko na śniegu
Plama... okropna... czerwona...
Ach! strach mówić, com ja śniła!

Sen

REGIMENTARZ

W naszycheś ty rękach była,
Ciągłemy widzieli śpiącą,
Duszkę twoją latającą
Ciągłemy, panno, widzieli;
Teraz jaśniej nam, weselój⁴⁷⁰,
Że jesteś z nami, dziewczyno!
A nim dwie pory przeminą,
Na świętego klnę Franciszka.
Z weselnego pociąganiem kieliszka.

Radość

LEON

klękając przed Salomeą.

Narcysie mój...

REGIMENTARZ

Już różowy!
Już nie narcyz, ale róża.

SALOMEA

Dla mego Anioła stróża
Ten wianuszek zdejmę z głowy,
Bo mię skrzydłami osłonił,
Stał ciągle nad moim łóżem
I narcysem łoża bronił,
Kiedym ja tam spała — z nożem
Skrytym pod moją poduszką.

Pobożność, Anioł, Sen

REGIMENTARZ

Nie myśl o tem, moja duszko...
Wszystko dobrze się skończyło.

⁴⁷⁰weselój — daw. forma z é (tzw. e pochylonym), tu: wymawianym jak i. [przypis edytorski]

A kto tam już pod mogiłą,
Dowiesz się... Jesteś sierotą...
Aleś moją gwiazdą złotą,
Jesteś moją córką drugą,
A syn mój będzie twym sługą,
Choćby na lat sto tysięcy;
Lecz jeśli zechcesz, czem więcej
Tobie mój chłopczyna będzie.
Ot, daj mu rękę, bo prosi.
Salomea rzuca się klęczącemu Leonowi na ramiona.
O, tak! Jako dwa łabędzie,
Jeden na swym grzbiecie nosi
Drugiego głowę w upał;
Tak mi dziątek⁴⁷¹ tych dwie pary
Szczęsne za ręce pobrały,
A ja w środku jak dziad stary.

Swaty, Radość

LEON

Błogosław mi, ojcze, z żoną.

REGIMENTARZ

Chodźcie tu na moje łono.
A za te przestrchy senne,
Dziatki, odprawcie nowennę⁴⁷²
Za dusze w czyścju będące;
A potem niechaj wam płyną
Słodko miodowe miesiące
I raj utracony winą
Odkwitnie; a ja odnowię
Przez obchody bardzo świetne
Te dwa małżeństwa sekretne,
Które wczoraj bym surowie
Karcił, a dzisiaj pochwalam.

Błogosławieństwo, Pokuta,
Modlitwa, Raj

SAWA

do Księżniczki.

Więc nie jeszcze?

KSIĘŻNICZKA

Nie pozwalam,
Aż tę nowennę odprawię.

SAWA

Gołąbku z tęczowym pasem!
To ja pójdę ku Warszawie
I porwę króla tymczasem?

REGIMENTARZ

A wy się już tam klóćcie?
Sawa czegoś jak dziad żebrze!

KSIĘŻNICZKA

Chce mu się miesiąca w cebrze,
Chce się gwiazdy na błękicie.

⁴⁷¹*dziatki* (daw.) — dzieci. [przypis edytorski]

⁴⁷²*nowenna* — nabożeństwo poprzedzające ważne święta, zawsze rozłożone na dziewięć dni (rzadziej dziewięć tygodni). [przypis edytorski]

REGIMENTARZ

do Sawy.

Nie znasz jej — a nie prosź ładnie,
To sama ci na nos spadnie.
Sawo, chodźmy do kielicha,
Splukać z ust proch i krwawiznę.
A weźmy i tego mnicha,
Który się bił za ojczyznę;
Obaczym, czy dobrze pije...
Pierwsze zdrowie: Salomea niech żyje!
A polećmy kraj i siebie
Tej Salomei na niebie,
Której święto nam przypada
W przedostatnim listopada.

Alkohol, Radość

1843.

Ten utwór nie jest objęty majątkowym prawem autorskim i znajduje się w domenie publicznej, co oznacza że możesz go swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać. Jeśli utwór opatrzony jest dodatkowymi materiałami (przypisy, motywy literackie etc.), które podlegają prawu autorskiemu, to te dodatkowe materiały udostępnione są na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa – Na Tych Samych Warunkach 3.0 PL.

Źródło: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/slowacki-sen-srebrny-salomei>

Tekst opracowany na podstawie: Juliusz Słowacki, Pisma Juliusza Słowackiego, Tom IV, nakł. księgarni Gubrynowicza i Schmidta, Lwów 1880

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Sekuła, Dagmara Deska, Marta Niedziałkowska, Paulina Chormańska.

Okładka na podstawie: [origami joel@Flickr](https://www.flickr.com/photos/origami-joel/), CC BY-SA 2.0

ISBN 978-83-288-0942-0

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Nowoczesna Polska – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Nowoczesna Polska, KRS 0000070056.

Pomóż uwolnić konkretną książkę, wspierając **zbiórkę** na [stronie wolnelektury.pl](http://wolnelektury.pl).

Przekaż darowiznę na konto: **szczegóły** na [stronie Fundacji](http://www.nowoczesnapolska.org.pl).